

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ДЕНИСЕНКО КСЕНІЯ ЮРІЇВНА

УДК: 327.4

ГЕОПОЛІТИКА ТА ГЕОСТРАТЕГІЯ ФРАНЦІЇ

**Спеціальність 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем та
глобального розвитку**

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Науковий керівник

Манжола Володимир Андрійович

доктор історичних наук,

професор

КИЇВ-2009

ЗМІСТ

ВСТУП	3-8
РОЗДІЛ I. КОНЦЕПТУАЛЬНО – ТЕОРЕТИЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9-35
1.1. Теоретико – методологічні аспекти дослідження геополітики Франції	9-22
1.2. Стан наукової розробки та джерельна база дослідження	22-35
РОЗДІЛ II. СТРУКТУРА ФРАНЦУЗЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ	36-86
2.1. Фактор людини у французькій школі геополітики	36-44
2.2. Засади регіональної геополітики у Франції	45-61
2.3. Комунікації в еволюції французьких геополітичних концепцій	61-67
2.4. Особливості сучасної геополітичної думки	67-86
РОЗДІЛ III. ЕВОЛЮЦІЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ ФРАНЦІЇ	87-156
3.1. Геополітичний кодекс голлізму	87-102
3.2. Трансформація механізмів французької геостратегії	102-130
3.3. Ядерний фактор в еволюції французької геостратегії	130-156
ВИСНОВКИ	157-161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162-182

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Закінчення «холодної війни», глибока трансформація геополітичної структури системи міжнародних відносин докорінним чином змінили умови міжнародної діяльності Франції. Вона постала перед потребою визначити своє місце у новій постбіполярній системі міжнародних відносин. Мова йшла, передусім, про прагнення Франції впливати на встановлення нового світового порядку на засадах багатополлярності, підтвердити своє вагоме місце в світі та лідерські позиції на європейському континенті. В цих умовах дослідження геополітики та геостратегії Франції є необхідним елементом визначення статусної особливості Франції в планетарному масштабі та в системі регіональних взаємозв'язків. Пошук Францією нових шляхів самореалізації в масштабі світової системи міжнародних відносин та прагнення до активних дій на міжнародній арені, обумовили діяльність французьких дослідників у виробленні нових геополітичних концепцій.

Іншими факторами актуальності визначені наступні: активність зовнішньої політики Франції на європейському геополітичному просторі, вагомість французького представництва у міжнародних організаціях, та прагнення Франції впливати на процеси світового розвитку на переломі ХХ та ХХІ століття.

Франція є державою зовнішньополітичні дії якої локалізуються переважно на мезо–рівнях системи міжнародних відносин. Геополітика Франції становить особливий інтерес для науковців з огляду на розробленість та послідовність реалізації геополітичного кодексу даної країни. Досвід розробки та реалізації геостратегії Франції може бути корисним для розбудови геостратегії України.

В цілому, актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного вивчення геостратегії Франції, оскільки окреслена тема залишається майже не розробленою і лише частково охопленою у вітчизняній науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в рамках комплексної програми науково-дослідних робіт Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Наукові проблеми сталого державного розвитку України» і наукової теми Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Інтеграція України у європейські правові, політичні та економічні системи» (номер державної реєстрації 06БФ048-01). Дослідження виконано згідно з науковою програмою кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Європейський вектор зовнішньої політики України в контексті процесів міжнародних відносин».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення концептуальних підвалин, основних принципів формування й механізмів реалізації геостратегії Франції.

Для досягнення поставленої мети автор ставить наступні завдання:

- дослідити структуру та особливості геополітичної думки Франції;
- з'ясувати взаємозв'язок між концептуальними засадами французької геополітики та геостратегією Франції;
- визначити зміст, основні параметри, особливості та роль геополітичного кодексу голлізму у структурі геостратегії та зовнішньополітичної стратегії Франції;
- встановити особливості формування та реалізації геополітики Франції у європейському просторі;
- дослідити еволюцію французької геостратегії за часів президентства В. Ж. д'Естена, Ф. Міттерана та Ж. Ширака;
- з'ясувати місце і роль ядерного фактору у процесах формування та реалізації геостратегії Франції.

Об'єктом дослідження виступає геополітика Франції.

Предметом дослідження є механізм формування та реалізації геостратегії Франції.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному дослідженні геополітичного виміру зовнішньополітичної стратегії Франції, розкритті змісту та еволюції геополітичної думки в процесі формування політико-стратегічних концепцій правлячої еліти V Республіки. Наукова новизна полягає також в:

- систематизації та класифікації по „школах” та напрямках існуючих у Франції геополітичних поглядів, уявлень та концепцій, сукупність яких становить своєрідну „геополітичну теорію”, як часткову теорію міжнародних відносин та зовнішньої політики;
- з’ясуванні особливостей французького геополітичного мислення, що становить невід’ємний елемент формування та еволюції політико – стратегічних концепцій правлячої еліти Франції;
- розробці структурованої моделі геополітичного кодексу голлізму, що виступає концептуальною основою обґрунтування та досягнення Францією статусу великої світової держави та закріплення лідерських позицій в європейському геополітичному просторі;
- з’ясуванні механізмів трансформації геостратегії Франції на глобальному, континентальному й регіональному рівнях та особливостей такої трансформації в біполярний та пост біполярний періоди;
- визначенні концепції європейського континенталізму в якості базової одиниці геополітики та геостратегії Франції, що слугує основою численних концепцій та доктрин Франції щодо структурування європейського геополітичного простору та забезпеченні лідерства Франції на європейському континенті;
- обґрунтуванні ролі ядерного фактору в якості фундаментального елементу та інструменту реалізації геополітичного кодексу, геостратегії та зовнішньополітичної доктрини Франції.

Хронологічні рамки дослідження визначені періодом становлення та розвитку V Республіки. Разом з тим, характер дослідження потребує звернення до історичної ретроспективи витоків та формування геополітичної думки Франції.

Методологічна основа дослідження. Дослідження здійснено із застосуванням геополітичного підходу, який акцентує увагу на територіально – просторових параметрах досліджень міжнародних відносин та зовнішньої політики окремих країн. Тому, геополітичний простір, аналіз тенденцій його формування, й основних форм контролю над ним складають значну частину геополітичного аналізу як методологічного прийому.

Крім того, використано системний підхід, що дозволяє проаналізувати основні положення французької геополітики та геостратегії з урахуванням всебічного впливу географічних, політичних, військово–стратегічних та інших чинників. Системний підхід дозволяє здійснювати комплексне вивчення французької геополітики та геостратегії, виявляти характер та форми взаємодії всіх елементів системи міжнародних відносин, перетинання їх інтересів та цілей, характер та значення конфліктів, що виникають між ними, їх зміст та значення з точки зору світової політики, шляхи та засоби їх вирішення.

Одночасно був задіяний структурно – функціональний аналіз. Він дозволяє розглянути державу (в нашому випадку Францію) як складову геополітичної міжнародної системи, кожен елемент якої виконує специфічні функції в рамках трансформації просторової організації світової політики.

Структурно – історичний метод дозволив дослідити еволюцію геополітики та геостратегії Франції у послідовному часовому розвитку, виокремити основні етапи їх трансформації.

Для аналізу документів та матеріалів за темою дисертаційного дослідження автором застосовано методи емпіричних досліджень, що дозволило визначити зміст геополітики та геостратегії Франції.

Наукове та практичне значення дисертаційного дослідження визначається його актуальністю та науковою новизною. Автором здійснена спроба дослідити основні принципи та тенденції формування геополітики та геостратегії Франції. Науково-дослідний аспект застосування результатів дослідження полягає в тому, що його основні положення та висновки можуть бути використані для подальшої розробки цієї проблематики. Теоретичне значення полягає в тому, що здійснене комплексне дослідження основних складових геополітики та геостратегії Франції.

Матеріали, основні положення і наукові результати дослідження можуть бути використані в діяльності зовнішньополітичних відомств, науково-дослідних інститутів і центрів України: для використання теоретичного і практичного досвіду французької політичної культури та геополітичної думки у процесі розробки і реалізації національної зовнішньополітичної стратегії; при дослідженні європейської та міжнародної політики та виробленні відповідних позицій України; при аналізі та прогнозуванні зовнішньополітичного курсу Франції та інших провідних держав світу.

Матеріали й узагальнення дослідження можуть бути використані у вузах при розробці нормативних і спеціальних курсів політологічного характеру, а саме «Основи геополітики та геостратегії», «Зовнішня політика Франції», «Міжнародні відносини та світова політика» тощо.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження було апробовано автором на щорічних міжнародних науково-практичних конференціях студентів, аспірантів та молодих вчених Київського-національного університету імені Тараса Шевченка „Шевченківська весна” (2 березня 2007 р.; 3 березня 2006 р.; 10 березня 2005 р.), конференціях молодих вчених Інституту міжнародних відносин Київського-національного університету імені Тараса Шевченка (24-25 квітня 2003 р.; 27 жовтня 2005 р.; 24 жовтня 2006 р.).

Структура роботи обумовлена визначеними метою, об'єктом та предметом дослідження. Вона складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (300 найменувань французькою, англійською, українською та російською мовами). Загальний обсяг роботи складає – 182 сторінка.

РОЗДІЛ І

КОНЦЕПТУАЛЬНО – ТЕОРЕТИЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретико – методологічні аспекти дослідження геополітики Франції

Для здійснення наукового дослідження актуальних проблем міжнародних відносин важливим є глибоке пізнання існуючих концепцій, теорій, дослідницьких методологій та методів. Аналіз геополітики Франції в межах сучасних наукових досліджень передбачає використання вагомій джерельної бази, що має характеризуватись широтою охоплення проблеми та багатовимірністю концептуально-теоретичних підходів.

З огляду на визначений предмет дослідження, центральною складовою методології виступає геополітика як наука, що вивчає тенденції та принципи організації політичного простору під комплексним впливом географічних, історичних, політичних, соціально-економічних чинників, які визначають стратегічний потенціал держави на глобальному, регіональному та локальному рівнях.¹ Саме принципи організації зовнішнього політичного простору і визначають потенціал суб'єкта міжнародних відносин (в нашому випадку держави) реалізовувати зовнішньополітичні інтереси. Отже, зовнішньополітична стратегія в значній мірі визначається з урахуванням геополітичного простору суб'єкту міжнародних відносин на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Особливості й тенденції геополітичного аналізу значною мірою визначаються параметрами національної соціально – політичної думки, складовою якої і є геополітична

---

¹ Українська дипломатична енциклопедія: у 2 – х т./ Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. - Т.1. – С. 281.

думка. Важливо, що Франція традиційно демонструє власний підхід як до визначення категорії геополітики як науки, так і до імплементації геополітичного виміру у реалізації зовнішньополітичної стратегії. Так, за словником «Ларусс», визначення терміну «геополітика» у французькій науці представляє собою «дослідження співвідношення між вихідними даними географії та політики держав».²

Геополітика як наука, що, що вивчає відносини між людиною та простором представлена в роботах французького дослідника Ф. Моро – Дефаржа.³ Даючи науковий аналіз цих відносин, переконаний дослідник, геополітика покликана виявити об'єктивні закони, що вказують на шляхи володіння силою. У Географічному словнику французького дослідника П'єра Жоржа геополітика подається як дослідження зв'язків між географічними факторами та політичними ситуаціями чи діями.⁴ Геополітика як методологія географічного аналізу виступає в роботах Мішеля Фуше.⁵ Таке визначення, вважає він, дозволяє застосувати його до будь-яких ситуацій, в тому числі в рамках однієї відносно невеликої держави, та не зводить геополітику лише до відносин між державами чи світової конкуренції.

Інший формат визначення наводить французький дослідник І. Лакост. Він зводить термін «геополітика» до «неконтинентального» бачення розвитку історичних процесів. Сутність підходу І. Лакоста до цієї дисципліни є її деглобалізація, перетворення на «внутрішню» геополітику (*la géopolitique interne*) для вирішення локальних проблем, що мають не планетарний характер. На думку Іва Лакоста, для того щоб зрозуміти що таке геополітика необхідно для початку пояснити як і чому вона виникла, потім розчинилася у часі та знову з'явилася з новим змістом та настільки широким резонансом що поширилася по всій планеті. Для розуміння цього явища,

² <http://www.larousse.fr/LaroussePortail/encyclo/XHTML/EUL.Online/explorer.aspx>.

³ Moreau Defarges P. Introduction à la géopolitique. P.Seuil, 1994. - P. 24.

⁴ George P. Dictionnaire de la géographie. Presses universitaires de France, 1970. - P. 88.

⁵ Foucher M. Fronts et frontières : un tour du monde géopolitique – Paris. Fayard, 1988. reed 1991. - P.46.

вважає дослідник, необхідно відвести геополітиці особливе значення як інструменту успішного наукового мислення. У І. Лакоста «геополітика» – це не просто нове визначення для територіальних суперечок, які тривають протягом багатьох століть. Поява і широке поширення цього терміну означає, що з недавнього часу визначилися нові фактори, які сприяють загостренню суперництва між різними політичними силами за контроль над тією чи іншою територією. Сьогодні це суперництво протікає в інших формах, ніж раніше. Це викликано, зокрема, зростанням ролі громадянського суспільства. Специфічні геополітичні явища пов'язані не з суперництвом владних структур у територіальних питаннях, а тільки з тими його формами, які знаходять широкий відгук у засобах масової інформації і викликають оживлені дискусії в суспільстві, за умови, якщо в даній країні існує свобода слова». Ів Лакост прагне адаптувати геополітичні принципи до сучасної геополітичної реальності. У Лакоста геополітика стає лише інструментом аналізу конкретної ситуації, а всі глобальні теорії, які лежать в основі цієї дисципліни, зводять до відносних, історично обумовлених понять. Таким чином, І.Лакост пропонує зовсім нове визначення геополітики, фактично - нову дисципліну.⁶

В останні роки у Франції набуло поширення тлумачення геополітики як сукупності фізичних, матеріальних та моральних ресурсів держави, що складає той потенціал, використання якого (а в деяких випадках і просто його наявність) дає їй можливість досягати своїх цілей на міжнародній арені. Автором такого підходу є французький дослідник П'єр Марі Галлуа. На його думку, сьогодні до традиційних просторово – територіальних елементів геополітики додаються нові, такі що перевертають наші попередні уявлення про силу держав, змінюють пріоритети з урахуванням факторів, які впливають на міжнародну політику.⁷

---

⁶ Lacoste Yves. (ed.) Dictionnaire de geopolitique. - Paris. Plammarion, 1993. - P. 1-35.

⁷ Gallois, Pierre-Marie, Geopolitique: les voles de la puissance. - Paris. Plon, 1990. - P. 65-78.

Не зважаючи на відмінність тлумачення терміну «геополітика» існує одна спільність – всі ці визначення носять позачасовий характер і пов'язані з об'єктивними причинами: виникнення великої кількості нових проблем, великих та малих конфліктів, які ми називаємо геополітичними. Крім того, для більшості сучасних французьких дослідників характерний дуже обережний підхід до аналізу та комплексного визначення геополітики. Сьогодні, у Франції дуже часто геополітикою називають те, що не піддається раціональному обґрунтуванню. Популярність геополітики вимірюється кількістю дослідницьких центрів, атласів, курсів лекцій та семінарів, присвячених цій дисципліні.

На думку автора, геополітика – це комплексна багаторівнева наука нової якості, яка аналізує просторову організацію міжнародних відносин на глобальному, регіональному, субрегіональному та внутрішньодержавному рівнях та прагне дати відповідь на зміну парадигми світового розвитку. Сьогодні вона займає важливе місце в сучасному політичному та економічному житті держав. Зростання уваги до геополітики та геополітичних досліджень обумовлено необхідністю дати оцінку новому геополітичному середовищу, яке склалося в результаті розпаду Ялтинсько – Потсдамської системи міжнародних відносин. Використання геополітичних підходів диктується умовами глобалізації та посиленням взаємозалежності світу. Вживання категорій геополітики стало закономірною тенденцією.

Тріада геополітичної думки – геополітичний простір, геополітичний інтерес, геостратегія виступає центральним категоріальним ядром даного дослідження.

Геополітичне дослідження природно акцентує увагу на територіально – просторових параметрах. Тому, геополітичний простір, аналіз тенденцій його формування, й основних форм контролю над ним, складають значну частину геополітичного аналізу як методологічного прийому. На думку українського дослідника Б. Парахонського, геополітичний простір є особливим порядком,

що фіксує реальні взаємини різних держав – суб'єктів у контексті їхнього ставлення до світового співтовариства в цілому під кутом зору власних функцій. Геополітичний простір, вважає дослідник, пов'язаний із домінуючою на даний час життєвою хроностратегією країни, тобто термінами й інтенсивністю дії тих чи інших сил у певному напрямі. Врахування хроностратегічної складової геополітичного простору дозволяє зробити висновок про те, що контроль над простором може здійснюватися у спосіб контролю над часом, тобто домінування тієї чи іншої геополітичної сили в країні, регіоні або у глобальному масштабі може забезпечуватися «шляхом встановлення її контролю за минулим (інтерпретація історії), сучасним (висвітлення подій в інформаційному просторі) та контролю за майбутнім (планування історії або розробка стратегій)».⁸

Геополітичний простір, геополітична структура світу, виявлення залежності політичних рішень та їх наслідків від географічного розташування країн та народів, яких ці рішення стосується доволі часто визначається головним завданням геополітики. Однак проблема ширше – взаємний вплив політики та простору. Здатність держави використовувати переваги наявних силових та несилових чинників геопростору для досягнення своєї зовнішньополітичної мети є передумовою її ефективної діяльності на міжнародній арені. З іншої сторони, політика може змінювати параметри самого простору, оскільки такий геополітичний простір визначає не лише внутрішню структуру побудови країни, але і її місце в оточенні інших країн. Інтересом будь – якого суб'єкту міжнародних відносин є створення сфери впливу - силового поля. В рамках силового поля здійснюється вплив суб'єкта геополітики з метою забезпечення своїх геополітичних інтересів. Генераторами силових полів виступають суб'єкти геополітики - держави, міждержавні угруповання, суб'єкти транснаціонального характеру.

---

⁸ Парахонський Б. О. Міжнародне право, геополітика та національна безпека// Стратегічна панорама. – 1999. - № 10. – С. 37-45.

В роботах французьких науковців категорія геопростору, виділяється низкою особливостей, що відрізняють її від німецької та англосаксонської школи. В основу досліджень покладений принцип взаємодії людини та простору, концепції регіоналізму, визначена особлива роль комунікацій та ядерного фактору.

З розглянутою категорією безпосередньо пов'язана категорія контролю над простором. Ідея контролю над простором бере свій початок від боротьби за контроль над суміжними територіями, а на сьогодні контроль над простором надзвичайно диверсифікований і у більшості випадків не може бути визначений в категоріях воєнного або політичного контролю: з розвитком технологій, із зростаючою взаємозалежністю світу контроль над простором набуває нових, частково трансрегіональних форм, зокрема, економічного, комунікаційного або інформаційного контролю. Форми контролю над простором змінюються у відповідності до геополітичного середовища, структури світу: концепція суцільного контролю над простором (світове панування) сьогодні поєднується з концепцією контролю над лініями – комунікаційні, інформаційні, товарні фінансові потоки тощо; воєнний контроль часто слугує економічним інтересам – формування гео економічної парадигми; цивілізаційні протиріччя як форма забезпечення геополітичних інтересів.⁹

В центрі геополітичного аналізу – категорія інтересу.¹⁰ Під інтересами розуміють інтереси національні, державні, коаліційні тощо. Основу державних інтересів традиційно складають фізичне виживання та політична незалежність країни, збереження державної території та кордонів, забезпечення безпеки та добробуту громадян, а також геополітичної та гео економічної могутності країни. Визначення державних інтересів

---

⁹ Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. - К.: Логос, 2005. - С. 15.

¹⁰ Колосов В.А. Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. - М.: Аспект-пресс, 2001. - С. 23.

практично співпадає з формулюванням національних інтересів та поняттям національної безпеки. При цьому варто зазначити, що така рівність можлива лише в громадянському суспільстві, в якому зберігається пріоритет основних прав та свобод людини.

Під геополітичними інтересами розуміють ті національні інтереси, які безпосередньо пов'язані з геополітичним розташуванням держави чи прагненням подолати його природні недоліки. Геополітичне розташування держави, у свою чергу, розглядається як сукупність природних та економіко – географічних факторів у широкому розумінні слова – конфігурація кордонів, клімат, чисельність і розміщення населення, рівень економічного розвитку, розмір території – що первісно детермінують положення країни в системі міжнародних відносин. Потенціал реалізації геополітичних інтересів визначається ступенем впливу одного суб'єкту геополітики на зовнішню та внутрішню політику іншого, що визначається ієрархічною структурою міжнародних відносин: більш потужні країни у той чи інший спосіб нав'язують свої проекти менш потужним. Геополітика виступає у якості основи для вироблення зовнішньополітичної стратегії держави. Головним геополітичним інтересом будь-якого суб'єкта геополітики є спроможність бути активно діючим суб'єктом у визначеному геополітичному просторі, здатим захищати власні національні, державні, коаліційні інтереси.

У французькій традиції існують два підходи до розуміння поняття державного інтересу. Перший представлений Р. Ароном, П. Ренувеном та Ж.-Б. Дюрозелем, заперечує об'єктивні засади цього поняття. Другий представлений Р. Дебре, - намагається визначити соціально – історичні корені цього визначення.¹¹ На думку Р. Арона, неможливо дати об'єктивне визначення державного інтересу, оскільки різноманіття не співпадаючих інтересів окремих індивідів та груп у суспільстві не може бути зведене до певного всезагального інтересу. Це поняття, вважає Р. Арон, виконує

---

¹¹ М. А. Шульга. Російський дискурс геополітики. – К.: ПАРАПАН, 2006. - С. 22.

функцію ідеологічного обґрунтування зовнішньополітичних прагнень держави, тому що: 1) вселяє в людей віру у їх політичну спільність, яка покликана забезпечити їх життєдіяльність; 2) нагадує керівництву держави, що безпека та велич держави є їх безпосередньою метою, незалежно від ідеологічних переконань які воно дотримується.¹² П. Ренувен та Ж. – Б. Дюрозель у своїй спільній праці «Вступ до міжнародних відносин», стверджують, що державні інтереси є лише прикриттям справжніх намірів та цілей даної держави на міжнародній арені.¹³ Концепція державних інтересів, на їх думку, піднімає дуже важливу проблему, а саме: як відрізнити у заявах державних діячів маску від справжніх цілей, що їх ставить лідер перед своєю країною? Р. Дебре відновлює початкове розуміння державного інтересу, сформоване у період Великої французької революції. Державний інтерес у цей період – це не деякий всезагальний інтерес, а верховенство інтересу нації як інтересу всього суспільства над специфічними інтересами окремих груп. Державний інтерес, вважає Р. Дебре, забезпечує самодостатність нації, тому що засноване на тенденції до збереження нею власного існування, мета якого – лишитися собою, зайняти своє місце у якості суверенної одиниці.

Починаючи з де Голля, основою державної політики Франції була концепція стосовно переваги державних інтересів над політичними, ідеологічними, економічними та іншими, як частковими. Ідея щодо переваги державних інтересів у міжнародних відносинах стала теоретичною платформою політики активного зовнішньополітичного націоналізму Франції, зорієнтованого на захист її специфічних національних інтересів. Відповідно до французьких зовнішньополітичних традицій, національні інтереси лежать в трьох основних площинах. Перш за все, це європейське будівництво, по – друге, це «зона глобальної відповідальності» Франції, яка

¹² А. Сороко – Цюпа. Проблема «національного интереса» в исследованиях французских теоретиков международных отношений // Национальные интересы: теория и практика: (Сб. ст.) / АН СССР, Институт мировой экономики и международных отношений; [Под ред. Э. А. Позднякова] – М.: ИМЭМО, 1991. – С. 107 – 127.

¹³ Так само. - С. 119.

включає її колишні колонії та підмандатні території у Середземномор'ї та Африці і нарешті це відносини з державами, які визначають співвідношення сил на міжнародній арені.¹⁴

Геополітичний аналіз виступає основою для геостратегії. Спираючись на геополітичні концепції, держави, групи держав та інші транснаціональні угруповання розробляють механізм стратегічного управління своїми геополітичними та геоекономічними інтересами. Геостратегія створює основу для комплексного геополітичного дослідження просторів та їх політичної організації для визначення факторів, які можуть бути ефективно використані при організації геополітичного простору. Вона є невід'ємною частиною доктрини національної безпеки, яка включає технологію поведінки держави для досягнення своїх цілей у геополітичному та геоекономічному просторі. На думку українського дослідника С. В. Юрченко, геостратегія є поняттям геополітики, яке характеризує діяльність держави на міжнародній арені, спрямовану на створення, підтримку та посилення своєї могутності за рахунок отримання найбільш сприятливого просторового положення, що досягається за допомогою як військових так і невійськових засобів.¹⁵ Останнє зумовлене процесом диверсифікації методів і форм контролю над простором, що розпочався після Другої світової війни й характерною рисою якого є позбавлення військової сили статусу єдиної складової геостратегії. Інтегруючи в собі просторові імперативи діяльності держави на міжнародній арені, геостратегія передбачає врахування історичної ретроспективи, пов'язаної в першу чергу з різним ступенем освоєння різних просторів людиною. Геостратегія тому означає: по – перше, довгостроковий характер планування і дій; по – друге, діяльність держави на міжнародній арені відносно певних просторових одиниць.

---

¹⁴ Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире. - М.: МГИМО, 2004. - С. 281 – 282.

¹⁵ Юрченко С. В. Геостратегические императивы во внешнеполитической традиции США. - Севастополь: Флот Украины, 2001. - С. 76.

Основу геостратегії складає низка проблем а саме: що потрібно зробити для того, щоб отримати даний простір у спосіб встановлення тієї чи іншої форми контролю над ним; які особливості цього простору впливають на поведінку і дії тих, хто його населяє; які шляхи забезпечують безпеку і користь, тобто визначення загроз з боку реальних і потенційних союзників та противників і створення відповідних альянсів та коаліцій. Вирішення цих проблем базується на наступних імперативах геостратегії: врахування державою власного географічного положення в плані забезпечення національної безпеки, його співвідношення з геополітичними можливостями інших центрів сили; виокремлення ключових та другорядних країн, вплив яких чи контроль над якими сприяють посиленню національної безпеки; аналіз показників, що характеризують геополітичне положення цих країн чи регіонів; визначення ієрархії засобів і методів впливу для досягнення поставлених цілей.

Вироблення геостратегії, зазначає С. Василенко, передбачає знання історії формування традиційних векторів своєї національної геополітики, аналіз набутого досвіду та історичних уроків. «А з урахуванням інтересів сусідніх держав можна вже розробляти свою власну геостратегію, яка буде спиратися на глибоке розуміння геофізичних особливостей свого краю, природно – географічні чинники.¹⁶ Згідно з М. Михальченком, розробка будь – якої геостратегії має базуватися на всебічному аналізі головних і другорядних чинників внутрішнього розвитку держави у взаємозв'язку з зовнішніми факторами її існування. До головних чинників вчений відносить загальну економічну і політичну ситуації у світі; конкретну ситуацію в регіоні, зокрема взаємовідносини; внутрішньополітичний та економічний стан у державі; тенденції розвитку ситуації на майбутнє. До другорядних – традиції країни у зовнішньополітичній сфері, її культурні особливості та

---

¹⁶ Василенко С. Геополітичні концепції і українська геополітика // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї/ Редколегія: М. Михальченко, В. Андрущенко, Ф. Рудич; Українська академія політичних наук Інститут політичних і етнографічних досліджень НАН України. - К., 2000. - Вип. 2. – С.65.

орієнтації, взаємовідносини етнічних спільнот у державі, орієнтації політичних партій, еліт тощо. На думку вченого, геостратегія середніх та малих країн, які перебувають у кризовій ситуації, не може бути цілком самостійною, а тому її ефективність «залежить не тільки від стратегії та тактики відстоювання власних національних інтересів, а і від здатності погодити їх з національними інтересами своїх партнерів».¹⁷

У Франції виникнення геостратегічних досліджень пов'язують з ім'ям французького офіцера В. Месне (Mesnet), який у 1949 році здійснив спробу провести порівняльний аналіз агресивної геополітики Радянського Союзу та оборонної геостратегії вільного світу. У 1955 році адмірал Селерьєр назвав геостратегію «молодшою сестрою геополітики» та продовжив дослідження, започатковані В. Месне. Протягом 1950 – х років, геостратегія так само як і геополітика була майже повністю забута. В цей період геостратегія у Франції розглядалася головним чином у контексті воєнної стратегії держави, як складова, що займається дослідженням воєнних операцій у макроекономічному масштабі. Геостратегії відводилося останнє місце у єдиній системі воєнної стратегії країни, після тактики та оперативної стратегії. Лише на початку 1960 – х років генерал П.Пуарье та контр – адмірал Карон започаткували новий термін «геополітика – геостратегія» (*la géopolitique – géostratégie*) для визначення впливу географічного фактору на вирішення глобальних проблем сучасності. Дослідження присвячені геостратегії були втілені в роботах П.Пуарье, П. Клаваля, Жака Ансея, та інших дослідників.¹⁸

Геостратегія спрямована на розробку геополітичних кодів (чи кодексів). Геополітичні кодекси складаються з оцінки геополітичного простору за межами суб'єкта геополітики з точки зору їх стратегічної важливості й потенційних загроз. Американський дослідник Джон Геддіс у

¹⁷ М. І. Михальченко. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич; К.: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – С. 356.

¹⁸ Dictionnaire de géostratégie. Fayard. - Paris. - P. 61-65.

своїй роботі «Стратегія стримування» визначає геополітичні коди як оперативний набір законів, що складається з політико – географічних припущень і які лежать в основі зовнішньої політики країни. Для конкретної країни кожен кодекс буде унікальним, однак, його створення знаходиться в залежності від кодексів інших країн. Справа в тому, зазначає дослідник, що міжнародні відносини побудовані ієрархічно в тому сенсі, що більш сильна держава тими або іншими способами нав'язує свої ідеї та припущення менш сильним¹⁹.

На думку автора, геополітичний кодекс – це сукупність норм, принципів та стратегічних припущень політико – географічного характеру, якими має керуватися будь – яка держава при визначенні своїх зовнішньополітичних пріоритетів. В основу геополітичного кодексу мають бути покладені національні інтереси, аналіз загроз їх реалізації, визначення механізмів і методів їх нейтралізації (як ядерний чинник) для реалізації цих інтересів, й визначення механізмів і методів реалізації інтересів в цілому (якщо із загрозами не треба боротися) тощо. Такі оперативні кодекси мають розроблятися на основі оцінок районів за межами кордонів держави з точки зору їх стратегічної важливості та в якості потенційних загроз. Геополітичні кодекси не просто державно центричні, вони також містять особливий погляд на світ. Одночасно кодекси сприймаються як основні будівельні блоки геополітичних світових порядків.²⁰

Геополітичні кодекси діють на трьох рівнях - локальному, регіональному та світовому. Кодекси локального рівня складаються з оцінок сусідніх держав. Уряди всіх країн, навіть дуже невеликих, повинні мати такий кодекс. Кодекси регіонального рівня потрібні для держав, які прагнуть

---

¹⁹ J. Gaddis. Strategies of Containment: a critical appraisal of postwar American national security policy. – New York, 1982. - P. 28 -29.

²⁰ Колосов В.А. Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география». - М.: Аспект-пресс, 2001. - С. 125 – 126.

поширити свої дії далі від своїх сусідів першого порядку. Урядам всіх регіональних держав та потенційних регіональних держав необхідно планувати розробку таких кодексів. Нарешті, глобальні геополітичні кодекси спрямовані на забезпечення інтересів держав світового рівня, які проводять глобальну політику.

Отже, всі країни мають локальні кодекси, багато країн розробляє регіональні кодекси, і тільки деякі країни - глобальні кодекси світового рівня. Геополітичний кодекс Франції є прикладом подвійної спрямованості. З одного боку зовнішньополітичні дії Франції локалізуються переважно в межах європейського геополітичного середовища, а з іншого Франція проводить активну глобальну політику в масштабі світового геопростору. Французький геополітичний кодекс викликав велику критику зі сторони США, оскільки не відповідав ортодоксальному мисленню більшості діючих політиків періоду «холодної війни».²¹ Створений Шарлем де Голлем, він заклав основи зовнішньополітичної стратегії V Республіки. Його сутність полягала у обґрунтуванні та забезпеченні за Францією статусу великої держави за умов обмеженості реальних засобів для цього, а також у визначенні національних інтересів Франції та загроз цим інтересам на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Дослідження основних принципів та фундаментальних настанов «геополітичного кодексу голлізму» дозволяє з'ясувати механізм та особливості формування зовнішньополітичної стратегії Франції.

В цьому контексті, на думку автора, важливим є дослідження геополітичної думки Франції, що включає теоретичні доробки французьких науковців, сукупність наукових концепцій, що розглядають проблеми геополітики як науки, виділення особливостей підходів дослідників, зокрема через аналіз «антропологічної школи», «теорії посібілізму», «регіональної

---

²¹ P. Claval. Géopolitique – Géostratégie. – Paris, NATHAN. - P. 51 – 17.

геополітики», «внутрішньої геополітики», що здійснено у II Розділі дисертації.

Крізь призму теоретичних засад автором продемонстровано роль геополітики у формуванні теоретичних засад геостратегії V Республіки, подано практичний зріз реалізації геополітичного кодексу Франції, що складає ядро зовнішньополітичної стратегії будь – якого суб'єкта міжнародних відносин.

1.2. Стан наукової розробки та джерельна база дослідження

Автором проаналізовано та систематизовано існуючі наукові розробки присвячені дослідженню геополітики та геостратегії Франції. Аналізуючи стан дослідження, слід наголосити, що цьому питанню присвячено відносно мало наукової уваги у сучасній вітчизняній науці. Тому особливу увагу автор звернув на іноземні (переважно французькі) джерела.

Основу дослідження склали документи та матеріали зовнішньої та воєнної політики Франції: офіційні заяви, промови, інтерв'ю та прес-конференції президентів, прем'єр – міністрів та міністрів закордонних справ. Для вирішення завдань дослідження цінними джерелами виявилися Білі книги з національної оборони, видані у 1972 та 1994 роках.

Характеризуючи французьку наукову теоретико-концептуальну літературу з питань геополітики, варто підкреслити, що вона є дуже великою за обсягом та різноманітною за науковими течіями. Заснована на методологічних підходах вироблених представниками французької школи геополітики, для неї характерний, з одного боку, вплив німецької школи, а з іншого прихильність національним цінностям й інтересам. Переважна більшість робіт французьких науковців виділяється низкою особливостей, що відрізняє її від німецької та англо-американської наукової літератури з даної проблематики. В основі більшості досліджень, представлений аналіз фактору людини у французькій школі геополітики, особлива роль

комунікацій, регіональна проблематика та роль геополітики в сучасному політичному та економічному житті держав.

Серед робіт французьких науковців в першу чергу слід виділити дослідження, в яких обґрунтовано роль людини у процесі формування та активізації геополітичного простору. Прихильники такого підходу визначали завдання геополітики як вивчення взаємовідносин природи та людини, приділяючи основну увагу впливу географічного середовища на всі форми діяльності людини, її «спосіб життя». Основоположником даного напрямку у французькій геополітиці став Поль Відаль де ла Бланш. У своїх роботах «Картина географії Франції»²² та «Принципи географії людини»²³ він стверджував, що географічно-просторове положення лише створює потенційні можливості розвитку людини в певному напрямі, а історична актуалізація того чи іншого сценарію залежить від вільного вибору людини. Проте, у сучасній науковій літературі Відаль де ла Бланш більш відомий завдяки своїй роботі «Східна Європа» в якій ним обґрунтовано французьку проблему втрачених провінцій та глибинні історичні причини через які Ельзас та Лотарингія мали знову бути приєднані до Франції після закінчення Першої світової війни. Ця робота вважається сьогодні першим найбільш ґрунтовним французьким геополітичним дослідженням, яке поклало початок розвитку французької геополітичної традиції.²⁴

Послідовником Відаля де ла Бланша став Ж. Брюн. У своїх роботах «Географія людини»²⁵, «Географія людини у Франції»²⁶, та «Географія історії»²⁷, видана у співавторстві з К. Валло, він представив основні принципи географії людини, закладені де ла Бланшем, як єдину гнучку систему.

²² Vidal de la Blanche P. Tableau de la Geographie de la France. Table ronde (3 novembre) 1994. – 559 p.

²³ Vidal de la Blanche P. Principes de geographie humaine, publiés d'après les manuscrits de l'auteur par Emmanuel de Martonne. Colin. - Paris. – 327 p.

²⁴ Vidal de la Blanche P. La France de l'Est. — P.: A.Colin, 1919. – 478 p.

²⁵ Brunhes J. La géographie humaine, 4 éd., t. 1—3, P., F.Aclan, 1934, t. 2. - 383 p.

²⁶ Brunhes J. Géographie humaine de la France, t. 1-2, P., Renaissance du Livre, 1920. – 445 p.

²⁷ Brunhes J., Vallaux C. La Geographie de l'Histoire.— P. : F.Aclan. – 432 p.

Автором також проаналізовано великий масив наукової літератури, присвяченої аналізу регіональної геополітики у Франції. Аналіз причин зниження ролі Європи у світових процесах та методи подолання геополітичного занепаду Європи представлений в роботі французького дослідника А. Деманжона «Занепад Європи».²⁸ Геополітика, орієнтована на формування Великого європейського простору на основі принципу «континентальної долі Європи» втілена в статтях та численних публікаціях французького філософа й публіциста А. де Бенуа, який на початку 1960 – х років очолив у Франції рух європейських «нових правих». Особливої уваги заслуговують дві наукові праці відомих французьких дослідників Ж. Ансея «Геополітика»²⁹ та М. Фуше «Фронти та кордони»³⁰, присвячені дослідженню кордонів. Автори робіт зосереджуються на багатьох аспектах регіональної геополітики, проте, основна увага досліджень присвячена кордонам, які склалися сьогодні у світі та визначенню їх функцій у геополітиці.

В ході дослідження автор зупинився на аналізі ролі комунікацій в еволюції французьких геополітичних концепцій. У цьому контексті основними джерелами інформації стали роботи Ж. Готтмана «Політика держав та їх географія»³¹ та І. Лакоста «Питання геополітики»³² й «Географія, її служіння в першу чергу справі війни»³³ Робота Ж. Готтмана представляє найважливіші для сучасної геополітики концепції «циркуляції» (circulation) – напрямок та характер комунікаційних потоків, що формують геополітичний простір, та «іконографії» (iconographique) – втілення уявлень про картину оточуючого світу як окремого самоорганізованого простору, що сформувався під впливом релігійної, національної, культурної та соціальної історії цього

²⁸ Demanegon A. Le declin de l'Europe. — P.: Payot, 1922. - 149 p.

²⁹ Ancel J. Geopolitique. — P. : Librairie Delagrave, 1936. — 109 p.

³⁰ Foucher M. Fronts et frontières : un tour du monde géopolitique – Paris. Fayard, 1988. reed 1991. – 691 p.

³¹ Gottmann J. La politique des Etats et leur géographie. — P. : A.Colin, 1952. – 289 p.

³² Lacoste Y. Questions de géopolitique. - Paris. Le Livre de poche. Biblio-Essais. 1988. – 268 p.

³³ Lacoste Y. La géographie, ça sert d'abord à faire la guerre. - Paris. Francois Maspero, 1976. - 213 p

простору. В дослідженні І. Лакоста увага зосереджується на механізмі формування геополітичного уявлення під впливом інформаційних систем. При цьому, найбільше значення серед інформаційних систем, які безпосередньо впливають на геополітичні процеси І.Лакост вважає телебачення, яке наводить наявні приклади геополітичних міркувань та виступів.

Новітнім напрямом французької геополітики стали «глобальна геополітика» та «геоекономіка», представлені роботами П. Галлуа «Геополітика. Джерела могутності»³⁴ та Ж. Аттالی «Лінія обрію»³⁵ й «Коротка історія майбутнього».³⁶ Вивчення концепцій цих авторів дозволяє проаналізувати розвиток французької геополітичної думки на сучасному етапі. У Франції вони вийшли за рамки науково – теоретичних дискусій і стали здійснювати реальний вплив на зовнішню політику держави.

Зважаючи на предмет дослідження не менш важливу групу джерел складають збірники промов, виступів, статті, книги і мемуари видних державних і політичних діячів Франції, які виконують функцію «офіційних» зовнішньополітичних теоретиків та ідеологів. Великої уваги заслуговують політичні праці та спогади генерала Ш. де Голля, Ж. Помпиду, В. Жискар д'Естена, Ф. Міттерана, Ж. Ширака, Ж-П. Шевенмана, П. Рейно, М. Кув де Мюрвіля та інших.

Одним з найбільш цінних джерел слід вважати мемуари Шарля де Голля. Після закінчення Другої світової війни Шарль де Голль написав фундаментальну роботу - «Воєнні мемуари», які охоплюють його діяльність у воєнні роки.³⁷ Періоду свого президентства він присвятив «Мемуари надій», де у главах «Європа» та «Світові проблеми» він розглянув зовнішню

³⁴ Gallois, Pierre-Marie, *Geopolitique: les voles de la puissance*. Paris. Fondation pour les etudes de defence nationale. Plon, 1990. – 474 p.

³⁵ Attali J. *Lignes d'horizon*. Paris Fayard, 1990. - 214 p.

³⁶ Attali J. *Une brève histoire de l'avenir* Paris. Le Livre de Poche. 2008. – 312 p.

³⁷ De Gaulle Ch. *Mémoires du guerre. tome 2 : L'unité*. Pocket (6 juin 2006). - Paris. – 492 p.

політику Франції, її роль в Європі та у світових процесах.³⁸ Нажаль, смерть цього видатного французького політика завадила довести «Мемуари надій» до кінця, і викладення зупиняється на розгляді внутрішньої політики Франції у 1963 році.

Зовнішній політиці Франції у період президентства Шарля де Голля присвячені мемуари міністра закордонних справ Франції М. Кув де Мюрвілля «Зовнішня політика 1958 – 1969 рр.». В мемуарах М. Кув де Мюрвілля спогади автора поєднані з аналізом міжнародних подій та зовнішньої політики Франції у період президентства Шарля де Голля.³⁹

Предметом особливої уваги дисертанта стали роботи президентів Франції В. Жискар д' Естена «Влада та життя»⁴⁰ та Франсуа Міттерана «Роздуми про зовнішню політику Франції»⁴¹, які висвітлюють основні засади зовнішньої політики Франції у 70 – х та 80 – х роках. Цікавою з наукової точки зору виявилася остання робота В. Жискар д' Естена «Французи: роздуми про долю народу» в якій автор розмірковує про майбутнє Франції у ХХІ столітті.⁴²

Суттєву частину джерельної бази дисертації становлять роботи в яких висвітлюється роль ядерного фактору в еволюції геостратегії Франції. Автор мав змогу ознайомитися з роботами Р. Арона⁴³, П. Пуарьє⁴⁴, П – М. Галлуа⁴⁵, А.Бофра,⁴⁶ П.Боніфаса,⁴⁷ Ж-Б.Дюрозеля⁴⁸ та багатьох інших дослідників. Великий інтерес представляють дослідження та публікації здійсненні в рамках науково-дослідних інститутів та центрів. В дисертації використано

³⁸ De Gaulle Ch. Mémoires d'espoir. Omnibus. - Paris. – 1163 p.

³⁹ Couve de Murville M. Une politique étrangère 1958 — 1969. – 221 p.

⁴⁰ Valéry Giscard d'Estaing. Le pouvoir et la vie. LGF. - Paris. – 792 p.

⁴¹ Mitterrand F. Réflexion sur la politique extérieure de la France, Fayard, 1986. - 441 p.

⁴² Valéry Giscard d'Estaing. Les Français, réflexions sur le destin d'un peuple. - Paris. Plon. – 340 p..

⁴³ Aron R. Paix et guerre entre nations. - P.: Calman-Levy, 1962. – 794 p.

⁴⁴ Poirier L. Des Strategies Nucleaires. - P.: Hachette, 1977. - Paris. – 406 p.

⁴⁵ Галлуа П. Стратегия в ядерный век. - М.: Воениздат, 1962. - P. 208.

⁴⁶ Beaufre A. Introduction a la strategie. - P.: Collin, 1963. – 192 p.

⁴⁷ Boniface P. La revolution strategique et la doctrine francaise. - Defense nationale. - 1990, mai. - P.187.

⁴⁸ Duroselle J.-B. Tout empire perira. Une vision theorique des relations internationales. - P.: Sorbonne, 1982. – 357 p.

розробки Міжнародного інституту геополітики, Міжнародного політичного форуму, Французького інституту міжнародних відносин, Центру досліджень міжнародних відносин та Наукового Центру наукових досліджень, Інституту міжнародних та стратегічних досліджень, які представлені монографіями та численними публікаціями в різних періодичних виданнях. На думку автора, на особливу увагу заслуговує фундаментальна дослідницька програма яка здійснювалася під керівництвом Жака Леві «Великі лінії розподілу сучасного світу» у Паризькому інституті політичних досліджень. Робота цього дослідника «Від геополітики до глобальної політики: французький підхід» розкриває глибинний зміст французької геополітики та геостратегії.⁴⁹ Враховуючи характер теми дослідження, автор позитивно оцінює досвід попередників і дає власну оцінку закономірностей розвитку геополітики Франції. Такий аналіз дає можливість з'ясувати особливості сучасної геополітики Франції, визначити параметри формування геостратегії країни та потенціал для її реалізації.

Виходячи з специфіки дослідження, постала необхідність у залученні великої кількості матеріалів періодичних видань. Опрацювання періодики стало вагомим складовою даного дослідження. Перевага надавалася французьким виданням, які більш повно висвітлювали аспекти пов'язані з тематикою роботи. Мова йде передусім про періодичні видання французького МЗС «*Politique étrangère de la France. Textes et documents*» та «*Documents d'actualité internationale*». Суттєва інформація міститься в «*Annales de géographie*», «*Le Monde*», «*Le Monde diplomatique*», «*Le Figaro*» «*L'Express*» «*Hérodote. Revue de géographie et de géopolitique*», «*Géopolitique*», «*Revue Française de Science Politique*» та інші. З української та російської преси виокремлюються часопис МЗС України «*Політика і час*», російські вісники «*Нова й Новітня історія*», «*Світова економіка та Міжнародні*

---

⁴⁹ Lévy J. From geopolitics to global politics: a French connection. - London, Frank Cass. 2001. – 217 p.

відносини». Окремо хотілося б відзначити статтю Ули Холм «Стара Франція, нова Європа та багатополлярний світ», яка присвячена ролі Франції у регіоні та проблемі її самовизначення у сучасному багатополлярному геополітичному просторі.⁵⁰

Важливою складовою дисертаційного дослідження стали роботи російських дослідників, присвячені аналізу зовнішньої політики Франції. У цьому контексті варто зазначити, що роботи російських авторів носять різноплановий характер, підчас з діаметрально протилежними оцінками. Це пов'язано з тим, що більшість робіт були опубліковані у 1950 – х – 1960 – х роках в рамках дослідження зовнішньої політики західноєвропейських держав в дусі «Холодної війни». Іноді вони поставали не як результат об'єктивного аналізу, а як своєрідне відображення в науково – дослідницькій сфері офіційної позиції радянського керівництва щодо зовнішньополітичного та воєнного курсу Франції на міжнародній арені.

Головною рисою російських досліджень з питань французької зовнішньої політики є переважна зосередженість на проблемах радянсько-французьких та російсько-французьких взаємин, або питаннях загальноєвропейського характеру (ЄС, ОБСЄ, НАТО) і ролі в них Парижу. Серед них варто зупинитися на роботах А.А. Ковальова, І. А. Колоскова, В. П. Славенова, В.І. Антюхіної – Московченко, М. Ц. Арзаканян, Ю. В. Борисова, А. С. Дєєва, І. Г. Тюліна, Є. О. Обічкіної, Ю. Г. Рубінського. В роботах Колоскова І. А. «Зовнішня політика V Республіки 1958 – 1972»,⁵¹ А. А. Ковальова «Франція на перетинах світової політики»⁵², В. П. Славенова «Зовнішня політика Франції 1974 – 1981»⁵³ та «Нариси зовнішньої політики

⁵⁰ Holm U. The old France, the new Europe and a Multipolar World. Perspectives on European Politics and Society. Koninklijke Brill, NV, Leiden, The Netherlands, 2004. - P. 460-491.

⁵¹ Колосков И.А. Внешняя политика V Республики. Эволюция основных направлений и тенденций. 1958 - 1972. - М.: Наука, 1976. – 303 с.

⁵² Ковалев А.А. Франция на перепутьях мировой политики. - М.: Междунар. отношения, 1983. – 182 с.

⁵³ Славенов В.П. Внешняя политики Франции. 1974-1981. - М.: Междунар.отношения, 1981. – 239 с.

Франції 1981 – 1986»⁵⁴ розглядається зовнішня політика Франції, її ядерна стратегія та позиція з проблем міжнародної безпеки й роззброєння у 1960 – х першій половині 1980 – х років.

Низка проблем, пов'язаних із становленням та розвитком зовнішньої політики V Республіки висвітлена в роботах Ю. В. Борисова «Атлантизм у зовнішній політиці Франції. радянсько–французькі відносини»⁵⁵, Л. З. Дубініної «Вихід Франції із воєнної організації НАТО»⁵⁶, А. С. Деєва «Механізм формування зовнішньої політики Франції»⁵⁷.

У 1990 р. у зв'язку із століттям з дня народження Шарля де Голля, вийшло у світ спеціалізоване видання «Французького щорічника» присвячене основним питанням зовнішньої політики Франції. Особливий інтерес для дисертанта представляли статті М. Ц. Арзаканян «Падіння Четвертої Республіки та приход до влади Шарля де Голля у мемуарах та історіографії», а також Моріса Кув де Мюрвіля «Де Голль та Радянський Союз».⁵⁸

Вагомою складовою дослідження стали роботи присвячені дослідженню змістовних аспектів французької зовнішньополітичної думки. Французькі теорії міжнародних відносин були проаналізовані в дослідженнях К.П. Зуєвої. Подією у російській історіографії став вихід роботи І. Г. Тюліна «Зовнішньополітична думка сучасної Франції».⁵⁹ В монографії критично аналізуються основні теорії міжнародних відносин та концепції зовнішньої політики, ідейно – теоретичні основи зовнішньополітичного процесу у Франції, французькі теорії міжнародних відносин та зовнішньополітичні концепції висунуті в працях французьких політичних діячів, дипломатів,

⁵⁴ Славенов В.П. Очерки о внешней политики Франции. (1981-1986). - М.:Международ.отношения, 1986. – 327 с.

⁵⁵ В. Борисов. Атлантизм во внешней политике Франции. Советско – французские отношения. Дипломатический вестник 1985.

⁵⁶ Дубинина Л.З. Выход Франции из военной организации НАТО (1958-1967 гг.). - М., 1971. – 165 с.

⁵⁷ Деєв А.С. Современная Франция: Механизм формирования внешней политики. - М.: Международные отношения, 1985. – 208 с.

⁵⁸ Французский ежегодник-1988. - М., 1990.

⁵⁹ Тюлин И.Г. Внешнеполитическая мысль современной Франции.- М.: Международ. отношения. - 1988. – 183 с.

воєнних спеціалістів та політологів. Особлива увага приділяється розгляду їх поглядів на проблеми світового розвитку та можливості їх вирішення зі сторони французьких правлячих кіл. В останні роки в російській історіографії були опубліковані роботи Є. О. Обічкіної «Франція в пошуках зовнішньополітичних орієнтирів в постбіполярному світі»⁶⁰ та колективна робота Інституту Європи РАН під редакцією Ю. Г. Рубінського «Франція в пошуках нових шляхів».⁶¹ В монографії Є. О. Обічкіної представлений аналіз основних напрямків зовнішньополітичного курсу Франції кінця ХХ – початку ХХІ століття у контексті глобальних та регіональних змін, пов'язаних з закінченням Холодної війни та становленням нової системи міжнародних відносин. В роботі поєднані два поля дослідження: по – перше, це концепції, теорії, уявлення про особливу роль Франції у світі і, по – друге, діяльність французької дипломатії: стратегія, тактика та засоби реалізації цього ідеалу. У колективній праці Інституту Європи РАН розглядаються проблеми економіки, стан суспільства, внутрішня та зовнішня політика сучасної Франції. Автори книги пишуть про виклики, з якими зіткнулася Франція у новому глобалізованому світі, та тією специфікою, яка виокремлює її серед інших європейських держав.

В той же час, геополітика Франції не знайшла достатньо повного вивчення та висвітлення в російській історіографії. Вона досліджувалася фрагментарно в рамках загального вивчення геополітики. До таких досліджень можна віднести роботи Р. Т. Мухаєва «Геополітика»⁶², Колосова В. А. Мироненко Н. С. «Геополітика та Політична географія»⁶³, А. Дугіна

⁶⁰ Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире. - М.: МГИМО, 2004. – 486 с.

⁶¹ Франция в поисках новых путей. Под ред. Ю. И. Рубинского. - М.: РАН Институт Европы 2007. - 624 с.

⁶² Р. Т. Мухаев. Геополитика. - М.: Юнити, 2007. – 623 с.

⁶³ Колосов В.А. Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география». - М.: Аспект-пресс, 2001. – 478 с.

«Основи геополітики»⁶⁴, Н. А. Нартова «Геополітика»⁶⁵, в яких представлена загальна картина розвитку геополітики.

Основою для фактичного матеріалу дисертаційного дослідження стали роботи українських науковців. Вітчизняний науковий доробок з геополітики обмежується незначною кількістю досліджень. Серед них можна виокремити роботи В.А. Дергачова «Геополітика»⁶⁶, М. А. Шульги «Російський дискурс геополітики»⁶⁷, Б. П. Яценко «Політична географія та геополітика»⁶⁸, С.В. Андрущенко «Україна в сучасному геополітичному середовищі»⁶⁹, С. Лотоцького, С. Трохимчук «Україна в світовому геополітичному просторі»⁷⁰, О. П. Дергачова, Ф. М. Рудич, Р.В. Балабан «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти».⁷¹ Найбільший інтерес становить книга С. В. Андрущенко «Україна в сучасному геополітичному середовищі», яка досліджує тенденції формування сучасного геополітичного середовища та методи формування й реалізації геостратегії сучасних суб'єктів геополітики.

Вагоме значення для формування теоретичних засад дослідження мали праці та наукові статті В. А. Манжолі, В. Ю. Крушинського, Р. А. Кривоноса, В. Ю. Константинова, О. А. Коппель, О. С. Пархомчук, Г.М. Перепелиці, В.В. Копійки, Е. Е. Камінського, Б. О. Парахонського, І. І. Жовкви та інших науковців. Серед цих робіт в першу чергу слід відзначити монографію професора В. А. Манжолі «Ядерна зброя та питання європейської безпеки»,

⁶⁴ Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством. - М.: "АРКТОГЕЯ-центр", 1999. 608 с.

⁶⁵ Нартов Н.А. Геополитика. - М.: Юнити, 2004. - 544 с.

⁶⁶ В.А. Дергачов. Геополитика. - М.: ЮНИТИ. 2004. - 526 с.

⁶⁷ М. А. Шульга «Російський дискурс геополітики». - К.: ПАРАПАН. - 524 с.

⁶⁸ Б. П. Яценко «Політична географія та геополітика». - К.: Либідь, 2007. - 256 с.

⁶⁹ Андрущенко (Гринько) С.В. «Україна в сучасному геополітичному середовищі». - К.: Логос, 2005. - 286 с.

⁷⁰ С. Лотоцький, С. Трохимчук. Україна в світовому геополітичному просторі. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Факультет міжнародних відносин. - Львів, 2002. - 192 с.

⁷¹ О. П. Дергачов, Ф. М. Рудич, Р.В. Балабан. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. - К.: МАУП, 2002. - 488 с.

яка комплексно і ґрунтовно аналізує основні аспекти зовнішньополітичної стратегії Франції.⁷²

Не менш важливу групу опрацьованих джерел склали кандидатські дисертації, присвячені французькій проблематиці. Окремі аспекти зовнішньої політики та геостратегії Франції висвітлено в дисертаційних дослідженнях О.І. Шаповалової, О.О. Мітрофанової, О.С. Лозовицького, І. І. Погорської, Л. П. Халецької, Б. Мірхана. Так, з'явилися кандидатські дисертації О. Лозовицького «Чинник глобального лідерства США у формуванні військово-політичної та оборонної стратегії Франції»⁷³, О. Мітрофанової «Безпекова політика Франції в контексті сучасних європейських геополітичних трансформвань»⁷⁴, Б. Мірхана «Європейська політика Франції: 1980 – х – початку 1990 – років»⁷⁵, Л. Халецької «Франція в європейському інтеграційному процесі (кінець 1980 х – 1990 – ті роки)»⁷⁶, О. І. Шаповалової «Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака»⁷⁷ та І. Погорської «Євроінтеграційна політика Франції».⁷⁸

Цікавим, на думку автора, є робота О. Лозовицького. Автор дослідження комплексно проаналізував вплив трансатлантичного чинника на формування французьких стратегічних підходів, висвітлив особливості адаптування французької системи до умов біполярного ладу. В дослідженні Б. Мірхана, автором зроблено низку важливих висновків стосовно домінуючого становища Європи в зовнішньополітичній доктрині всіх урядів

⁷² Манжолла В. А. Ядерное оружие и вопросы европейской безопасности. - Киев. Вища школа, 1989. – 165 с.

⁷³ Лозовицький О.С. Чинник глобального лідерства США у формуванні військово-політичної та оборонної стратегії Франції. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. - К., 2001. – 19 с.

⁷⁴ О. Мітрофанова «Безпекова політика Франції в контексті сучасних європейських геополітичних трансформвань» Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. - К., 2002. – 20 с.

⁷⁵ Мірхан Б. Европейская политика Франции: 80 - нач. 90-х годов: Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.03 / Киев. Ун-т им. Т. Шевченко; Укр. ин-т междун. отношений. - К., 1993. – 24 с.

⁷⁶ Халецька Л. П. Франція в європейському інтеграційному процесі (к. 1980-1990-і роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київ. нац.ун. ім. Т. Г. Шевченка. - К., 2001. – 19 с.

⁷⁷ Шаповалова О. І. Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. - К., 2009. – 20 с.

⁷⁸ Погорська І. Євроінтеграційна політика Франції: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин — К., 2002. — 20 с.

П'ятої республіки, визначального характеру для розвитку європейської інтеграції франко-німецького співробітництва. Дисертація Л. Халецької присвячена аналізу європейська політика Франції наприкінці 1980-х -1990-х років у контексті її участі в діяльності Європейського Союзу. Визначається вплив Франції на формування і розвиток провідних напрямків європейського інтеграційного процесу в зазначений період: створення Економічного і валютного союзу, формування загальноєвропейської політики зайнятості, організацію спільної оборонної політики країн Європейського Союзу, розширення ЄС на країни Центральної і Східної Європи. Досліджується еволюція концептуальних підходів, цілей, форм, методів європейської політики Франції. Цікавим є той факт, що у своєму дослідженні Б. Мірхан висуває твердження про пріоритет міттеранівської моделі «європейської конфедерації», а Л. Халецька у своїй дисертації спростовує цей висновок, однак зазначає, що ця концепція буде однією з домінуючих серед багатьох проектних розробок великої Європи. Вона наводить приклад Німеччини, де було висунуто концепцію «федеративної Європи», яка викликала шалену дискусію у європейському суспільстві. До того ж, зазначає дослідник, ідея «конфедеративної Європи» спричинила негативну реакцію в країнах Центральної Європи, про що на її думку свідчать польські публікації. Висвітленню окремих аспектів європейської політики Франції присвячені дослідження О. І. Шаповалової, І. Погорської та О. Митрофанової, однак проблеми, що стосуються даної теми дисертації, представлені в них лише епізодично.

Дослідженню окремих аспектів геополітики присвячено низку статей українських науковців. У збірнику наукових праць Інституту світової економіки та міжнародних відносин «Дослідження світової політики» містяться стаття Розумюк В.М. «Ідеологічні детермінанти геополітичної науки» в якій окрему увагу приділено особливостям формування та розвитку

геополітичної думки Франції на початку ХХ століття. Однак, попри існування багатьох робіт присвячених дослідженню Франції, в українській науці відсутнє цілісне дослідження геополітики та геостратегії Франції. Тим часом проблема має неабияке значення з огляду на те, що в сучасному світі все більше зростає увага до геополітики. Тому, дослідження геополітичної думки окремих країн є актуальним для вивчення.

Важливою складовою дослідження стали роботи американських та британських науковців С. Хофмана, М. Саттона, З. Бжезинського та К. Доддса. Особливу увагу дисертант приділив вивченню роботи, британського дослідника К. Доддса «Геополітика у світі, що змінюється», в якій міститься ґрунтовний аналіз геополітики та геостратегії Франції.⁷⁹

Серед робіт американських авторів в першу чергу слід зупинитися на дослідженні Майкла Саттона «Франція та європейське будівництво: геополітичний імператив»⁸⁰, яка ґрунтується на аналізі зовнішньої політики Франції на європейському геополітичному просторі. При цьому, аналізується еволюція зовнішньополітичних концепцій Франції на європейському континенті, починаючи із 1944 року і до наших днів. Окремо слід назвати статтю Збігнева Бжезинського «Життя у новій Європі» («Living with a New Europe»), в якій досліджуючи глобальні трансформації на європейському континенті, дослідник представляє власне бачення ролі Франції у цьому процесі.⁸¹ Підхід вченого до оцінки питомої ваги Франції у континентальній геополітиці є характерним для американської політології. Він доводить, що Франція є лише середньою державою в своїми зусиллями щодо автономізації Європи прагне посилити власну вагу на континенті, відсуваючи американців з провідних ролей. Предметом уваги дисертанта стала робота, видана під редакцією американського дослідника С. Хофмана «Досвід політики Ф. Міттерана», яка представляє комплексний аналіз зовнішньої політики

---

⁷⁹ K. Dodds. Geopolitics in a changing world. L. University of London Press, 2000. – 215 p.

⁸⁰ Michel Sutton. France and the construction of Europe : the geopolitical imperative. – 306 p.

⁸¹ Brzezinski. Z. Living with a new Europe. National interest. – 2000, № 60 – P. 17 – 33.

Франції у 80 – х роках.⁸² Аналіз цих джерел дає можливість визначити геополітичний вимір зовнішньої політики Франції та параметри її реалізації. Решту робіт можна охарактеризувати як такі, що присвячені окремим положенням як внутрішньої так і зовнішньої політики Франції, з огляду на сучасні тенденції міжнародних відносин.

---

⁸² Hofman St., Ross G. L'Experience Mitterand. - P.,1988. – 374 p.

РОЗДІЛ II

СТРУКТУРА ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ФРАНЦІЇ

2.1. Фактор людини у французькій школі геополітики

На відміну від англо-американських та німецьких геополітичних концепцій, які розглядали природне середовище як визначальну детермінанту історії, французька геополітична думка виникла на основі положення про те, що опосередкованою ланкою між природою та історією є людина та її діяльність. Автором цього підходу став Поль Відаль де ла Бланш. Він створив геополітичну концепцію, згідно з якою, людина відіграє провідну роль в активізації простору і не є лише частиною декорації в історичному театрі, а головним актором спектаклю. Відтак, П. Відаль де ла Бланш став засновником «антропологічної школи» у політичній географії, своєрідного французького варіанту осмислення геополітичних проблем.⁸³

Якщо у центрі концепції німецького географа Ф. Ратцеля було поняття простору, географічного положення держави та пов'язане із «потребою у території» поняття «почуття простору», то Відаль де ла Бланш у своїй концепції надавав велике значення волі та ініціативі людини. У статті 1898 р., присвяченій Ф. Ратцелю, де ла Бланш вперше висунув тезу про те, що «людина, так само як і природа, може розглядатися у якості географічного фактору» - і не стільки пасивного, скільки активного актора, який впливає на світові процеси.⁸⁴

Протистояння німецької та французької наукових шкіл геополітики, на думку дисертанта, відображало існування вікових протиріч між двома країнами та їх інтересами. Об'єктивні потреби пошуку свого місця у європейському концерті держав та народів визначали не тільки політику Франції та Німеччини, а також і відповідні наукові напрямки вирішення

---

⁸³ Lacoste, Yves, Paysages politiques, Paris, Le Livre de poche, «Biblio-Essais», 1990. - P. 23 -82.

⁸⁴ Moreau Defarges P. Introduction à la géopolitique. - P.Seuil. 1994. - P. 25-27.

міжнародних та зовнішньополітичних проблем, стимулювали власні шляхи теоретичного обґрунтування та пояснення процесам, які відбувалися на європейському континенті та визначали контури майбутнього світоустрою. Тому не дивно, що особливу увагу Відаль де ла Бланш приділяв саме Німеччині, яка в той час була головним політичним опонентом Франції. Він вважав, що Німеччина є єдиною найбільш впливовою державою Європи, геополітична активність якої, свідомо блокувалася іншими розвиненими європейськими країнами. Якщо Англія та Франція мали свої колонії у Африці та у всьому світі, якщо США мали можливість майже вільно пересуватися з півночі на південь, якщо у Росії є Азія, то Німеччина не мала виходу для своєї енергії. Де ла Бланш бачив у цьому головну загрозу миру та стабільності у Європі і вважав за необхідне всіляко послабити цього небезпечного сусіда. Таке ставлення до Німеччини логічно тягнуло за собою геополітичне визначення Франції як держави, що входить до складу спільного фронту «морської сили», орієнтованої проти континентальних держав.

Так наприклад, у своїй роботі «Картина географії Франції», де ла Бланш звертається до теорії ґрунту, настільки важливої для німецьких геополітиків: «Відносини між людиною і ґрунтом у Франції відзначені характером стародавності та безперервності. У Франції людина вірний учень ґрунту. Вивчення ґрунту допоможе з'ясувати характер, вдачу та особливості населення».⁸⁵ Але, незважаючи на таке цілком німецьке ставлення до географічного фактору та його впливу на культуру, Відаль де ла Бланш вважав, що Ф. Ратцель та його послідовники переоцінюють виключно природний фактор, вважаючи його визначальним. Він спростував «детерміністську» тезу про те, що природні фактори здійснюють прямий та визначальний вплив на поведінку людини. Натомість головне значення він надає історії з метою врахування різних форм взаємодії між людьми та

---

⁸⁵ Vidal de la Blanche P. *Tableau de la Geographie de la France*. —1903. - P.73.

фізичними явищам. Відаль де ла Бланш розробив концепцію «людини – мешканця» (*homme – habitant*), яка відсунула за межі географічного мислення людину з її соціальними та виробничими відносинами. Крім того, «відалівська людина» не проживає у містах, а в першу чергу у селах, вона є мешканцем регіонів, які облаштували її пращури.

Його робота «Принципи географії людини» розкриває саме цей аспект.⁸⁶ Підхід дослідника полягав у тому, що географічне буття місцевості не визначено природою назавжди, воно є похідним від діяльності людини і надає єдність матеріям, які без фактору людини єдності між собою ніколи не мали. Тому у центрі геополітичного дослідження вважав де ла Бланш, має бути не простір, а людина. Саме людина є провідним фактором формування політики держави, а простір та географія пасивні. У результаті французький дослідник розробив нову концепцію оцінки геополітичних явищ – «теорію посібілізму». Відповідно до цієї концепції, політична історія має два аспекти просторовий (географічний) і тимчасовий (історичний). Географічний фактор відбитий у навколишньому середовищі, історичний у самій людині («носії ініціативи»). Відаль де ла Бланш вважав, що помилка німецьких «політичних географів» у тому, що вони вважають рельєф фактором, який детермінує політичну історію держави. Тим самим, на думку де ла Бланша, принижується фактор людської волі та історичності. Сам же він пропонує розглядати географічне просторове положення як «потенційність», «можливість», яка може стати дійсним політичним фактором, але використання цього фактору залежить від людини, що мешкає в межах даного простору.⁸⁷

В дослідженнях де ла Бланша особлива увага приділяється мікрогеографії: невеликий простір розглядався ним у відриві від зовнішнього світу та численних світових потоків, масштабні простори він вважає

⁸⁶ Vidal de la Blanche P. Principes de geographic humaine. - P., 1922. - P. 45-49.

⁸⁷ Тихонравов Ю. В. Геополітика. - М.: Интел – Синтез, 1998. - С. 165

штучними утвореннями, які можна розкласти на певну кількість дрібних одиниць у відповідності до цілей та інтересів людини.⁸⁸ Так, головний елемент його теорії - категорія локальності розвитку цивілізації. Її основу складають окремі осередки (cellules), які слід вважати первинними елементами цивілізації. Вони представляють собою невеликі групи людей, які формуються під час взаємодії людини і природи. У цих первинних суспільних осередках - поступово формуються відповідний спосіб життя. Людина у взаємодії із оточуючим середовищем формується сама, знаходячи себе, в той же час природа розкриває свої можливості тільки у межах тісної взаємодії із людиною. «Географічна індивідуальність – писав де ла Бланш – не є щось дане природою заздалегідь; вона лише резервуар, де спить закладена природою енергія, яку може розбудити лише людина». Ці «осередки» «первинні елементи» взаємодіючи між собою, поступово утворюють ту тканину цивілізації, яка, розширюючись, поступово охоплює все більші території. Це взаємодія не представляє собою певний тривалий процес, а є окремими спалахами, які замінюють катастрофи, регресія. Настільки ж різноманітні й суперечливі самі форми взаємодії «первинних осередків» цивілізації: від запозичень та об'єднання до майже повного знищення. Процес взаємодії зачіпає насамперед «північну півсферу від Середземномор'я до Китайського моря» — саме цю зону виділяє Відаль де ла Бланш, вибудовуючи свою концепцію. У рамках північної півсфери, особливо в Західній та Центральній Європі, взаємодія «первинних елементів» цивілізації відбувалася практично безупинно й політичні утворення, «замінюючи один одного, накладалися на ту або іншу конфігурацію взаємодіючих між собою безлічі невеликих вогнищ, співтовариств, цих своєрідних мікрокосмосів». Зближення цих різнорідних елементів привело «до утворення імперій, релігій, держав, по яких з більшою або меншою суворістю проїхалася ковзанка історії». Саме завдяки цим окремим

---

⁸⁸ Дугин А. Основы геополитики. - М.: Артогея, 2000. - С. 21-22

невеликим вогнищам тепло життя у Римській імперії, а потім у Західній і Східній римських імперіях, в імперських державних утвореннях Сасанідів, персів і т.д. У великих областях Східної Європи й Західної Азії цивілізаційний процес нерідко переривався, відновляючись трохи пізніше та частково.⁸⁹

Специфіка Європи, вважає Відаль де ла Бланш, полягає у тому, що тут як ніде у світі досить близько співіснують один з одним різні географічні фактори: гори й моря, лісові масиви й степи, великі ріки, що течуть із півдня на північ і поєднують різні зони, родючі узбережні ґрунти, найбільш порізана морська лінія узбережжя, а також багато в чому обумовлений цими умовами клімат, що не сприяє паразитизму, але й не настільки суворий, щоб паралізувати енергію людини.⁹⁰ Ці фактори значною мірою й привели до формування на європейському просторі найбільшого розмаїття окремих вогнищ, локальних сфер, невеликих співтовариств зі своїми «способами життя», які перебували в постійній взаємодії. Імітація, приклад, запозичення, здатність всмоктувати всілякі впливи стали основою динамізму й багатства європейської цивілізації, однією з її характерних рис. Ця концепція Відаля де ла Бланша перетинається з окремими положеннями концепції Ф.Ратцеля, насамперед з його підходом до всесвітньої історії як «безперервному процесу диференціацій». Ратцель приділяв велику увагу локальним вогнищам, з яких складалося розмаїття цивілізацій. В одній зі своїх робіт він писав: «Завдяки відособленості могли розвиватися ті відмінності, які лише згодом стали взаємно впливати один на одного й сприятливо або шкідливо діяти на природні властивості людини. Всі расові й культурні відмінності народів, всі відмінності у могутності держав зрештою повинні бути зведені до процесу

---

⁸⁹ Lacoste Y. La géographie, ça sert d'abord à faire la guerre. - Paris. Francois Maspero, 1976. - P. 52-64.

⁹⁰ Clval P. Géopolitique et Géostratégie. - Nathan. - P., 1996. - P. 51-59.

диференціацій, що відбувається шляхом змін у географічному положенні, кліматі та ґрунті».⁹¹

На відміну від Ф. Ратцеля Відаль де ла Бланш, крім акценту на активній ролі людини та запереченні географічного детермінізму зовсім інакше визначав роль держав, політичних утворень у процесі розвитку цивілізацій. Якщо для Ф.Ратцеля держава — це насамперед «органічна істота», що розвивається відповідно до «закону зростаючих територій», то де ла Бланш схильний розглядати державу скоріше як щось зовнішнє, вторинне, обумовлене в остаточному підсумку самим характером і формою взаємодії різних локальних вогнищ, цих окремих осередків цивілізації. Зазначимо, що як Ф.Ратцель, так і Відаль де ла Бланш не заперечували можливості утворення світової держави. Позиція де ла Бланша полягала у можливості створення світової держави в результаті взаємодії окремих локальних вогнищ. Він розглядав цей процес взаємодії як самодостатній, здатний привести у віддаленій перспективі до того, щоб людина стала б усвідомлювати себе в якості «громадянина світу». Ф.Ратцель, однак, пов'язував цю можливість із територіальним ростом держав, яку він вважав універсальною тенденцією. Розвиток контактів, розширення торговельних відносин він розглядав насамперед як прелюдія до встановлення політичного контролю даної держави над новими колонізованими територіями. Торгівля й війна у Ратцеля — це дві форми, дві стадії у процесі територіального росту держави. Дослідження де ла Бланша в значній мірі вплинули на формування французької геополітики, його критика була сприйнята німецькими геополітиками школи Хаусхофера, як цілком обґрунтована та важлива.

Послідовники Відалья де ла Бланша, зокрема Ж. Брюн продовжили справу засновника французької геополітики. У своїй роботі «*Géographie humaine*» («Географія людини») Ж. Брюн розвив дослідження, започатковані

---

⁹¹ Larot P.Thual F. Géopolitique. Montchrestien. - Paris. 1997. - P. 33-36.

де ла Бланшем.⁹² Окрім цієї роботи йому належить двоухтомне видання «Géographie humaine de la France»⁹³ («Географія людини у Франції») та Géographie de l'Histoire («Географія історії»), видана у співавторстві з К. Валло.⁹⁴ Як зазначає Ж. Брюн завданням географії людини є вивчення взаємин землі й людини, впливу географічного середовища на людину й навпаки – роль людини як фактора, що змінює географічне середовище. Ж. Брюн розрізняє дві географії людини – у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі географія людини вважав Ж. Брюн – це вивчення олюдненої або окупованої людиною поверхні землі, всіх фактів земної поверхні, які існують завдячують людській діяльності. У вузькому розумінні початкова і основна частина географії історії, яка вивчає економічне, соціальне та політичне відображення географічних факторів, що впливає на розвиток людського суспільства. Географія людини у широкому розумінні поділяється на власне «географію людини» й на «географію історії» Перша при цьому вивчає такі основні факти :

- факти непродуктивної діяльності (будинки, дороги);
- факти позитивної діяльності (землеробство, скотарство);
- факти руйнівної діяльності (рибальство).

Для з'ясування фактів, вважає Ж. Брюн, необхідно скористатися поняттям пейзажу: подумки піднятися на аероплані й нібито сфотографувати факти людської діяльності. Географічний розгляд людини є припустимим тією мірою, якою її діяльність чинить вплив на зовнішність пейзажу. На думку дисертанта, ця класифікація показує унікальність та незвичайність підходів Ж. Брюна до дослідження взаємодії людини та простору. Цей підхід більше наближений до художнього, оскільки наведена класифікація розділена не за принципом економічної важливості, а за принципом розрізнення при візуальному розгляді. Тому недивно, що дуже часто роботи

⁹² J. Brunhes. Géographie humaine de la France. - Paris. Plon, 1921. - P. 126-173.

⁹³ Brunhes J. Géographie humaine de la France, t. 1-2, P., Renaissance du Livre, 1920 - P. 134-145.

⁹⁴ Brunhes J., Vallaux C. La Geographie de l'Histoire. P. F.Aclan. 1921. - P. 119.

Ж. Брюна вважаються французькими науковцями такими, що позбавлені наукової класифікації. У своїх дослідженнях він особливо акцентує увагу на тому, що початкова географія людини завершується географією історії як «позитивною філософією стосунків людини та природного середовища». Її основними складовими є:

- географія населення, тобто статистична географія населення та його руху;
- економічна географія, тобто географія простору, транспорту і обміну;
- політична географія держави, території, кордонів, доріг, столиці, сировини, союзів, угод, конфліктів, війн, суперництва торговельних інтересів і колоніальної політики;
- соціальна географія або географія цивілізацій, що вивчає нації, раси, релігії, в тій мірі, в якій вони є факторами географії людини;
- регіональна географія - синтетичний підсумок всіх попередніх.

Цей підхід дослідника викладено у спільній роботі з К. Валло «Географія історії».⁹⁵ Як і інші наукові дослідження цих авторів, вона написана у позитивістському дусі й носить більш описовий, ніж філософський характер. Центральною лінією роботи є проблема взаємодії людини з навколишнім фізичним середовищем. Політичні реалії, на думку авторів, багато в чому детерміновані фізико-географічними факторами. Головна ідея роботи полягає у тому, що географія передує історії й створює передумови для тієї або іншої дії. Ця думка приводить авторів до переоцінки фізичних явищ, і відповідно, до недооцінки ролі людини, а також політичних, економічних чи соціальних факторів в цілому. Опонентом цього підходу К. Валло та Ж. Брюна став французький історик Люсьєн Февр, який у своїй роботі «Земля та еволюція людства» обґрунтовує тезу про те, що географічні реалії не визначають реалії політичні.⁹⁶ Мова, на його думку, може йти лише

⁹⁵ Так само. - С. 122.

⁹⁶ Fevre L. La Terre et l'Evolution Humaine. Introduction géographique a l'Histoire. P. Renaissance du Livre, 1922. - P. 180 - 255

про форми адаптації людини до тих або інших умов географічного середовища, про її здатність використовувати ті або інші географічні фактори. Слід також зазначити, що Ж. Брюнн і К. Валло, опираючись на ідеї Відаля де ла Бланша, висунули, свій варіант бачення геополітичних перспектив світового розвитку. Зростання взаємозалежності, як підкреслює Ж. Брюнн та К. Валло, приведе до того, що на зміну вузьким альянсам, які мають на меті лише забезпечення рівноваги сил, прийдуть «широкі федерації держав», засновані, з одного боку, на об'єднанні зусиль, з іншого боку - на розподілі й задоволенні потреб. На думку французьких авторів, мова йде про послідовний розвиток політичної організації: «від родини до племені, від племені до міста, від міста до держави, від держави до федерації держав і, нарешті, від федерації держав до співтовариства націй». В цілому, французькі дослідники виходили з того, що все що стосується природи і людини постійно змінюються і повинно вивчатися, що дійсний зв'язок між географією та історією можна встановити лише завдяки аналізу людської праці та її результатів.⁹⁷

Отже, ми бачимо, що Відаль де ла Бланш та його послідовники визначили основне завдання геополітики Франції – вивчення взаємовідносин природи та людини. Від німецької геополітики її відрізняли не лише наукові концепції, але й конкретні політичні висновки та рекомендації, які впливали із здавалося б, досить абстрактних наукових схем та міркувань. Фактор людини, концепція «Поссібілізму» лягли в основу майбутньої доктрини «національної величі» Франції. Первісність людини, абсолютний пріоритет національного суверенітету як найвищих цінностей пустили глибокі коріння у французькому суспільстві і стали одними з основоположних принципів внутрішньої та зовнішньої політики Франції у період П'ятої Республіки.

---

⁹⁷ Celerier P. Geopolitique et geostrategie. - P., 1961. - P. 18-24.

2.2. Засади регіональної геополітики у Франції

Теоретичні пошуки Відаля де ла Бланша не обмежувалися лише дослідженням взаємодії людини та простору, у Франції він був одним з перших, хто запропонував ідею поглибленого вивчення регіонів, які розглядалися як найменша форма географічного мислення. Його робота «Східна Європа» (1917 р.), в якій ним обґрунтовано французьку проблему втрачених провінцій та глибинні історичні причини через які Ельзас та Лотарингія мали знову бути приєднані до Франції після закінчення Першої світової війни, вважається першим найбільш ґрунтовним французьким геополітичним дослідженням регіону.⁹⁸ Ця робота покликана показати чому, Ельзас та Лотарингія залишаються французькими територіями, незважаючи на їх німецьку культуру та історію. Він довів, що мова не єдиний аспект, який треба враховувати у національному житті, необхідно зважати на всі економічні, соціальні, політичні особливості групи людей та їх усталені відносини з тим чи іншим політичним центром. Автор зміг показати безпосередність зв'язків Ельзасу та Лотарингії із Францією. Відаль де ла Бланш апелює до Французької революції, вважаючи її яacobinський вимір вираженням геополітичних тенденцій французького народу, що прагне до уніфікації та централізації своєї держави через географічну інтеграцію. Тому, у своїй роботі дослідник доводить неправомірність німецьких претензій на ці області.

Політичний лібералізм він також пояснює прихильністю людей до ґрунту, а звідси і природне бажання отримати її у приватну власність. Такими були погляди Відаля де ла Бланша на зв'язок геополітичних реальностей із реальностями ідеологічними: просторова політика Франції нерозривно пов'язана із «демократією» та лібералізмом. Лейтмотивом дослідження Відаля де ла Бланша, як вважає французький дослідник Ів Лакост, стало питання: яким чином інкорпорувати землі Ельзасу та Лотарингії (де

⁹⁸ Vidal de la Blanche P. La France de l'Est. — P.: A.Colin, 1919. - P.15-79.

більшість мешканців розмовляють німецькою мовою) у французьке життя? Відповідь начебто лежить на поверхні: запровадити все французьке та витиснути все німецьке. Однак, Відаль де ла Бланш висуває парадоксальну на перший погляд ідею перетворення цих земель у зону примирення між Францією та Німеччиною.⁹⁹ Він пише про необхідність зробити ці багаті землі не греблею, яка відгороджує користь лише для однієї сторони, а відкрити їх для взаємних відносин та зробити їх як можна більш проникними. Він розглядає це питання не з погляду найближчих завдань, а намагається побудувати історичну модель розвитку європейського геополітичного простору в цілому. Ця ідея знайшла своє практичне втілення у Європейському Об'єднанні Вугілля та Сталі, створеного на початку 1950 – х років за ініціативи Франції та Німеччини. При цьому, на думку дисертанта, де ла Бланш дає, крім історичного, дає географічне обґрунтування приналежності цих земель до Франції. Природно, що погляди Відаля де ла Бланша не знайшли підтримки серед німецьких географів. Як зазначає німецький дослідник Фрідріх Метс (Friedrich Metz) «Рейн не міг бути кордоном Німеччини. Баден завжди був дзеркалом Ельзасу». Завдяки «Східній Європі» де ла Бланша європейська наука отримала найбільш складний та ґрунтовно викладений геополітичний аналіз.¹⁰⁰

Таким чином, ми бачимо, що дослідження Відаля де ла Бланша стали у Франції основою для різних регіоналістичних досліджень. Роботи його учнів та послідовників сприяли популяризації методології модної у 1920 – 1930 – х роках – ідеї Сполучених Штатів Європи та ідеї Європи регіонів. Так, наприклад, дослідження Альберта Деманжона - учня де ла Бланша, присвячене Пікардійській долині, вважається взірцевим дослідженням регіону. Більш того, Відаль де ла Бланш, довірив А. Деманжону підготовку двох томів «Загальної географії» Бельгії, Нідерландів, Люксембургу та

---

⁹⁹ Lacoste, Yves, *Geopolitique des regions*. Le Livre de poche. Biblio-Essais, 1991. - P. 188.

¹⁰⁰ Lévy J. *From geopolitics to global politics: a French connection*. - London, Frank Cass. 2001. - P. 12.

Британських островів. У подальші роки предметом його дослідження була розстановка сил в Європі у результаті закінчення Першої світової війни. У своїй роботі «Занепад Європи» Деманжон аналізує причини зниження ролі Європи у світових процесах.¹⁰¹ Альберт Деманжон вказував на європейську інтеграцію як на єдиний можливий спосіб подолання геополітичного занепаду Європи. Геополітична карта світу А. Деманжона складалася з трьох полюсів: США, що з часом набудуть рівня гегемона, Японія, яка виступає у ролі регіонального лідера у Тихому океані, об'єднана Європа, яка може претендувати на місце у світовій структурі лише за умови об'єднання. Таким чином, вже у 1930 – х роках А. Деманжон вказував на необхідність об'єднання європейських держав.

Тихий океан у А. Деманжона визначається як майбутній центр перетину інтересів Сходу та Заходу. Щодо планетарного дуалізму у геополітиці, А. Деманжон підкреслював необхідність повернення Франції до морської політики. Однак під морською політикою не слід розуміти входження до сфери впливу США, а розвивати комунікації і вкладати більше коштів у колонії, заохочуючи еміграцію до них. Дослідження А. Деманжона визначили еволюцію французької геополітичної думки. Сформульована на початку ХХ століття ця концепція і сьогодні займає особливе місце у політичній науці Франції.

У роки Другої світової війни французькі дослідники відійшли від регіональних досліджень та геополітики як такої, пов'язавши її з нацизмом та нацистською Німеччиною. «Геополітичний» став зневажливим прикметником та потреба у політичній географії, яка була сильною у період між війнами, коли французькі географи намагалися будувати «геополітику миру» та закликали до розвитку об'єднаної Європи, повністю зникла. Французькі автори з недовірою ставилися до напрямків встановлених німецькою геополітикою та їх ідеєю космічного простору та Землі за рахунок

---

¹⁰¹ Demanegon A. Le declin de l'Europe. — P.: Payot, 1922. - P. 79 - 85

соціального середовища. І якщо деякі географи все ж таки публікували щось по геополітиці, то вони робили все щоб уникнути жорстокої критики усіх форм геополітики, незважаючи від походження та змісту. Лише французький географ Жан Готтман не дотримувався цих традицій. Його фундаментальна робота «Політика країн та їх географія» визначила засади регіонального підходу у французькій геополітиці.¹⁰² Ця робота підбиває підсумок піввікового розвитку геополітики у Франції. Відзначимо, що Готтман волів говорити про політичну географію, а термін «геополітика» пов'язував винятково з іменами Ратцеля, Хаусхофера, Маккіндера та Спідмена. У своїх роботах Готтман критикував роботи цих засновників геополітики, висунувши власну концепцію, побудовану багато в чому на теоретичних положеннях Відаля де ла Бланша. Неприйняття Готтманом геополітичних концепцій німецької школи було пов'язано насамперед з використанням геополітичних концепцій Ратцеля та Хаусхофера в ідеології та практиці нацизму. Саме стараннями цих авторів, на думку Готтмана, геополітика швидко вийшла за рамки політичної географії та намагалася охопити всі політичні науки, стати філософією та методологією політичних досліджень. Геополітика вторглася також і у військову теорію, перетворившись, за його словами, в «науку підготовки до війни». Геополітика, як писав Готтман, будувалася на «обожнюванні держави, яка розглядалася як інструмент природи та провидіння, а найчастіше і як біологічний організм».¹⁰³ Поняття Ратцеля «почуття простору», яким володіють лише великі народи, і теза про те, що держава послідовно розширює свій життєвий простір, підкоряючись «закону зростаючих територій», відзначав Готтман, не слід було занадто сильно видозмінювати, щоб прийти до ідей прихильників німецького фашизму. Історія зупинилася б, підкреслював Готтман, якби розвивалася за законами Ратцеля. Однак слід зазначити, що він також відмічав, що не можна не

---

¹⁰² Gottmann J. La politique des Etats et leur geographie. — P.: A.Colin, 1952. - P. 30—92.

¹⁰³ Scheibling, Jacques, Ou'est-ce que la geographie? - Paris, Hachette, 1994. - P. 35.

відзначити справедливості заради, що далеко не все у творчості Ратцеля заслуговує настільки твердої критики. Багато спостережень і відкриття німецького автора в переосмисленому виді були розвинені, у тому числі й у французьких політичних географах, наприклад, уже згадана теза Ратцеля про всесвітню історію як «послідовний процес диференціації». Однак тут, вважає дисертант, ми знову зіштовхуємося із двома різними напрямками теоретичної думки, багато в чому обумовленими геополітичним положенням відповідних держав - Франції та Німеччини.¹⁰⁴

Розглядаючи концепцію англійського геополітика Маккіндера, Готтман відзначає, що Маккіндером була здійснена спроба представити в академічній формі давно відому доктрину протистояння морської держави та держави континентальної.¹⁰⁵ Причому відома вона насамперед у своєму політичному вигляді, як реальне протистояння політики Англії та Росії, починаючи принаймні з XVIII століття. Незмінним принципом англійської політики був наступний: Великобританія — велика морська держава, яка прагне до панування на морях, домінуванню на океанічних шляхах, до контролю над протоками й, нарешті, на Європейському континенті — для забезпечення рівноваги між двома головними континентальними державами. Для Росії була характерна інша, але настільки ж географічно детермінована формула — утримання за собою євразійських просторів і прагнення виходів до відкритих морів і незамерзаючих портів. Концепція Маккіндера, за словами Готтмана, це скоріше політична доктрина, яка протистоїть євразійській політичній доктрині Росії. І якщо протиріччя між французькими та німецькими геополітичними концепціями були в основному теоретичними, то специфіка англійських і російської геополітичних доктрин проявлялася скоріше в конкретній політиці протягом останніх століть. Політичний зміст концепції Маккіндера насправді був набагато складнішим. Вона була не

---

¹⁰⁴ Flint C. Introduction to geopolitics: tensions, conflict and resolutions. – Routledge, 2006. - P. 210-219.

¹⁰⁵ Gottmann J. Elements de geographie politique. - P.: Les Cours du Droit, 1956. - P. 301—318.

стільки антиросійською, скільки антинімецькою. Маккіндер передбачав зіткнення двох головних континентальних держав Німеччини та Росії у боротьбі за Хартленд і розглядав цю перспективу насамперед з погляду інтересів Англії, яка у цій сутичці має підтримати Росію. Що стосується суто теоретичного протистояння німецької та французької концепцій, про які писав в 1950-ті роки Готтман, необхідно ще раз підкреслити політичний аспект їхнього протистояння. Досвід Третього рейха якоюсь мірою може бути названий перевіркою на практиці ідей Ратцеля та його послідовників. Французька геополітична концепція також мала свій політичний зміст, яка стала згодом теоретичною основою для осмислення та втілення західноєвропейської інтеграції.¹⁰⁶

Значне місце у своєму дослідженні Готтман приділяє визначенню поняття «простір», доводячи, що розміри території держави аж ніяк не пропорційні її могутності.¹⁰⁷ Головний політичний зміст, на його думку, має насамперед географічне положення території, її організація, зв'язок цієї території з комунікаціями. Дійсно, той факт, що європейські держави з досить обмеженою територією протягом століть домінували в політичному житті людства та змогли створити імперії, розміри яких багаторазово перевищували території метрополій, є, за Готтманом, очевидним. Основною характеристикою розташування території, вважає Готтман, є її відношення до моря та континентальних просторів. Більшість цивілізацій зародилося на узбережжях. Цінність морського розташування держави підкреслювали багато геополітиків, у тому числі Ратцель та Маккіндер. Розвиток морської могутності було однією з головних цілей Німеччини з часів Бісмарка, а Росії — з петровських часів. Характерними рисами морських держав, на відміну від держав континентальних, були, на думку Готтмана, більша свобода,

---

¹⁰⁶ Gottmann J. *Doctrines géographiques en politique // Les doctrines politiques modernes.* — N.Y.: Brentano's inc., 1947. - P. 25—37.

¹⁰⁷ David Atkinson and Klaus Dodds. *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought.* London. - New York: Routledge, 2000. - P.239-267.

терпимість і менша схильність до автократичних і абсолютистських форм правління, ніж у континентальних утвореннях. Виділяючи цей історичний феномен, Готтман пов'язує його з характером комунікаційних зв'язків морських та континентальних держав. Море із самого народження цивілізацій слугувало головною ареною зв'язків, контактів, руху армій, людей, ідей, товарів. Море зв'язувало всілякі кліматичні регіони, розширювало знання прибережних жителів про ойкумену, про родинні та близькі народи, про їхніх антиподів. Ця постійна можливість зв'язків, контактів, обмінів плюс свобода мореплавання, підтверджена згодом Римським правом, давали безсумнівні переваги для узбережжя, сприяючи значній розмаїтості, а тим самим і більшій терпимості, диференціації, а виходить, використанню досвіду інших, запозиченням і в остаточному підсумку відбору, варіантності розвитку. Характерно при цьому, що узбережжя майже завжди підпадали під вплив з боку інших прибережних народів і держав, але аж ніяк не континентальних.

Острівне положення — лише окремий випадок, пише Ж. Готтман. Не обов'язково бути островом у буквальному значенні, щоб користуватися всіма перевагами морського положення. Приклад Макао, Гонконгу щодо цього досить показовий. Острівне положення має лише одну явну перевагу — більша свобода у виборі відносин з різними державами та народами. На відміну від морських держав і народів, континентальні, вважав Готтман, мають менш розгалужені, менш інтенсивні й менш різноманітні контакти, зв'язки, обміни. Звідси й характерні риси континентального розвитку. Таким чином, підкреслює Готтман, характеристики розташування тієї або іншої території, будь то морські або континентальні народи та держави, визначаються насамперед взаємодією, людей, армій, товарів, капіталів, ідей тощо. Однак, ці концепції Ж. Готтмана виявилися далекими від завдань

інших суспільних наук. Парадоксальним чином політична географія виявилася далекою від сфери політики.¹⁰⁸

Починаючи з 1960 – х років, коли президентом у Франції став «континенталіст» Шарль де Голль, французька геополітика поступово обмежується здебільшого європейськими рамками. Вихід Франції з НАТО, де абсолютно домінували США, а також поглиблення франко – німецького співробітництва призвели до формування концепції «європейського континенталізму».¹⁰⁹ Вона передбачала створення єдиної Європи як незалежного стратегічно – континентального об'єднання. Всі ці фактори призвели до започаткування якісно нового етапу у французьких геополітичних розробках. Головний акцент досліджень переносився на обґрунтування та забезпечення за Францією лідерства у Західній Європі. Саме в цей час у Франції виникає рух європейських «нових правих» на чолі з філософом Аленом де Бенуа. Цей рух підкреслював зв'язок своїх ідей із концепціями довоєнних німецьких геополітиків – континенталістів. На думку дисертанта, тут варто зазначити, що погляди «Нових правих» являли собою сплетіння принципів язичництва, германофільства, соціалізму, модернізму тощо. Спочатку «лівий табір», традиційно у край впливовий у Франції, вважав це «тактичним маневром» звичайних правих, але згодом серйозні наміри цього руху були очевидні. На відміну від «старих правих» і класичних націоналістів, де Бенуа вважав, що централістський принцип Держави-Нації (Etat-Nation) історично вичерпаний і що майбутнє належить тільки «великим просторам». При чому основою таких «Великих Просторів» повинні стати не стільки об'єднання різних держав у прагматичний політичний блок, але входження етнічних груп різних масштабів у єдину «Федеральну Імперію» на рівних правах. Така «Федеральна Імперія» має бути стратегічно єдиною та

---

¹⁰⁸ Gottmann J. The Political Partitioning of Our World. An Attempt at Analysis // Politics and Geographic Relationships. Toward a New Focus. Ed. by W.A. Douglas Jackson and Marwyn S. Samuels. — N.Y. 1971. - P. 229-233.

¹⁰⁹ Buckholts P. Political geography. - New York: Ronald Press, 1966. - P. 46 – 52.

етнічно диференційованою. При цьому стратегічна єдність повинна підкріплюватися єдністю споконвічної культури.¹¹⁰

На думку дисертанта, «великий простір», який більш за все цікавив де Бенуа, це Європа. «Нові праві» вважали, що народи Європи мають спільне індоєвропейське походження, єдине джерело. Це принцип «спільного минулого». Але обставини сучасної епохи, у якій активні тенденції стратегічної й економічної інтеграції, необхідної для володіння справжнім геополітичним суверенітетом, диктують необхідність об'єднання також і у прагматичному сенсі. Отже, народи Європи приречені на «спільне майбутнє». З цього де Бенуа робить висновок, що основним геополітичним принципом має стати теза «Єдина Європа ста прапорів».¹¹¹ Як відмічає французький дослідник Жак Леві, у такій перспективі, як і у всіх концепціях «нових правих», яскраво прослідковується прагнення поєднати «консервативні і «модерністські» елементи, тобто «праве» і «ліве». В останні роки «нові праві» відмовилися від такого визначення, вважаючи, що вони «праві» у такому ж ступені, у якому і «ліві». Геополітичні тези де Бенуа побудовані на твердженні «континентальної долі Європи». У цьому він погоджується із концепціям школи Хаусхофер. З цього, як бачимо, випливає характерне для «нових правих» протиставлення «Європи» і «Заходу». «Європа» для них це континентальне геополітичне утворення. Це поняття традиційне. «Захід», навпаки, геополітичне та історичне поняття, пов'язане із сучасним світом, який заперечує етнічні і духовні традиції, які висувають матеріальні і кількісні критерії існування; це утилітарна і раціоналістична цивілізація. Самим закінченим втіленням Заходу є США. З цього випливає конкретний проект «нових правих». Європа повинна інтегруватися в «Федеральну Імперію», протиставлену Заходу і США, причому особливо варто заохочувати регіоналістичні тенденції, тому що регіони й етнічні

---

¹¹⁰ Нартов Н.А. Геополитика. - М.: Юнити, 2004. - С.106 – 107.

¹¹¹ Tibeaud P. L'Europe par les nation. - Paris. Calmanne – Lévy, 1992. - P. 78-94.

меншості зберегли більше традиційних рис, ніж мегаполіси і культурні центри, вражені «духом Заходу». Франція при цьому повинна орієнтуватися на Німеччину і Середню Європу. Звідси інтерес «нових правих» до де Голля і Фрідріха Наумана. На рівні практичної політики, починаючи з 70-х років, «нові праві» виступають за суворий стратегічний нейтралітет Європи, за вихід з НАТО, за розвиток самодостатнього європейського ядерного потенціалу.¹¹²

Щодо СРСР (пізніше Росії), необхідно зазначити, що позиція «нових правих» еволюціонувала. Починаючи з класичної тези «Ні Захід, ні Схід, але Європа», вони поступово перейшли до тези «Європа, але краще навіть зі Сходом, ніж із Заходом». Геополітика «нових правих», бачить долю Європи як антитезу атлантистських та мондіалістських проєктів. В умовах тотального та політичного домінування атлантизму в Європі в період Холодної війни геополітична позиція де Бенуа контрастувала із звичними нормами політичного мислення того часу. Це було свого роду «диссидентство» і, як усяке «диссидентство», мало маргінальний характер. Дотепер інтелектуальний рівень «нових правих», висока якість їхніх публікацій і видань, навіть чисельність їх послідовників в академічному європейському середовищі різко контрастують з незначною увагою, яку їм приділяють владні інстанції й аналітичні структури, що пропонують владі власні геополітичні проєкти. На сучасному етапі однією з головних тем дослідження європейських «нових правих» є дослідження умов відновлення балансу сил в світі, а саме стану динамічної рівноваги, в якому припускаються безперервні коливання у взаємодії центрів політичної динаміки в стратегічній та геополітичній конфігурації світової політики. Мова йде про неприпустимість зростання політичної енергії одного з центрів, коли він починає загрожувати іншим. Новими правими пропонуються й

---

¹¹² Андрущенко (Гринько) С.В. «Україна в сучасному геополітичному середовищі». - К.: Логос. 2005. - С. 71-73.

глобальні проекти. Наприклад проект Жана Тріара, який ще з 1960 – х років розробляє можливість продовження великого простору Європи за рахунок Уралу, Сибіру та Далекого Сходу, що протистоїть США. Проект «Європа до Владивостоку» з віссю Дублін – Владивосток має бути «регіонально орієнтованою», а не федеративним утворенням.¹¹³

На початку 1970 – х років, коли геополітичні дослідження в США стають занадто популярними, французькі науковці все більше починають долучатися до регіональних досліджень.¹¹⁴ При цьому, необхідно зазначити, що дослідники Франції займалися головним чином прикладними геополітичними дослідженнями, не виходячи за межі конкретних питань. Поступово ці дослідження перетворилися на щось самостійне – у «регіональну геополітику». Ця регіональна геополітика абстрагується від глобальних схем Маккіндера, Мехена та Хаусхофера та застосовує геополітичні методики для дослідження кордонів, опису міжетнічних та міждержавних конфліктів, демографічних процесів, а також «геополітики політичних виборів». Апогеєм розвитку регіональної геополітики у Франції стало виникнення школи «внутрішньої геополітики» на чолі з Івом Лакостом. Представники цього напрямку, як зазначалося вище, займалися дослідженням проблем кордонів, а також визначали вплив інформаційних систем на геополітичні процеси. Найбільш відома робота цієї школи – «Фронти та кордони», автором якої виступає французький дослідник Мішель Фуше, корисна нам тим, що вона розглядає надзвичайно важливу для України проблему – проблему геополітичних кордонів.¹¹⁵ Автором представлена низка новаторських ідей щодо проблеми дослідження геополітичних кордонів. У цьому контексті, необхідно сказати, що представлена робота М. Фуше була не першою у французькому науковому дискурсі присвячена вивченню феномену геополітичних кордонів. Було б

¹¹³ Taylor P. J. Political geography: World-economy, nation-state and locality. - L. Longman, 1985. - P. 37-44

¹¹⁴ Moreau Defarges. La politique internationale. - P. Hachette, 1990. - P.180-187.

¹¹⁵ Foucher M. Fronts et frontières : un tour du monde géopolitique – Paris. Fayard, 1988. reed 1991. - P. 234 – 254.

великою помилкою з наукової точки зору не згадати роботу Жак Анселя 1936 року «Геополітика», присвячену аналізу «природних кордонів».¹¹⁶ Розглянуті Ж. Анселем історичні приклади обґрунтовували ідею «природних кордонів» в якості лише теоретичної, абстрактної схеми, яка не відповідає реальності і практично немає яких-небудь фізико-географічних умов, будь то ріки, гори, моря, пустелі, які були б природними бар'єрами для людської активності та стали б природним кордоном того або іншого співтовариства. Наприклад, Піренеї, які розділяють Іспанію та Францію, — це аж ніяк не природний кордон, тому що він проходить не по головних хребтах, не по вододілі рік, не по лінгвістичній або етнічній ознаці. Єдиний природний бар'єр, як підкреслює Ж. Ансель, — це відсутність людей, межа ойкумени, як, наприклад, північний кордон Росії. «Кордон — це результат рівноваги між життєвими силами двох народів. Він не має абсолютної цінності. Кордон має лише відносну цінність відповідно до функції, яку він повинен виконувати на думку груп, які він об'єднує і які прагнуть його підтримувати».¹¹⁷

В роботі М. Фуше, будь-який кордон є «штучним» в тому сенсі, що він відображає співвідношення конкретних сил на даний момент. Кордони не є тільки міждержавним явищем; в середині самої держави пролягає величезна кількість кордонів між регіонами, соціальними і культурними групами. Фуше зазначає, що не існує вічних кордонів – вони встановлюються, переносяться і уточнюються, виходячи як з історичних передумов, так і балансу сил в регіоні.

Мішель Фуше, характеризує кордони які склалися у світі: «Кордони представляють собою елементарні просторові структури, які мають лінійну форму, а їхня функція зводиться до визначення порушень геополітичної безперервності в трьох площинах: реальній, символічній і уявній». Переривчастість виявляється між суверенітетами, історіями, суспільствами,

¹¹⁶ Ancel J. Geopolitique. — P. : Librairie Delagrave, 1936. — P. 52-88

¹¹⁷ Ancel J. Géographie des frontieres: - P. Galemand, 1938. - P. 134

економіками, державами досить часто, але не завжди, між націями і мовами. Переривчастість у реальній площині - це просторова межа дії суверенітету в його специфічних формах, кордон може бути відкритий, напіввідкритий та закритий. Символічна переривчастість пов'язана з приналежністю до різних політичних співтовариств, які існують на відповідних територіях. Уявна переривчастість має відношення до таких понять, як «інші», сусіди, друзі, вороги, тобто до зв'язків із самим собою, зі своєю історією; зі своїми творчими і руйнівними міфами. Чи може емігрант або біженець «уявити», що чекає його після перетинання кордону своєї країни. Таким чином, поняття «кордон» аж ніяк не зводиться до простої юридичної чи податкової функції».

Це досить складне визначення доводить нам, що кордон виконує три головні функції:

- встановлює межі державного суверенітету;
- розділяють у просторі символічні співтовариства, тобто держави, кожне з яких має власний прапор, гімн, історію, інститути, які породжують для його громадян специфічні права та обов'язки;
- розділяють у просторі своє, тобто національну територію і чуже - сусідню державу, а потім і інший світ.¹¹⁸

Досліджуючи проблему кордонів в Європі, М. Фуше у своїй роботі «Республіка - Європа» (1998) цілком справедливо відзначає: «Кордони, які існують в межах європейського простору - міграції населення, мережі, енергія, безпека - не збігаються з постійно визначеними геополітичними кордонами, оскільки Європа це не статичне географічне поняття, кордони якої зручно чіткі, а історичний процес, пристосовується до мінливого географічного простору». При цьому, на думку Фуше, варто відмовитися від надмірної картезіанської догми «все або нічого». «Головне, це не пошук останніх кордонів Європи, а взаємне співробітництво: прийняття кордонів,

---

¹¹⁸ Foucher M. L'invention des frontieres. - P.: Fond pour les etudes de defense nationale (FEDN) 1986. - P. 235-304

сусідських угод, а також практики інтеграції, - відзначає вчений, - більше уваги варто приділяти процесам зближення, ніж гіпотетичним останнім кордонам».¹¹⁹

На думку М. Фуше, Європа сьогодні переживає феномен парадоксальної інтеграції. З однієї сторони, спостерігається ствердження європейськими народами своєї унікальності, а з іншого, - афішується пошук неможливої єдності. Цей парадокс, вважає дослідник, є свідченням того, що європейці перейшли від геополітики закритих суспільств, організованих за принципом «друг/ ворог», до геополітики відкритих суспільств, що базується на взаємозалежності держав. Таким чином, національні інтереси європейців виявилися поділеними, але нація лишилася фундаментальною політичною і культурною рамкою й підставою громадянства.

Європейське будівництво на сьогодні, зазначає М. Фуше, детерміноване переважно національним інтересом. Відповідно майбутнє Європи по – різному вимальовується різними державами Європи. Він наводить приклад Франції, для якої Європа це перш за все простір «перетворення» втраченої величі, що має гарантувати та посилити національну могутність Франції. Європа як союз національних держав має відновити свій вплив з тим, щоб могла здійснюватися ідея величі Франції.

У цілому, вважає М. Фуше, можна виокремити два підходи до вирішення проблеми «будівництва Європи: 1) геоекономічний, що робить акцент на економічній могутності європейських держав; 2) геополітичний, де увага зосереджується на відносинах Європи та США. Перевага нинішньої Європи, переконаний він, полягає в тому, що вона існує в якості своєїрідної геополітичної лабораторії, яка займається винайденням нової політичної конфігурації сил у сучасному світі. Якщо США діють як єдиний центр, що посилюється коаліціями та альянсами, то Європа знаходиться на шляху створення першої багато державної системи, що ґрунтується на

---

¹¹⁹ Фуше М. Европейская республика: исторические и географические контуры. - М.: 1999. - С.75

добровільному союзу держав-націй, а тому саме їй належить досвід формування справді багатополярного світу. Єдність Європи існує не як монолітна цілісність, а як співвідношення комплексів та частин різних масштабів. Їх спільний досвід неможливо виразити однією формулою, а тому неможливо й недоцільно встановлювати зараз кордони ЄС, контури якого будуть сформовані з часом. В той же час, визначає М. Фуше, уникнення питання про кордони Європи стає фактором невпевненості.¹²⁰

В останні роки дослідник все більше уваги приділяє аналізу кордонів ЄС у контексті його розширення. На його думку, питання кордонів ЄС стає все більш актуальним, оскільки у європейського суспільства, а саме у французького, склалося враження втрати контролю над процесом розширення. Незважаючи на такий стан речей, постійне територіальне розширення продовжує залишатися однією з характерних рис Союзу. Це пояснюється тим, що Комісія та держави члени вважають розширення важливим важелем впливу та зовнішньої політики. «Розширення – це засіб для стабілізації та демократизації периферії Союзу» - говорить М. Фуше. Вступ до Союзу для нових держав означав збереження нещодавно отриманого та нестабільного суверенітету. Крім того, держави – члени ЄС вважають, що їх безпека буде краще підтримана, коли сусіди у свою чергу стають членами ЄС. Прикладів багато: Франція побажала укласти союз з Німеччиною у 1950 році з метою забезпечення своєї безпеки, Німеччина підтримала польську кандидатуру, Польща бажає побачити вступ України до Союзу, і навіть Греція підтримала турецьку кандидатуру на конференції у Гельсінкі у 1999 році.¹²¹

Розмірковуючи про геополітичні контури нової об'єднаної Європи, дослідник акцентує увагу на необхідності оновлення європейського проекту, і не тільки в тому, що стосується його економічних та соціальних цілей. За

---

¹²⁰ М. А. Шульга. Російський дискурс геополітики. - К.: ПАРАПАН, 2006. - С. 82 – 83.

¹²¹ Programme Quelle présidence française pour quelle Europe?. IFRI 8 novembre 2007.

останні 50 років, вважає М. Фуше, до континентального виміру додався глобальний, та діючи у ньому фактори також впливають на життя європейців. В цьому новому контексті, М. Фуше погоджується з думкою Агню, щодо необхідності визначення сутності «європейських інтересів». ¹²²

Цікавим, вважає автор, є геополітичний сценарій, запропонований М.Фуше. Він полягає в тому, що необхідно змінити уявлення про «дві Європи». Європи, як довготривалої соціоісторичної категорії, та Європи, зведеної до Європейського Союзу, тобто добровільного об'єднання демократичних держав, здатного чітко визначати власні кордони, в тому числі тимчасові – на одне – два десятиліття. Необхідна стабілізація кордонів, проведення більш ефективної стратегії зближення з сусідніми державами, зокрема шляхом послаблення візового режиму та надання можливості отримати освіту за кордоном. В цьому питанні, переконаний дослідник, час зламати кордон між членами та не членами ЄС.

Таким чином, М. Фуше пропонує чітко визначити кордони Союзу, їх місце на континенті та в середземноморських регіонах, переосмислити та чітко сформулювати довгострокові цілі європейського співтовариства, в тому світовому контексті, з яким ми, нажаль, повинні рахуватися сьогодні. Нарешті, політикам, що стоять при владі, дослідник пропонує з усією відповідальністю визначити та представити на огляд громадськості, основні напрямки економічної та зовнішньої політики, які мають стати предметом широкого обговорення у період до 2009 року. Якщо це здійсниться, зазначає науковець, то європейці, зокрема французи, знову відчують себе політичними суб'єктами спільного геополітичного проекту.

В цілому, можна констатувати, що 60 – 80 – ті роки ХХ століття позначені у Франції багатоваріантністю регіональних геополітичних концепцій та напрямків. Вони визначили розвиток геополітичної думки

---

¹²²: K. Dodds. Geopolitics in a changing world.L. University of London Press, 2000. - P. 78-89.

Франції на переломі двох століть, орієнтованої головним чином на дослідження європейського геополітичного простору.

2.3. Комунікації в еволюції французьких геополітичних концепцій

Роль комунікацій у сучасному світі є значною. Сьогодні для розуміння геополітичних проблем, навіть їх головних аспектів недостатньо згадати головні причини конфлікту як раніше, необхідний певний масив відносно чіткої та об'єктивної інформації. Наслідком нових політичних та культурних особливостей сьогодення стало поширення свободи ЗМІ та свободи слова у значній частині сучасного світу. У Франції на відміну від інших країн дослідники змогли внести у геополітику новітні критерії властиві інформаційному суспільству. Активне поширення комунікацій розпочалося на початку ХХ століття. Відаль де ла Бланш був першим французьким дослідником, який приділяв велику увагу питанням комунікацій, вважаючи за можливе створення в майбутньому світової держави у результаті взаємодії окремих локальних вогнищ. Він розглядав цей процес взаємодії як самодостатній, здатний привести у віддаленій перспективі до того, щоб людина стала б усвідомлювати себе в якості «громадянина світу».¹²³

Аналізуючи взаємовідносини між континентальними та морськими державами, де ла Бланш висуває думку про можливість подолання конфліктів між ними. Він вважає, що цивілізація поступово приведе їх до співробітництва та взаємопроникнення, оскільки континентальні території у розвитку комунікацій все більше просуваються до освоєння морського простору, а морські держави у своєму розвитку все більше залежать від зв'язків з континентальними регіонами. Під час війни дослідження де ла Бланша, присвячені розвитку комунікацій були майже повністю забуті. Лише у 1952 році Ж. Готтман у своїй роботі «Політика країн та їх географія»

---

¹²³ Derluguian. J. Questioning Geopolitics in a Changing World-System. - Praeger, 2000. - P.65-69

повернувся до вивчення впливу інформаційних систем на геополітичні процеси. Відповідно до концепції Ж. Готтмана центральним поняттям політичної географії має стати поняття «циркуляція». Надалі Ж. Готтман як синонім поняття «циркуляція» ввів в обіг термін «комунікація». На думку французького дослідника, фізико – географічні характеристики визначають сам характер і можливості комунікацій, і найбільш важливим є розподіл на земній кулі морів і землі. Різні географічні умови Ж. Готтман тому розглядає насамперед з погляду впливу на можливість комунікацій.¹²⁴

Іншим центральним поняттям концепції Ж. Готтмана є поняття «іконографія», що означає систему символів, використовуваних в іконописі, що визначають головний зміст іконописного образу, при цьому свобода та розмаїтість у підході можливі, але чітко обмежені символічними рамками. Це поняття Готтман використовує замість поняття Відаля де ла Бланша «способи життя», розвиваючи положення засновника французької політичної географії. За Ж. Готтманом, іконографія — це втілення ключової державної ідеї в державних символах — прапорі, гербі, гімні, ідеологічних атрибутах, за допомогою яких у громадян культивується почуття національної спільності та самоідентифікації з державою. Як державна ідея може виступати поверненням втрачених територій, об'єднання етнічної групи в межах однієї держави, захист вразливої ділянки державного кордону та ін. «Іконографії» різних співтовариств обов'язково включають наступні елементи: насамперед релігійні особливості, політичне минуле та соціальна організація. Готтман підкреслює, що «способи життя» окремих локальних осередків на певній стадії вже не визначаються фізико-географічними умовами, а відтворюються як типові для тієї або іншої спільноти, причому відтворюються усе більше в системі символів, іноді відриваючись від реальних умов, що породили їх багато століть і навіть тисячоліть тому. Серед безлічі прикладів, наведених Готтманом, виділимо, зокрема, мешканців мегаполіса, які зберігають

¹²⁴ Gottmann J. La politique des Etats et leur geographie. — P.: A.Colin, 1952. - P. 50—74.

умовності тих «способів життя», спадкоємцями яких вони є, або англійців у Новій Зеландії, які облаштували країну вже за готовим зразком, або росіян, які освоювали Сибір і Далекий Схід та систему символів, яку вони туди привезли. Сила цих систем символів, «іконографії» окремих цивілізаційних груп, визначається тим, що вони суто духовні утворення, трансформувати які практично неможливо, і, таким чином, політична єдність або політична роз'єднаність ідуть своїми коріннями в сферу самосвідомості. Готтман тим самим продовжує традиції, закладені Відалем де ла Бланшем, який визначав нації як, «гармонійне поєднання різних способів життя». У Ж. Готтмана мова йде про сумісні системи символів, «іконографії» як завершених духовних комплексів, відтворених у сучасному суспільстві вже поза конкретним фізико-географічним середовищем. Тому, як писав Ж. Готтман, «справжні політичні перегородки утворюються в результаті дії духовних факторів».

Будучи географом «консервативного» напрямку, Готтман особливо виділив націоналізм як «геополітичну силу», що проявляється усередині різних територіально-політичних одиниць і при взаємодії між ними. Готтман бачить сутність такого прояву геополітики в наступному: «Регіону, щоб відрізнитися від сусідніх, потрібно набагато більше, ніж горі або долині ... Йому необхідна, по суті, сильна віра, заснована на певному релігійному кредо, певній соціальній точці зору, певній моделі політичної пам'яті тощо».¹²⁵ Отже, виділивши два найбільш загальні поняття, що характеризують, з одного боку, взаємодію, рух, обміни — «циркуляції», і, з іншого боку, системи символів, які відбивають певні «способи життя», що перешкоджають, обмежуючи взаємодію та комунікації, — «іконографії», Ж. Готтман підходить до центральної проблеми — проблеми взаємин між цими двома політико-географічними реаліями. У процесі комунікацій відбувається диференціація простору, рух людей, товарів розвивається аж ніяк не

¹²⁵ Tuathail. Rethinking Geopolitics. - Routledge, 1998. - P. 24-27.

хаотично, маршрути, залишаються відносно стабільними та модифікуються завдяки прогресу в сфері транспорту або в результаті змін центрів людської активності.

Цей процес організації простору за допомогою розвитку комунікацій пов'язаний з виникненням перехресть, на яких створювалися міста, які з моменту свого зародження ставали центрами контактів, обмінів, трансформацій. Сформувавшись як центри комунікаційних зв'язків, міста поступово виробляють із усього розмаїття впливів той «спосіб життя», ту мінімальну систему символів, «іконографію», що служить повільній уніфікації та консервації регіональних особливостей. Місто перетворюється в адміністративний і політичний центр, центр регіональної солідарності, намагаючись організувати прилеглий простір, а «система перехресть» з утвореними на них містами стають тією первинною мережею, що становить політичну основу для формування та розвитку держави.

Процес комунікацій приводить до постійного розширення взаємодії та складанню усе більш широким «систем символів» і «способів життя», у рамках яких, як у російській матрьошці, співіснують сумісні більш приватні «системи символів», «іконографії». Інакше кажучи, більш широкі «іконографії» за допомогою розвитку комунікацій, комунікативних систем виникають як синтез локальних «іконографій»; зберігаючи значення останніх на своєму локальному рівні, але зв'язуючи їх у більші регіональні системи солідарності. Такий механізм складання регіонів, держав, цивілізацій представляє взаємодію локальних «способів життя» або «іконографії». Цей процес не був послідовним, — на зміну імперіям приходила регіональна відособленість, яка замінювалася потім новими формами політичних об'єднань; цей процес об'єднання та роз'єднання безпосередньо відбивав динаміку формування «способів життя» на новому рівні, а потім знову розподіл і знову новий синтез. Ці положення Готтман розвив у виданому у 1956 році курсі лекцій з політичної географії.

У 70 – х роках дослідження комунікацій відбувалося в рамках школи І. Лакоста. На відміну від інших європейських дослідників Ів Лакост поставив перед собою завдання проаналізувати вплив комунікацій на геополітику.¹²⁶ Фактично, І. Лакост пов'язав геополітику та суспільну думку, постановку геополітичних проблем у демократичному суспільстві з роботою засобів масової інформації та визначив вплив інформаційних систем на розвиток геополітичних процесів. Дисертант виходить з того, що багато статей І. Лакоста присвячені саме засобам масової інформації. Сьогодні, пише І. Лакост, виходячи із статей журналістів, стає зрозумілим, що геополітика вже розглядається не стільки як наука чи знання, а як дія, проект, стратегія. Геополітика враховує постійно зростаючу роль ЗМІ, які стають геополітичним фактором у тій мірі в якій вони впливають на громадську думку, змінюють точку зору та рішення керівників. Завдяки ЗМІ, які зосереджують увагу на явищах, що були ще декілька років тому менш зрозумілими та відомими або не могли раніше проявитися настільки відкрито, ми маємо можливість бути в курсі геополітичних конфліктів та зон напруження аж до прихованих їх форм.¹²⁷

Поширення ЗМІ, які говорять стільки про геополітичні проблеми, розповідають у подробицях про явища міжнародного життя, стверджує І. Лакост, відбувається, в першу чергу, через зміну форм міжнародних відносин та державного управління у багатьох країнах. Виходячи з цього, говорить дослідник, необхідно зазначити, що тільки у демократичних країнах, де наявна свобода слова, громадськість набагато краще поінформована щодо геополітичних проблем, ніж раніше, та особливо завдяки деяким журналістам, значна частина населення, найбільш політично активна, звикає до певних геополітичних міркувань. Тільки у суцільно тоталітарних країнах уряди та одноосібні партії продовжують повністю контролювати

---

¹²⁶ Lacoste Yves. (ed.) Dictionnaire de geopolitique. - Paris. Plammarion, 1993. - P. 1-35.

¹²⁷ Lacoste Y. Questions de geopolitique. - Paris. Le Livre de poche. Biblio-Essais. 1988. - P. 18-38.

інформацію, вкотре повторювати свої лозунги та вилучати тези, які вони не перевіряли, під приводом заколотницьких інтриг.

Найбільшим значенням серед інформаційних систем, які безпосередньо впливають на геополітичні процеси І.Лакост вважає засоби телебачення, які наводять наявні приклади геополітичних міркувань та виступів, наводять на порівняння та сприяють поширенню головних геополітичних тез. На думку дослідника, у сучасному суспільстві домінує не концептуально-раціональний підхід, але яскравість «образу» («іміджу»). Чим більш привабливе та яскраве зображення, тим достовірнішим та важливішим воно вважається. Це добре зрозуміли західні ЗМІ, ефективно використовуючи цей принцип на практиці. Політичні, ідеологічні та геополітичні погляди формуються в значній частині суспільства винятково на підставі телекомунікацій. Медіатичний «образ» є своєрідним синтезом, у якому зосереджені відразу декілька підходів - етнічний, культурний, ідеологічний, політичний. Синтетична якість «іміджу» зближує його з тими категоріями, якими традиційно оперує геополітика. Інформаційний репортаж з якої-небудь гарячої точки, про яку нічого не відомо, повинен за найкоротший час представити географічний, історичний, релігійний, економічний, культурний, етнічний профіль регіону, а також розставити акценти відповідно до вузько заданої політичної мети. Отже, професія журналіста (особливо тележурналіста) близька до професії геополітика. Мас-медіа в сучасному суспільстві відіграють не тільки допоміжну роль, як раніше, але стають наймогутнішим самостійним геополітичним фактором, здатним впливати на історичні долі народів. На думку автора дослідження, характерною рисою досліджень І. Лакост є свідоме утримання від концептуальних узагальнень та футурологічних визначень.¹²⁸

В певній мірі погляди І. Лакоста щодо питань комунікацій нагадують положення «електоральної геополітики», запропонованої на початку ХХ

¹²⁸ Lacoste, Yves, *Paysages politiques*, Paris, Le Livre de poche, «Biblio-Essais», 1990. - P. 23 -82.

століття французом Андре Зігфрідом. Вона використовувалась як спеціальна методика вивчення політичних симпатій та антипатій населення та специфіки території, на якій воно проживає. Засновник цього напрямку писав з цього приводу, що кожна партія має свою привілейовану територію, тобто подібну тому, як існують геополітичні або економічні регіони, існують політичні регіони. Політичний клімат можна вивчити так само як і клімат природний, суспільна думка в залежності від регіону зберігає визначену постійність. Наприклад, дослідження картини політичних виборів показує більш глибокі та постійні тенденції, які відображають регіональний темперамент. Андре Зігфрід відзначив певні особливості потенційних виборців, які залежать, на його думку від географічної середи та клімату.

I. Лакост розвив дослідження присвячені ролі комунікацій у своєму журналі «Геродот». У школі Лакоста вони одержали систематичний розвиток і стали звичним політологічним інструментом, який сьогодні широко використовується у політичній практиці.

2.4. Особливості сучасної геополітичної думки Франції

Закінчення Холодної війни та розпад біполярної системи міжнародних відносин визначили еволюцію геополітичної думки Франції на переломі 2 – го та 3 – го тисячоліття й призвели до появи якісно нових досліджень у французькій геополітичній науці. Одним з таких досліджень стала глобальна геополітика французького генерала П'єра Марі Галлуа. Опублікована ним наукова робота «Геополітика. Джерела могутності» - присвячена осмисленню сучасних завдань геополітики.¹²⁹ У своїх дослідженнях П. Галлуа аналізує сучасну фазу геополітичної еволюції світу із характерним для неї значенням ракетно-ядерної зброї та досліджує роль геополітичного аналізу у прогнозуванні майбутнього світового розвитку. Дослідження П. Галлуа

---

¹²⁹ Gallois, Pierre-Marie, Geopolitique: les voles de la puissance. Paris. Fondation pour les etudes de defence nationale. - Plon, 1990. - P. 65-78.

приводить до таких висновків: по-перше, сучасна геополітика не має нічого спільного як з географічним детермінізмом, який слугував виправданням в епоху залежності людини від природи, так і з нацистською інтерпретацією цього терміна в 1930-1940-і роки ХХ століття, коли він використовувався з метою грубої пропаганди, яка була знаряддям війни. По-друге, геополітику слід відрізнити від політичної географії, яка пояснює вплив навколишнього середовища на міжнародну політику. По-третє, до традиційних елементів геополітики – просторово-територіальним характеристикам держави (її географічне положення, довжина, конфігурація, його надра ландшафт і клімат, розміри, структура й т.п.), сьогодні додаються нові, що перевертають французькі уявлення про силу держав, які змінюють пріоритети з урахуванням факторів, які впливають на міжнародну політику. Мова йде передусім про появу та поширення зброї масового знищення, насамперед ракетно-ядерної зброї, яка в певній мірі вирівнює силу держав, які мають її у своєму арсеналі, незалежно від географічного положення, клімату чи населення.

На відміну від традиційної геополітики, вважає П. Галлуа, глобальна геополітика зобов'язана враховувати розвиток засобів масової інформації, зв'язку, а також поширення феномену безпосереднього втручання населення в державну політику. Сучасний геополітичний аналіз, вважає дослідник, має враховувати сьогодення й майбутнє освоєння космічного простору, його вплив на розташування сил та їх співвідношення у світовій політиці. Таким чином, можна зробити висновок, що, якщо об'єктом і суб'єктом традиційної геополітики була держава-нація, то сьогодні, необхідно мислити в термінах колективної, загальної, спільної дії - у термінах людства. Це можна побачити, проаналізувавши концепцію П. Галлуа, зміст якої полягає в тому, що сучасний геополітичний аналіз не може не враховувати істотних змін, які відбуваються в історичній ретроспективі.

Він виокремлює у взаємодії людини із середовищем три історичні фази, і відповідно в еволюції геополітики. На ранніх етапах суспільного розвитку й аж до епохи промислової революції вплив природного середовища на людину, суспільство й державу був, якщо й не вирішальним, то досить істотним, а в багатьох випадках — визначальним. І це пояснює, і навіть певною мірою виправдовує той географічний фаталізм, який був характерним для багатьох попередників геополітики.¹³⁰

Промислова революція стала вихідною точкою нової фази у взаємодії між державною зовнішньою політикою держави та її географічними межами. Покладено початок новим відносинам людини й природи - відносинам невтримної, хижацької експлуатації людиною навколишнього середовища, використання її законів у своїх цілях, все зростаючим антропогенним навантаженням на природні умови людського існування - на клімат Землі, її флору й фауну, земне покриття та повітряний простір. Синдром «перероблення» природи, підпорядкування її людині, прийняв настільки широкі розміри, що в остаточному підсумку стала причиною виникнення й надзвичайного загострення глобальних проблем, які створюють загрозу самому існуванню цивілізації та поставили її на край загибелі.

Виникає, таким чином, третя стадія, третя фаза у взаємодії людини й середовища. Вражена доценту безцеремонним втручанням людини у свої закони, природа «мстить за себе» тим, що вже не забезпечує в достатній мірі всіма природними умовами її існування. Тим самим вона знову змушує держави й політиків зважати на себе. Більше того: масштаби нових імперативів такі, що геополітика перестає бути долею окремих держав. Якщо раніше вона могла бути охарактеризована як «картографічне подання відносин між головними націями, що борються», то тепер цього вже недостатньо. З'являється необхідність погодженої взаємодії всіх членів

---

¹³⁰ Gallois Pierre-Marie. Paradoxes de la paix. - Paris. Presses du Temps present, 1967. - P. 342

міжнародного співтовариства у виробленні й реалізації загальнопланетарної геополітики, в основі якої лежали б інтереси порятунку цивілізації для майбутніх поколінь.

Спираючись на аналіз еволюції сучасної геополітики П. Галлуа приходять до висновку, що в результаті сутність геополітики не змінилася : вона й сьогодні може бути визначена як вивчення відносин, які існують між владною політикою в міжнародному плані й тих географічних рамках, у яких вона проводиться.¹³¹ У цьому зв'язку виникає наступне питання. Якщо нові реалії жадають від міжнародного співтовариства нової поведінки, координації дій держав-націй як на світовій арені, так і у внутрішньополітичних справах, якщо паростки такої поведінки (нехай досить рідкі та нестійкі) можна спостерігати вже сьогодні, то наскільки перспективно вважати ядром геополітичного бачення світу саме політику сили? Зрозуміло, варто брати до уваги, що якщо в наші дні, так і в найближчому майбутньому військова сила — щонайменше як засіб стримування — буде відігравати важливу роль у міжнародній політиці, у чому переконують, до речі кажучи, як феномен доступності зброї масового знищення, зростання її поширення у світі, так і можливості серйозного збитку, який здатні нанести людству схильні до авантюризму політики. Однак чи можна знайти шлях рішення цієї проблеми в термінах геополітики, якщо сама сутність останньої містить у собі не конструктивний, а явно конфронтаційний принцип? І чи не вступає цей принцип у протиріччя із прагненням до широкого тлумачення геополітики, яка враховує тенденцію до єдності світу? Також слід зазначити, що подібне тлумачення зовсім не містить у собі обов'язкової вимоги відмови від політичного реалізму на користь утопізму або ідеалізації тенденцій. Необхідний свого роду новий реалізм як синтез класичного підходу до аналізу міжнародних відносин і

---

¹³¹ H. van der Wusten, G. Dijkink. German, British and French Geopolitics: The Enduring Differences. Geopolitics, 7:3, Routledge. 17 June 2008. - P.19 — 38.

концепцій взаємозалежності. Але якщо в загальнотеоретичному осмисленні міжнародних відносин спроби подібного синтезу вже існують, втілюючись в концепціях неореалізму, частково — транснаціоналізму, то у своїх дослідженнях П.Галуа обходить цю проблему, що говорить про його прагнення зберегти як би «ідеологічну чистоту» геополітики (принаймні, зовнішню). Дослідник як би передчуває, що, у противному випадку, втрачається сама суть предмету, розмивається його зміст.

Досліджуючи тенденції розвитку населення планети, політичних інститутів, науково-технічного прогресу, освоєння космічного простору й т.п., автор намагається представити в ній картину майбутнього, що чекає людство в найближчі 10-15 років.¹³² Він відзначає, що у віддаленій перспективі цілком можна припустити, що прогрес науки й техніки дозволить створити нову рівновагу між населенням планети і його фізичним середовищем. Однак у рамках короткострокового геополітичного прогнозу, пише П. Галуа, проблеми, які виникають внаслідок демографічного вибуху, що спостерігається сьогодні на великих просторах Земної поверхні, швидше за все, не мають рішення. І справа не тільки у відсутності відповідності між ростом населення та його здатністю до економічного динамізму. Головне у тому, що воно (населення) руйнує набагато більше того, що здатне створити, і тим самим збільшує вже існуюче порушення природної рівноваги. Відторгнення населенням інституту політичної влади, зазначає П. Галуа, в найближчі роки стануть не тільки автократичні режими, диктаторські уряди й тощо. Уже сьогодні ця критика й відторгнення починають поширюватися на всі політичні системи. Оскільки індустріальне суспільство є ще більш складним, ніж те, що йому передувало, оскільки уряди робитимуть ще більше помилок, а їх наслідки будуть серйозними й іноді непоправними. Прискорена еволюція світу вступає в протиріччя з невідповідними їй державними механізмами, які, у силу своєї неперворотності й віддаленості від

---

¹³² Gallois P. Le Renoncement de la France defendue a l'Europe protegee. - P.:Plon, 1977. - P.256-265.

населення, сприймаються останнім як архаїчні й ворожі. Цю картину не міняє й оголошена Фукуямою «блискуча перемога економічного й політичного лібералізму» у розвинених країнах Заходу: ні економічна політика урядів цих країн, ні їх міжнародна діяльність не викликають ніякого співчуття у громадян тим більше, що успішність і тієї й іншої усе більше й більше залежать від стану справ в області світових ресурсів і світової торгівлі, які сьогодні не в змозі контролювати жоден уряд.

Інтеграційні процеси французький дослідник вважає позитивною тенденцією. Однак треба бачити й те, що, як показує приклад Західної Європи, неминучим наслідком політичної інтеграції є зростаючий інтерес громадян, які далекі від амбіційних цілей державних діячів, не до того, що відбувається на рівні макрополітики, а до участі в справах регіонального або навіть локального масштабу. І цілком можливо, що інші народи світу запозичать європейський приклад не в тому, що стосується політичної інтеграції, а лише в постійному запереченні влади, що в очах громадян усе менше відповідає їхнім прагненням, незалежно від її легітимності.¹³³

Науково – технічний прогрес, переконаний П. Галлуа, обіцяє вражаючі перспективи, проте пошуки шляхів, які могли б поправити вже нанесений людством збиток біосфері й уникнути небезпеки в майбутньому, поки що навіть і не велися. Тому й сьогодні не існує зрозумілої відповіді на питання про те, чи вдасться в XXI столітті краще управляти матеріальним прогресом, переборюючи імобілізм, властивий міжнародній політичній системі? Чи вдасться домогтися гармонії прогресу й освіченості; Чи будуть знайдені шляхи, які дозволили б людям адаптуватися до нового ринку праці в одних регіонах світу й забезпечити собі елементарні засоби їжі в інших. Наводячи визначення М. Вебера, відповідно до якого економіка - це «керування рідкими ресурсами, або ж співвідношення цілей із засобами їхнього досягнення в умовах, коли засоби є рідкими й допускають їхнє альтернативне

---

¹³³Gallois P. L'Europe Change de Maitre. - P.:Plon, 1977. - P.164.

використання», П. Галлуа пише, що сьогодні його вже недостатньо. Економіка, підкреслює він, це також керування надвиробництвом, з одного боку, і крайньою бідністю, з іншого. Ці дві крайності символізують світове економічне безладдя, і немає ніякої впевненості в тому, що людство, принаймні в короткостроковій перспективі, зуміє знайти шляхи їхнього зближення. Чи можна забезпечити гармонію у світі, на одному полюсі якого перебуває Японія, із вповільненим демографічним зростанням, національно-расовою єдністю, підкріплюваною специфічною системою утворення, віковими традиціями організації й дисципліни праці, а на іншому - Африка, де населення подвоюється кожні п'ятдесят років, залишаючись безграмотним, схильним до сепаратизму, посилюваному расовою й релігійною нетерпимістю, і де спостерігається звикання до бідності, відсутність середнього класу, тільки формується політична адміністрація та нестабільні, часто тиранічні режими. Відповіді на це питання П. Галлуа не знаходить. Більше того, він ставить під питання раціональність використання космічного простору.¹³⁴

П. М. Галлуа приділив особливу увагу вивченню питання зовнішньої політики та взаємовідносин світових держав у контексті дослідження співвідношення сил на світовій арені. Геополітика, зазначає він, історично формувалася, аналізуючи потенціал найбільших суб'єктів світової політики, і успадкувала цей інтерес до «наддержав» до наших днів. Вивчення їхньої політичної поведінки, глобалістських задумів, претензій і відповідних їм ресурсів, які перебувають у розпорядженні великих держав, безсумнівно, залишається, вважає Галлуа, найважливішою частиною геополітичного аналізу й, очевидно, залишиться такий у найближчому майбутньому. У цьому контексті досить цікавою є та інтерпретація, яку французький вчений дає світовій могутності США та СРСР. Цікава, у тому числі, і через те, що

---

¹³⁴ Gallois P. Adieux aux armees. - P.,1976. - P.186-194.

допомагає відповісти на питання про сьогоднішній і завтрашній день цих держав (з урахуванням трансформації СРСР у СНД).

Розглядаючи політичну історію США, П. Галлуа підкреслює, що головним джерелом могутності цієї країни став простір. По-перше, відстань, що відокремлює їх від Старого Світу, дозволила американцям відмовитися від його законів, інститутів та створити нове суспільство, захищене відстанню та океаном. По-друге, розмір американського континенту, який спочатку вважався джерелом небезпеки для емігрантів, стимулював авантюрний і підприємницький дух їхніх послідовників і став основою величі нації.

Докладно простежуючи коливання американської зовнішньої політики між ізоляціонізмом та глобалізмом, політичним ідеалізмом та реалізмом її державних діячів, автор прагне показати, що в основі як успіхів, так і невдач американців на світовій арені нерідко лежали причини геополітичного характеру. Так, наприклад, американські керівники добре знали основні положення геополітичної концепції адмірала А. Т. Мехена, які відкрили перед ними можливість морського панування й перспективи колоніальних завоювань. Але вони, очевидно, не були знайомі з геополітичною теорією Х. Д. Макіндера, яка передбачає про стратегічне значення Хартленда. Не підозрював про існування «геополітичного імперативу» і Ф. Рузвельт, який підписався під зафіксованим на Ялтинській конференції принципом «санітарного кордону», що гарантував цілісність радянської території. Тим самим американський президент мимоволі підтримав задуми Сталіна, добре знайомого з поглядами Хаусхофера й Макіндера щодо стратегічного значення Хартленда.¹³⁵

Аналізуються П. Галлуа і геополітичні підходи СРСР, насамперед П. Галлуа переконаний у необхідності уважного дослідження імперської природи російсько-радянського утворення. Саме тут криються пояснення

---

¹³⁵ Michel Sutton. France and the construction of Europe: the geopolitical imperative. - P. 5-14.

таких явищ, як «Холодна війна» і «залізна завіса» в епоху Сталіна, поділ світу на «сфери впливу» у період правління М. Хрущова, стратегія «обмеженого суверенітету» Л. Брежнєва. Імперії створюються й підтримуються за допомогою сили, і вони рано чи пізно приречені на поразку – будь то військовий або економічний крах. Ця доля не минула і радянську імперію. Початком падіння Російської імперії, розвалу «Всея Русі» стало, на думку Галлуа, військова поразка, закріплена в березні 1918 р. у Брест-Литовську. Безсумнівним свідченням продовження цього процесу була і економічна криза, яка поглибилась на початку 1980-х років. Автор також критично оцінює й реформи М. Горбачова, які, на його думку, є такою ж утопією, як і ті що були заявлені В. Леніним в обстановці революційного ентузіазму 1917 р. У внутрішній політиці Горбачов явно недооцінив цілу низку істотно важливих моментів, як, наприклад, необхідність починати реформування системи не з політичних, а з економічних основ. Він явно не врахував і того ліміту часу, що був відпущений йому історією на проведення реформ. Нарешті, не були гідно оцінені як загальний консерватизм населення, так і неготовність широких високоосвічених прошарків суспільства підтримати запропоновані центральною владою засоби реформування.¹³⁶

Поворотним моментом стало запровадження політики «нового політичного мислення», що передбачала засудження брежнєвської спадщини в сфері зовнішньої політики, вихід радянських військ з Афганістану й спроби врегулювання регіональних конфліктів політичними, а не військовими засобами; відмова від втручання у внутрішні справи країн Східної Європи, у результаті чого в них відбулися антитоталітарні революції; скорочення військової допомоги В'єтнаму й проголошення нової політики в АТР тощо. Однак за всім цим ховалися, на думку П. Галлуа, не стільки добра воля

---

¹³⁶ Francis P. Sempa. *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*. Transaction Publishers. 200. - P.83-89.

Кремля й навіть не стільки прагнення вирішити поточні внутрішньополітичні проблеми СРСР, скільки геополітичні розрахунки. Найкраще це ілюструє, пише автор, політика Горбачова щодо Німеччини. Будучи не в змозі протистояти руйнуванню Берлінської стіни й об'єднанню Німеччини, Горбачов вирішив витягти із цього вигоду: забезпечити однобічні переваги СРСР шляхом розколу єдності Заходу. Він розраховував, що, будучи економічним гігантом, нова Німеччина буде безроздільно панувати в Європі і порушить рівновагу Європейського співтовариства, обмежить його політичну силу: стурбовані посиленням Німеччини партнери по ЄЕС усе менш схильні поступитися на її користь своїм суверенітетом, а з іншої сторони й сама Німеччина навряд чи буде продовжувати підтримувати європейську ідею, так само, як навряд чи вона буде й далі миритися із присутністю на своїй території американських військ. Москва могла б очікувати від німців, яким вона надасть необхідну Німеччині сировину, енергію й великі ринки, технічного, індустриального, комерційного сприяння СРСР і країнам Східної Європи. І якби радянський народ після сімдесяти років очікування потерпів би ще трошки, пише П. Галлуа, Кремль міг би досягти своєї мети. У результаті пріоритетом зовнішньої політики США, які не занадто б засмутилися крахом європейської ідеї, стала б підтримка рівноваги в Європі шляхом почергового, залежно від обставин, заохочення, або ж, навпаки, стримування спроб піднесення однієї із двох держав континенту – СРСР або Німеччини. На інші країни – навіть такі, як Франція, Англія, Іспанія й Італія, очікувала би доля політичної маргіналізації. Тим самим Горбачову вдалося б виправити помилки свого соціально й економічно невдалого правління й зберегти СРСР як велику світову державу.

П. Галлуа прогнозує зростання напруги у світі в XXI столітті. Дика урбанізація, збільшення нерівності суспільства у споживанні сприятимуть втечі від дійсності, зростанню протестів, випадків вандалізму. Результатом таких подій під тиском ослаблення влади «знизу», яка довгий час виступала

легітимними або авторитарними гарантами порядку, з'явиться подальше зростання внутрішньодержавних і міжнародних конфліктів. Не припиниться й військово-суперництво, так само як і поширення озброєнь, які будуть створюватися на основі новітніх наукових досягнень. Дуга нестабільності, що простирається від Атлантики до Тихого океану, буде залишатися джерелом небезпеки для всієї планети.¹³⁷

Таким чином, світ у найближчому майбутньому буде представлений у небезпечному розбалансованому стані. Загострюючи проблему, французький дослідник прагне переконати, що світове співтовариство вже сьогодні повинне вжити скоординованих заходів, які нехай і не зможуть повністю нейтралізувати описані негативні тенденції (у це П. Галлуа явно не вірить), але у всякому разі дозволять віддалити й пом'якшити їхні результати.

У результаті проведеного дослідження, автор приходиться до висновку, що у своїх дослідженнях П. Галлуа прагне зробити сучасну геополітику більш науковою, збагатити її науковими досягненнями в області науки про природу та суспільство, позбавити від містицизму. У деяких випадках він навіть використовує такі терміни як «геополітологія» та «геополітологи», покликані підкреслити раціонально-теоретичний зміст розглянутої дисципліни.

Новим явищем у геополітичній науці Франції 1990 – х років став напрямок відомий як геоекономіка. В геополітичній постбіполярній структурі світу увага французьких дослідників зосереджується на проблемі поєднання територіального поділу світу у контексті руху фінансових потоків, значення території в сучасному світі і побудови полярних моделей світоустрою. Геоекономіка – це особлива версія мондіалістської геополітики, яка вважає пріоритетними не географічні, культурні, ідеологічні, етнічні

---

¹³⁷ Gallois P. La France, sort-elle de l'histoire: Superpuissances et declin national : essai (Mobiles geopolitiques). - P. L'Age d'Homme, 1998. - P. 103-110.

фактори, а економічні реальність в її відношенні до простору. Для геоекономіки не важливо який народ проживає в тому або в іншому місці, яка його історія, культурні традиції тощо. Все зводиться до того, де розташовані центри світових бірж, корисні копалини, інформаційні центри, великі виробництва. Геоекономіка підходить до політичної реальності так, нібито «Світовий Уряд» та єдина планетарна держава вже існували.

Прикладом досліджень геоекономіки у Франції є робота французького дослідника Жака Атталі «Лінії обрїю». ¹³⁸ На думку Ж. Атталі сьогодні настає третя ера – «ера грошей», яка є універсальним еквівалентом цінностей. Прирівнюючи всі процеси до матеріального цифрового виразу їх набагато простіше оцінювати та управляти ними. Гроші, зазначає автор, приносять в життя ідею того, що всяка річ може бути обмірювана за допомогою єдиної міри, універсального еквівалента. Отже, відповідно до Жака Атталі, тріумф економіки, грошей пов'язаний з переходом від множинності різних типів суспільства до планетарної уніфікації, до мондіалізму. Ж. Атталі виходить з тези проте, що мондіалізм сьогодні стає усе більш домінуючою реальністю будучи відвертою карикатурою на справжню універсальність і єдність. Щира єдність, вважає він, реалізується «зверху», за допомогою Духа. Пародія на цю єдність здійснюється, навпаки, «знизу», через матерію, відповідно до вектора, що точно визначений Ж. Атталі як логіка грошей, логіка торгівельного порядку. Саме це й відбувається сьогодні, вважає дослідник. Однакова «торгівельна форма» встановлює сьогодні на всій планеті однаковий тип суспільства. Розходження зникають. І разом із цією еволюцією встановлюється така система влади, контролю, який ніколи ще не існував на планеті. Видимість вищої волі на ділі є вищою формою рабства, де більше не потрібні ланцюги, тому що пута стали настільки тонкими, а отрути настільки сильнодіючими, що лише одиниці здатні від них вилікуватися.

---

¹³⁸ Attali J. Lignes d'horizon. - Paris Fayard. 1990. - P. 150 – 215.

Жак Атталі пропонує свою версію «майбутнього, яке настає». Панування на всій планеті єдиної ліберально-демократичної ідеології й ринкової системи разом з розвитком інформаційних технологій приводить до того, що світ стає єдиним та однорідним, геополітичні реалії, які домінували протягом всієї історії, в "третьій ері" відступають на другий план. Геополітичний дуалізм відміняється. Новий єдиний світ одержує нову геополітичну структуралізацію, засновану на принципах «геоекономіки».

Геоекономічний підхід Ж. Атталі передбачає виділення трьох найважливіших регіонів, які в Єдиному Світі стануть центрами нових економічних просторів.

1. Американський простір, який об'єднує остаточно Південну та Північну Америку в єдину фінансово-промислову зону.

2. Європейський простір, який виник після економічного об'єднання Європи.

3. Тихоокеанський регіон, зона "нового процвітання", яка має кілька конкуруючих центрів Токіо, Тайвань, Сінгапур тощо.¹³⁹

Між цими мондіалістськими просторами, на думку Ж. Атталі, не буде існувати ніяких особливих протиріч, тому що економічний та ідеологічний тип буде у всіх випадках строго тотожним. Єдиною різницею буде географічне місце розташування найбільш розвинених центрів, які будуть концентрично структурувати навколо себе менш розвинені регіони, розташовані в просторовій близькості. Така концентрична переструктуралізація зможе здійснитися тільки в «кінці історії» або, в інших термінах, при скасуванні традиційних реальностей, продиктованих геополітикою. Цивілізаційно-геополітичний дуалізм скасовується. Відсутність протилежного атлантизму полюса веде до кардинального переосмислення простору.

---

¹³⁹ Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. - М.: Артогна, 2000. - С. 213-235.

Далі Жак Атталі торкається питання, що загрожує кинути тінь сумніву на «суспільство майбутнього». Мова йде про генетичні маніпуляції. Прогрес, досягнутий у цій області, дозволяє думати, що «один раз, ставши «протезом самого себе», людина буде самовідтворюватися подібно товару». Життя стане предметом штучної фабрикації, носителькою вартості й об'єктом рентабельності. Атталі навіть запитує себе: «чи можна в цьому випадку ще говорити про життя, якщо людина виробляється й мислиться як предмет, товар?».

Хоча світ майбутнього виявиться «у безпрецедентних пропорціях підлеглий Закону Грошей», все-таки на обрії з'являться нові загрози, вважає дослідник. Це загрози демографічного характеру, а також збільшення ваги периферійних народів, розташованих навколо домінуючих багатих і високо організованих просторів. Небезпека, пов'язані зі зброєю, наркотиками, екологічними катастрофами - такими як збільшення твердих відходів, дефіцит питної води, викиди газу, знищення лісів тощо. Щоб запобігти майбутнім загрозам Ж. Атталі пропонує встановити твердий політичний контроль на планетарному, світовому, «мондіальному» рівні, щоб «вирішувати проблеми «мондіально», у світовому масштабі».

У ХХІ столітті, пророкує Ж.Атталі, торгівельний порядок стане універсальним, гроші будуть визначати в ньому закони.» Щоб покінчити з можливим ризиком у майбутньому, Ж. Атталі закликає до створення «планетарної політичної влади». Проте, він не називає тих принципів, на яких буде ґрунтуватися це суспільство. Він говорить про необхідність мондіалізму, демократії, про тріумф нарцисизму, що буде супроводжуватися прагненням бути конформним стосовно соціальних норм. У моделі Ж. Атталі знайшли своє закінчене вираження ті ідеї, які лежали в основі «Тристоронньої комісії», яка є концептуально-політичним інструментом, що розробляє й здійснює подібні проекти.

На думку дисертанта, його остання робота «Коротка історія майбутнього», яка була опублікована дослідником у 2006 році, представляє найбільший інтерес для наукового аналізу.¹⁴⁰ У дослідженні автор спробував показати найбільш вірогідний образ майбутнього. Сьогодні, стверджує Ж. Атталі, вирішується яким буде світ у 2050 році. І від наших зусиль залежить, чи будуть наші діти й онуки жити у світі, придатному для життя, або опиняться у пеклі й проклянуть нас на віки. Щоб залишити їм населену планету, нам потрібно узяти на себе обов'язок подумати про майбутнє, збагнути, звідки воно приходить, і як на нього впливати.

Досліджуючи процес розвитку історії Жак Атталі переконаний, що історія тече у єдиному напрямку, так, що ніякій силі, навіть дуже могутній, дотепер не вдалося її серйозно змінити: зі століття в століття людство ставить примат індивідуальної свободи над всіма іншими цінностями. Це здійснюється за допомогою систематичної відмови від підпорядкування всіляким формам поневолення; технічного прогресу, що дозволяє скорочувати зусилля, які вимагаються від людини; а також за допомогою лібералізації поглядів, політичних систем, мистецтва й ідеологій.

Сучасну ситуацію Атталі розуміє просто: сила ринку взяла планету у свої руки. Більшість останніх історичних потрясінь пояснюються саме «тріумфальним маршем грошей», вираженням глобального всеперемагаючого індивідуалізму. Якщо ця еволюція досягне апогею, гроші покінчать із усім, що може їм перешкодити, включаючи держави (навіть у США не залишиться шансів вижити), які вони помалу руйнують. Ставши єдиним законом у світі, ринок сформує те, що Атталі називає гіперімперією, неосяжну й планетарну, яка створює нове відчуження, величезні багатства й жахаючу вбогість. Природа там буде по-варварськи експлуатуватися; усе буде часткою, включаючи армію, поліцію й правосуддя. Людське буття стане

---

¹⁴⁰ Attali J. Une brève histoire de l'avenir Paris Fayard. 2006. - P. 38- 54.

артефактом, предметом масового попиту, споживачі якого також стануть артефактами.

Але відмова від цього майбутнього й насильницьке переривання глобалізації, на думку Атталі, тільки занурить людство в безодню регресивного варварства й спустошливих війн за допомогою зброї. Цю війну Атталі називає гіперконфліктом, у якому протистояти один одному будуть держави, релігійні угруповання, терористичні організації й бандити-одинаки. Вона може привести до знищення людства. Нарешті, якщо з'явиться можливість стримати глобалізацію без того, щоб відкинути її назад; якщо ринок буде обмежений, але не знищений; якщо демократія стане планетарною; якщо панування однієї імперії над світом припиниться – тоді відкриється нова нескінченність свободи, відповідальності, гідності, поваги до інших – гіпердемократія. Вона приведе до встановлення демократичного світового уряду й створенню мережі місцевих і регіональних інститутів влади. Вона дозволить кожному, завдяки зайнятості, забезпеченої казковим потенціалом технологій майбутнього, рухатися до достатку, адекватно використовувати блага ринку, зберігати свободу самовираження, залишити майбутнім поколінням краще захищене навколишнє середовище; завдяки всій розсудливості світу змусити з'явитися нові способи спільного життя й творчості. Історію найближчих п'ятдесяти років Атталі описує як логіку переходу від гіперімперії до гіпердемократії через гіперконфлікт: до 2035 року наступить кінець панування американської імперії.

Футурологічний прогноз Ж. Атталі найбільше нагадує сценарій до фантастичного фільму. До 2035 р.- кінця дуже довгої битви й посередині важкої екологічної кризи, США — ще домінуюча імперія — будуть переможені глобалізацією ринків, особливо фінансових, і могутністю концернів, особливо страхових. Виснажені фінансово й політично, як і всі інші імперії до них, США перестануть керувати світом. Вони залишаться провідною державою планети; вони не будуть заміщені ні іншою імперією, ні

іншими домінуючими націями, але світ тимчасово стане поліцентричним, керованим десятком регіональних держав. Усе почнеться з демографічного потрясіння. В 2050 р. (якщо не відбудеться ніякої потужної катастрофи) землю будуть населяти 9,5 млрд. людей, тобто на 3 млрд. більше, ніж зараз. Середня тривалість життя в найбільш багатих країнах наблизиться до століття; рівень народжуваності зупиниться ще на порозі відтворення. Як наслідок, людство буде старіти. На 360 млн. збільшиться населення Китаю, на 600 млн. – Індії, на 100 млн. – Нігерії й Бангладеш, на 80 млн. – США, на 9 млн. – Франції, на 10 млн. — Німеччині й, можливо, на 30 млн. – Росії. У цей же час (близько 2050 р.) ринок, безмежний по своїй природі, візьме гору над демократією, інституціонально обмеженою якою-небудь територією. Держави ослабшають та звільняють дорогу підприємствам і містам. Гіперкочівники (hypernomades) будуть керувати відкритою імперією без ґрунту, без центру — гіперімперією. Ніхто не буде більше лояльним, крім до самого себе; підприємства не будуть більше мати ніякої національної приналежності; бідні створять ринок серед інших; закони будуть замінені контрактами, правосуддя – арбітражем, поліція – найманцями. Встановляться нові розходження: доки осілі розважаються за допомогою видовищ і спортивних заходів, величезні маси кочівників убогості будуть перетинати кордони в пошуках засобів для існування. Ресурси стануть усе більше рідкими, роботи – усе більш численними. Людина перетвориться в артефакт, який споживає інші артефакти. Природно, всі перераховані зміни не зможуть відбутися без жахливих потрясінь. Саме напередодні зникнення американської імперії клімат стане майже нестерпним, населення буде вести боротьбу за території. Почнуться перманентні війни, оскільки нації, пірати, найманці, мафії, релігійні рухи одержать доступ до нової зброї й інструментів спостереження, лякання й відплати, зможуть використовувати можливості електроніки, генетики, нанотехнологій. Більш того, підйом гіперімперії приведе кожного до того, що він стане ворогом/суперником усіх.

Будуть боротися за нафту, за воду, за те, щоб зберегти територію, за те, щоб встановити одну віру, щоб знищити іншу, щоб зруйнувати Захід, щоб затвердити його цінності. Військові диктатури, що опираються на армію й поліцію, прийдуть до влади. Вибухне найбільш страшна із усіх воєн – гіперконфлікт.

До 2060 р. або раніше (якщо, звичайно, людство не зникне під потоком бомб) людство не зможе більше миритися ні з американською імперією, ні з гіперімперією, ні з гіперконфліктом. Нові сили, які діють уже сьогодні, прийдуть до влади щоб врятувати світ. У результаті їхнього повстання утвориться гіпердемократія. У книзі Атталі також можна знайти поглиблення тез, які він викладав і розвивав у своїх попередніх роботах. Нагадаємо, що задовго до того, як про це стали широко говорити, Атталі пророкував геополітичний рух світу до Тихого океану, фінансову нестабільність капіталізму, кліматичні зміни, виникнення віртуальної економіки, крихкість комунізму, загрози тероризму, загальне поширення мобільних телефонів, персональних комп'ютерів і Інтернету, провідну роль мистецтва й, особливо, музики в створенні світової розмаїтості. Багато з його прогнозів збулися.

***

У своєму розвитку геополітичні думки Франції пройшли довгий шлях від філософського осмислення географічних факторів політичного простору з особливим акцентом на людину, як активний фактор політичної історії та діяльності держави в просторовому середовищі до застосування геополітики в якості методології обґрунтування та закріплення за Францією статусу великої держави та інструменту аналізу та досягнення конкретних зовнішньополітичних цілей на міжнародній арені. Вирішальний поштовх до такої трансформації було надано приходом до влади генерала Шарля де Голя

та активним використанням геополітики у зовнішньополітичній стратегії V Республіки.

Поступово французька школа геополітики виробила стійку схему науково-пізнавальних, пояснюючих та аналітичних схем, які містять погляди дослідників та закономірності і роль геополітики в світовій політиці. Своєрідність французької геополітичної думки віддзеркалюється в її внутрішній структурі:

- антропологічна школа „посибілізму” ставить людину в центр геополітичних досліджень в якості основного носія історичної та політичної ініціативи; первісність людини, створеного її волею та діяльністю власний національний „спосіб життя”, знайшли своє віддзеркалення в голіській доктрині „національної величі” Франції та її основних постулатах абсолютного пріоритету нації, національних інтересів, національного суверенітету та незалежності;

- розгалужена регіональна геополітика від ідей європейського континенталізму, географічної, економічної та політичної інтеграції регіонів, як подолання геополітичного занепаду Європи до геополітики кордонів та внутрішньої геополітики в якості механізмів синергії національних та континентальних просторів. Саме на цих ідеях ґрунтуються різноманітні концепції та доктрини Великої Європи, Європи - націй, Європи – держав, Європи – регіонів, Європейської конфедерації, Європи – потуги тощо;

- геополітика комунікацій в рамках якої взаємодія таких політико-географічних процесів як „циркуляція” (комунікаційні лінії, потоки, системи та технології) та „іконографія” регіональна іконографія” („спосіб життя” на даному просторі) становить механізм формування локальних районів, держав, регіонів, інтеграційних об’єднань, континентальних та глобальних цивілізацій;

- глобальна геополітика та геоекономія в якості особливих версій мондіалістської геополітики Франції останньої чверті XX ст.

загальнопланетарна геополітика орієнтована на подолання глобальних викликів військово-технології, інформаційної революції, сучасних інтеграційних процесів, фінансових потоків, загрози екологічної катастрофи та має на меті прогнозування світового розвитку. В цьому сенсі сучасна французька геополітична думка приходиться до висновку, що геополітика перестає бути долею окремих держав.

Геополітична погляди, уявлення та концепції французьких дослідників створюють комплексну систему стійких геополітичних традицій, які мали безпосередній вплив на формування геостратегії та геополітичного кодексу Франції, які лягли в основу зовнішньополітичної доктрини та зовнішньополітичної стратегії V Республіки.

РОЗДІЛ III

ЕВОЛЮЦІЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ ФРАНЦІЇ

3.1. Геополітичний кодекс голлізму

Шістдесяті роки ХХ століття визначили розвиток геостратегії Франції на нових засадах, коли президентом країни став Шарль де Голль. Його прихід до влади докорінним чином змінив як внутрішню так і зовнішню політику Франції. Діяльність де Голля на посаді президента була покликана подолати наслідки «атлантизму», який фактично перетворив Францію на залежну державу та відновити її велич.¹⁴¹ Він здійснив низку антиатлантистських кроків: Франція вийшла з НАТО, де абсолютно домінували США, і виробив власний геополітичний кодекс, який заклав основи геостратегії V Республіки. Дослідження фундаментальних принципів та настанов «голлістського геополітичного кодексу» є ваговою складовою цілісного аналізу еволюції геостратегії Франції. Розкриття його сутності, ідейно – теоретичних основ, принципів та методів як політичної філософії верховенства суверенітету нації в системі суспільних відносин, дозволяє з'ясувати механізм та особливості формування зовнішньої політики Франції.

Основою геополітичного кодексу Шарля де Голля став безумовний пріоритет національних інтересів як рушійного фактору державного розвитку. У цьому контексті варто зазначити, що голлістська ідея нації та національних інтересів як абсолютної цінності відкидає ідею соціально-класового розподілу суспільства й представляє нації як єдине ціле, узяте «у тисячолітньому минулому й майбутньому, що єднається в абстрактній єдності містичної віри в особливий образ Франції».¹⁴² Нації, народ з його історією, географією, культурою, мовою, духом, усвідомленням власної самобутності становлять основу геополітичного кодексу й визначають зміст

¹⁴¹ Carmoy G. Les politiques etrangeres de la France. - P., 1967. - P. 442-474.

¹⁴² Шадурский В.Г. Внешняя политика Франции 1945-2002. - Минск.: БГУ, 2004. - С. 25-42.

довгострокової зовнішньополітичної стратегії, функцією якої є незалежність й процвітання нації. Це визначає особливе розуміння де Голлем міжнародних відносин, характерною рисою якого є переконання про верховенство національних інтересів над інтересами ідеологічного, економічного, політичного й іншого характеру. Дослідник зовнішньої політики Франції К.Дельмас відзначав, що таке розуміння національного інтересу породжує певну концепцію міжнародного життя. Її важливими й постійними одиницями є нації, а не режими або ідеології. Політичні режими, ідеології, партійні пристрасті, зовнішні союзи й т.д. становлять у геополітичному кодексі Шарля де Голля хоча й важливі, але все ж таки вторинні фактори й повинні враховуватися при визначенні політичної лінії в дійсному й найближчому майбутньому. Ідея про перевагу національних інтересів у міжнародних відносинах стала основою політики активного зовнішньополітичного націоналізму Франції.¹⁴³

Основним постулатом геополітичного кодексу голлізму, витоки якого можна побачити у концепції «Поссібiлізму» Відаля де ла Бланша, став пріоритет національного фактора над усіма іншими. Де Голлю так само як і де ла Бланшу була властива віра в націю як найвищу цінність, що все чим живе держава набуває значення тільки завдяки життю нації, її цілям та історії. Крім того, геополітичний кодекс де Голля визначив основоположні національні інтереси, якими керується зовнішня політика Франції у період П'ятої Республіки. Такими інтересами є ствердження національної величі, збереження й зміцнення національної незалежності й суверенітету, забезпечення національної безпеки, пошук міжнародної рівноваги й балансування між центрами сили, орієнтація на політику розрядки, запобігання війни й забезпечення миру. Ці інтереси перебувають у постійному розвитку, взаємозв'язку й взаємозалежності, пронизані основними постулатами голлістського геополітичного кодексу національним

---

¹⁴³ Dreyfus f. De Gaulle et la gaullisme. – P.: PUF, 1982. – P. 87.

фактором та фактором сили. У процесі їх практичної реалізації здійснюється завдання посилення ролі й впливу Франції на міжнародній арені, забезпечення її престижу й статусу великої світової держави. Як у плані концептуального становлення й розвитку цих інтересів, так і в їхньому втіленні в практичній діяльності Франції.

Відправні ідеї Шарля де Голля знайшли своє концентроване вираження в концепції «національної величі», яка є основою всієї політичної філософії геополітичного кодексу голлізму. Франція лише в тому разі є Францією, коли вона знаходиться у перших рядах ... Франція позбавлена величі, перестас бути Францією», говорив де Голль.¹⁴⁴ Історик Моріс Вайс зазначає, що претензія де Голля на велич Франції, яка здавалось, не відповідала балансу сил на міжнародній арені, була максимальним завданням, яке полегшувало боротьбу за законні інтереси країни, перш за все за невід'ємне право на незалежність та безпеку.¹⁴⁵

У своїй політичній діяльності де Голль спирався на тезу про те, що «на чолі світового ранжиру знаходяться п'ять світових держав, які, скоріш за все, ототожнюються з ядерними державами, які були покликані панувати на міжнародній арені. Концепція «національної величі» визначала мету державно-політичної стратегії Франції – досягнення статусу великої держави із «світовою відповідальністю». Згідно з цим, були визначені принципи, засоби та заходи її геостратегії. При цьому було здійснено аналіз міжнародних обставин та зовнішньополітичного курсу держави згідно з найголовнішим принципом політичної діяльності Ш. де Голля – «доктриною обставин». На думку російського дослідника Ю. І. Рубінського « У голлістському світогляді держава завжди розглядалася як невід'ємна частина людського суспільства, яка стоїть вище за ефемерні ідеології та зміни

¹⁴⁴ Carmoy Gui de. Les politiques étrangères de la France 1944-1966. - Paris, 1967. - P. 253-265.

¹⁴⁵ Vaïsse M. La grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle. 1958-1969. - P. 1969. - P. 682.

соціально – політичних систем».¹⁴⁶ Тому, звернена до глибин країни концепція «національної величі» передбачала зусилля та витрати на користь прогресу та розквіту французької нації. Для Шарля де Голля, утвердження величі полягало насамперед у високому авторитеті Франції в світі. Голлістська доктрина національної величі орієнтувала Францію перш за все на компенсацію фінансово-економічної слабкості за рахунок активізації зовнішньої політики шляхом маневрування на міжнародній арені, підсилення військового потенціалу та максимального використання політичних, моральних та інших резервів. Відомий французький дослідник А.Сангінетті відзначав, що «сам зміст концепції національної величі полягає у постійному заклику до дій, у бажанні створити сильну державу, що дозволило б Франції знову знайти своє місце серед великих держав».¹⁴⁷ Проте, ця доктрина стала об'єктом критики з боку політичних опонентів президента. Нерідко йому приписувалися риси націоналіста й людини, позбавленої реалістичного мислення. Так, видатний політичний діяч Франції Поль Рейно писав: «Як Франція може залишатися у першій ланці держав, коли існує Америка й Радянська Росія ?... Франція не може тягатися із цими двома гігантами, кожний з яких розташовується на цілому континенті». Далі П. Рейно говорить про те, що націоналістські тенденції де Голля приведуть до погіршення відносин Франції з її сусідами й союзниками.¹⁴⁸

Однак, концепція національної величі не була орієнтована на перетворення Франції у наддержаву. Тверезо оцінюючи потенціал та можливості власної держави та двох наддержав, Шарль де Голль прагнув створити співтовариство держав – націй, які повинні були відігравати у ньому власну роль відповідну до їх минулого, індивідуальності та бажань. Беззаперечну силову перевагу СРСР та США він намагався компенсувати

¹⁴⁶ Рубинский Ю. И. Пятая Республика (политическая борьба во Франции 1958 – 1963 гг.). - М., 1964. - С. 85 – 103.

¹⁴⁷ Sanguinetti H. La France et l'arme atomique. – P.: Juillard, 1964. – P. 76.

¹⁴⁸ Рейно Поль. Внешняя политика голлизма. - М., 1964. - С.15-22.

перевагами іншого характеру: моральним авторитетом Франції, її прагненням наслідувати власне історичне визнання.

Одним з ключових принципів геополітичного кодексу Шарля де Голля непорушно пов'язаним з доктриною «національної величі», став принцип національної незалежності: «... він є історичним заповітом голлізму ... прагненням ствердження могутності держави у міжнародному контексті». Спростовуючи численні обвинувачення в націоналізмі й шовінізмі де Голль писав: «Що таке незалежність? Це безумовно, не самоізоляція, не вузько зрозумілий націоналізм. Країна може бути частиною такого Альянсу як Атлантичний і при цьому залишатися незалежною. Країна може бути частиною такого економічного об'єднання як Спільний ринок, або такого політичного союзу, як об'єднана Європа, створити яку ми прагнемо, і залишатися незалежною. Бути незалежною – значить не бути підлеглою іноземній державі».¹⁴⁹ Одним з атрибутів національної незалежності виступає володіння ядерною зброєю. Відсутність у Франції цієї зброї, а також ядерна монополія США були, за переконанням де Голля та його послідовників, найбільшими причинами залежності. В цих умовах ядерна зброя розглядалась французькими керівниками як гарант національної незалежності, що надавала державі повну свободу дій як в політичному, так і у військовому контексті.¹⁵⁰

Втілення у життя концептуальних настанов на незалежність Франції нерозривно пов'язане із прагненням Франції відігравати провідну роль у формуванні європейського регіонального порядку. У цьому контексті варто зазначити, що континентальний вимір, став одним з ключових принципів геополітичного кодексу голлізму, про що свідчить план Ш. де Голля про створення в Західній Європі «третьої світової сили», яка ставала своєрідним протипологом «наддержав» і утворювала найсприятливіші умови для

¹⁴⁹ Голль Шарль де. Мемуари надєжд. - М., 2000. - С.152.

¹⁵⁰ Cerny Ph. The politics of grandeurs. Ideological aspects of de Gaulle's policy. Cambridge univ. press. – 1980. – XI. – P. 112-122.

ствердження Францією з більшою легкістю у Європі своєї величі. Мова йшла про формування під егідою Франції самостійного союзу західноєвропейських держав як основи успішної реалізації їхніх інтересів і інтересів Франції у світовій політиці. При цьому особлива ставка робилася на те, що Франція є єдиною самостійною ядерною державою в Західній Європі, що було покликано компенсувати її відносну слабкість в економічному, фінансовому плані забезпечити військову перевагу й бажане положення лідера в європейському будівництві.

Реалізація основоположних принципів геополітичного кодексу де Голля нерозривно пов'язана із глобальною політикою країни. Пошук міжнародної рівноваги став одним з найголовніших її принципів. Згадуючи тезу французького адмірала Кастекса про те, що Франція є «чемпіоном європейської рівноваги» професор Л. Амон писав: «Французька політика хоч це політика Делькассе або Пуанкаре, Рувьє або Кайо, є політика, що прагне до рівноваги».¹⁵¹ У своїх мемуарах Кув де Мюрвіль відзначає, що «глибокий інстинкт завжди штовхає державу до відновлення рівноваги там, де вона знаходиться під загрозою».¹⁵² За твердженням Ж.Б.Дюрозеля, пошук рівноваги є основним і єдиним можливим принципом діяльності середніх держав. Пошук рівноваги, вважає він, це відмова від однобічної орієнтації на одну з великих держав, що веде до сателізації країни, це відмова від нейтралітету між «наддержавами», що загрожує розділом країни на сфери впливу, це балансування між багатьма центрами впливу на міжнародній арені».¹⁵³

Уявлення де Голля про світову рівновагу по своїй суті були спрямовані проти біполярної структури міжнародних відносин, яка склалася після Другої світової війни і в результаті розділила Європу між двома наддержавами, символом чого, вважав Шарль де Голль, була Ялтинська конференція.

¹⁵¹ Hamon L. Le sanctuaire desenclave? - P., 1982. - P. 174-176.

¹⁵² Couve de Murville M. Une politique étrangère 1958 — 1969. - P. 118.

¹⁵³ Duroselle J.-B. Histoire diplomatique de 1919 a nos jours. - P., 1978. - P. 163

Франція також стала жертвою такого розділу, що різко звужувало поле її зовнішньополітичного маневру й фактично відстороняло від участі в рішенні великих міжнародних проблем. Тому «подолання Ялти», руйнування біполярної структури міжнародних відносин, відзначав С.Хоффман, перетворювалося в одне з «найважливіших завдань, реалізація якого дозволить збільшити поле маневру середньої держави» і створить умови для досягнення Францією своїх зовнішньополітичних цілей.¹⁵⁴ Політика генерала де Голля була спрямована на трансформацію світової і європейської системи шляхом подолання їхнього біполярного характеру й створення нової структури міжнародних відносин. По-перше, мова йшла про трансформацію й підвищення ролі держав на міжнародній арені на противагу блоковим і інтеграційним структурам. По-друге, про трансформацію євроатлантичних відносин, створення в Європі «третьої світової сили на чолі із Францією». По-третє, про подолання конфронтаційної логіки відносин Схід-Захід, подоланні розділу Європи й створенні нового європейського порядку, заснованого на принципах безпеки й колективної рівноваги. Франції, за задумом де Голля належало взяти на себе роль піонера й лідера цих процесів, що дозволило б значно підвищити престиж і вагу країни на світовій арені. Істотна роль у цих планах приділялася національному ядерному потенціалу.

В цілому, Шарль де Голль пов'язував досягнення світової рівноваги із забезпеченням миру шляхом розвитку багатосторонніх відносин з усіма країнами світу, незалежно від їхнього соціально-економічного порядку та «режимів й ідеологій» що панують у них. Відповідаючи на запитання про існування такого взаємозв'язку, генерал де Голль підкреслював: «Те, що ми називаємо рівновагою, що йде в ногу зі світом, це початок міжнародного співробітництва, це те, чому Франція прагне сприяти й ось чому Франція не виключає відносини з будь-ким».¹⁵⁵

---

¹⁵⁴ Grosser A. La politique extérieure de la V-ème République. - P., 1965. - P. 32-33.

¹⁵⁵ Gaulle Charles de. Lettres, notes et camels. – Paris, 1971. - P. 217.

Наріжним каменем геополітичного кодексу Франції стали геополітичні формули Шарля де Голля, покликані визначити механізм зовнішньої політики Франції у європейському та світовому геополітичному просторі. Так, наприклад, найбільший вплив на формування геостратегії Франції у повоєнні роки становила формула французького президента «єдина Європа від Атлантики до Уралу», яка будувалася на переконанні де Голля в історичній обмеженості повоєнного устрою у світі. Її в повній мірі можна вважати геополітичною, цивілізаційною та реалістичною, оскільки вона містила в собі принцип розрядки між Західною та Східною Європою. Ще до свого приходу до влади де Голль заявив: «Я впевнений, що якщо поставлена на ноги й правильно керована Франція покладе на себе ініціативу призвати Європу до об'єднання, то вся атмосфера в Європі від Атлантики до Уралу зміниться, і всі люди як тут, так і за залізною завісою відчують це». Де Голль завжди бачив Європу цілісною й не хотів визнавати її розколу. Ставка на загальноєвропейський фактор - одна з основних рис політики де Голля, яка містить в собі тенденцію до розрядки. У більшості політичних діячів Західної Європи під впливом «Холодної війни» склалося бачення Європи «від Бреста (міста на північному заході Франції) до Бреста». У розумінні ж де Голля Радянський Союз ніколи не переставав бути частиною Європи.¹⁵⁶

На думку дисертанта, голлістську доктрину «ідеальної Європи» відрізняло те, що де Голль не дотримувався вузько-політичного, блокового підходу, якого дотримувалися майже всі політичні діячі західноєвропейських країн. Як писав відомий французький біограф де Голля Ж. Лакутюр: «Загальмувавши здійснення інтеграції на атлантичній основі, він відкрив перед Європою інші перспективи, указавши на простір розвитку».¹⁵⁷ Досить гостро геополітична формула «*Європа від Атлантики до Уралу*» була сприйнята у Радянському Союзі. У ній радянська влада розглядала мету «пом'якшення»

¹⁵⁶ De Gaulle Ch. Mémoires du guerre. Le Salut, 1944 – 1946. – P.: Plon, 1959. – P. 492

¹⁵⁷ Lacouture J. Charles de Gaulle et l'Europe// Lettres internationales. - Paris, 1990, № 1. - P. 12.

режиму в соціалістичних державах Східної Європи. Крім того, радянське керівництво занепокоїли її географічні рамки, які «розділяли» територію СРСР. Відомий російський історик М. Ц. Арзаканян в архіві зовнішньої політики Російської Федерації знайшла дуже цікаву записку передану 20 вересня 1962 р. послу Франції в СРСР Морісу Дежану, у якій говорилося : «Якщо допустити, що у виступах президента Франції мова йде про організацію співробітництва всіх європейських держав в ім'я миру й прогресу від Атлантичного океану й до Уралу, тоді виникає питання, чому у цих виступах говориться про СРСР не як про державу в цілому, а лише про частину території Радянського Союзу, а саме про території до Уралу?»¹⁵⁸ М. С. Хрущов писав про цю формулу наступним чином: «Що таке Європа до Уралу? Ми наприклад хотіли б щоб вся Європа від Уралу і до західних кордонів стала соціалістичною. Західні політичні діячі мали на увазі теж саме тільки навпаки, на основі капіталізму».¹⁵⁹

На думку автора, багатозначність і політична розмитість формули дозволяла трактувати її по-різному. Підкорюючись часу у Радянському Союзі побачили в цій формулі прагнення Франції поширювати вплив Західної Європи на соціалістичні держави Східної Європи. Так посол СРСР у Франції Виноградов писав у МЗС СРСР «Висунута де Голлем ідея створення Європи від Атлантики і до Уралу, реалізація якої у більш віддаленій перспективі планується на основі західноєвропейського військового союзу, в умовах коли відбудеться зміна співвідношення сил у Європі на користь імперіалістичного табору, носить ворожий СРСР й іншим соціалістичним країнам характер і переслідує мету підриву соціалістичного табору». Тому не дивно, що до середини 60-х років у Франції та СРСР залишалися напружені відносини, через низку протиріч, зокрема з алжирського та німецького питання та

¹⁵⁸ Арзаканян М.Ц. Генерал де Голль на пути к власти. - М., 2001. - С. 103-107.

¹⁵⁹ Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть. - Т. 2. - С.355.

прагнення де Голля у початковий період президентства скласти тріумвірат керування НАТО, у якому Франція грала б рівну роль із Англією й США.

У середині шістдесятих років Радянський Союз почав з розумінням і підтримкою ставитися до прагнення Франції проводити самостійну зовнішню політику і навіть більш об'єктивно подивився на геополітичну формулу - «єдина Європа від Атлантики до Уралу», про що свідчить запрошення президента Франції відвідати Москву. Офіційний візит президента Французької республіки в СРСР із 20 червня по 1 липня 1966 р. позначився на потеплінні та активізації двостороннього діалогу. У ході візиту сторони обговорили питання про роль США у справі врегулювання європейських проблем. Вперше була висловлена думка про скликання загальноєвропейської конференції, у якій США брати участь не будуть. Де Голль, у свою чергу, говорив, що не можна ізолювати повністю США від рішення європейських питань, тому що «...вони брали участь у війні й мають певні права по відношенню до Німеччини».¹⁶⁰ Кореспондент агентства Франс прес Бернар Тесолен телеграфував з Москви 22 червня 1966 р., що генерал де Голль «вважає, що конференція, заснована на принципі, що Сполучені Штати не зацікавлені в безпеці Європи, не мала б шансів на підтримку з боку Англії або деяких інших західноєвропейських країн».¹⁶¹ Тут висловлювалася думка, що участь США в загальноєвропейській конференції необхідна, з огляду на їх сильний політичний вплив на більшість західноєвропейських держав, зокрема Англію й ФРН. Ізоляція США від участі в конференції означала б протест цих держав і ймовірність того, що через них Сполучені Штати могли внести дестабілізацію в процес рішення європейських проблем. Таким чином, де Голль визнавав першочерговість врегулювання європейських проблем самими європейцями, але вважав, що США повинні брати участь у відповідній конференції й врахувати думку європейців.

¹⁶⁰ Голль Шарль де. Мемуари надежд. - М., 2000. - С.125-126.

¹⁶¹ Максимова М. «Кризис доверия» в европейском сообществе// Международная жизнь, 1966. - С.65.

За підсумками переговорів 30 червня була опублікована декларація, в якій сторони підкреслили, зокрема, необхідність проведення політики розрядки в Європі та декларували свою зацікавленість у пошуках насамперед «європейського» рішення проблем співробітництва та безпеки, без залучення «неєвропейських» країн. Це був перший практичний крок до подолання «Холодної війни» на Європейському континенті. Своім візитом де Голль позначив новий курс французької стратегії спрямований на зміцнення голосу й авторитету Франції у світі. Міністр закордонних справ за часів де Голля Моріс Кув де Мюрвіль писав у мемуарах, що поїздка генерала де Голля до СРСР «додала завершений вигляд новим відносинам, до яких Франція прагнула на міжнародній арені. Вона показала, що відтепер вони цілком можливі й відповідають тій ролі, яку Франція могла б грати в Європі та могла б краще служити інтересам миру». Тим самим, колишній міністр закордонних справ підтвердив, що візит сприяв політиці «величі» Франції, що вона готова активно вести співробітництво із Заходом і Сходом Європи, незалежно від зовнішнього втручання.

Як зазначив, через декілька місяців після візиту де Голля О. М Косигін: «В останні роки Франція встала на шлях рішучих акцій по забезпеченню на міжнародній і європейській арені своєї власної ролі, гідної величі її народу. Радянський Союз розуміє це прагнення, цю рішучість Франції». Косигін підкреслив, що «у сильній і незалежній Франції, що сама, і тільки сама визначає, що їй корисно а що, навпаки, суперечить її національним інтересам, ми бачимо найважливіший фактор міжнародної й насамперед європейської безпеки...».¹⁶² Радянський союз розумів взаємозв'язок між прагненням Франції до величі з бажанням встановити сприятливий клімат співробітництва всіх європейських держав. Те, що це не суперечило прагненням Радянського Союзу, який щиро бажав розрядки в Європі,

¹⁶² Арзаканян М. Ц. План «Единой Европы» де Голля и СССР (1958—1962)// История европейской интеграции 1945—1994. - М: ИВИ РАН, ИЕ РАН, 1995. - С. 165-188.

створювало перспективи налагодження співробітництва Франції й СРСР і потепління політичної атмосфери на всьому Європейському континенті.

Однак, найбільш важливими положенням геополітичного кодексу Франції, вважає дисертант, стала формула *«Європа Держав»* або *«Європа Націй»*. Держави Західної Європи, вважав де Голль, повинні тісно співробітничати один з одним без створення наднаціональних інститутів і втрати національної самобутності. Співробітництво всієї Європи, за формулою де Голля, означало співробітництво держав, виходячи з національних інтересів кожної. У цьому де Голль бачив засіб для протистояння впливу США. У тісно інтегрованій Європі з наднаціональними інститутами де Голль бачив небезпеку у попаданні в залежність однієї держави від більш сильної в економічному та політичному відношенні: «Якщо це не буде Європа народів, якщо вона буде віддана в розпорядження технократичним інститутам, більш-менш інтегрованим, то вийде вузько технічне призначення без розмаху й без майбутнього. А скористаються цим американці, щоб нав'язати нам свою гегемонію. Європа повинна бути незалежною».¹⁶³

Втіленням цієї концепції став «План Фуше» вироблений по тезах Шарля де Голля після першої конференції глав шести держав, які входили у Спільний ринок у лютому 1961 року. «План Фуше» передбачав створення системи інституцій з координації зовнішньої політики, і передусім постійної Європейської комісії, в компетенцію якої мало входити вироблення єдиної політики.¹⁶⁴ Проект зазнав поразки 17 квітня 1962 року. Однією із причин його провалу стала позиція більшості партнерів Франції. Бельгія, Голландія, а пізніше й Італія побачили в цьому загрозу протиставлення нових інтеграційних структур уже існуючим інститутам – ЄЕС, ЄОВС та Євратому. Крім того, для Бельгії й Голландії замало було лише координації зовнішньої

¹⁶³ Колосков И.А. Внешняя политика V Республики. Эволюция основных направлений и тенденций. 1958-1972. - М.:Наука,1976. - С. 208 – 303.

¹⁶⁴ Шарль де Голль 1890 – 1970. Сборник статей под ред. М. Ц. Арзаканян, А. О. Чубарьяна. - М., 2000. - С. 32.

політики на міжурядовій основі, що передбачалося «Планом Фуше», вони виступили за наднаціональний характер співробітництва та визнавали роль НАТО в європейській обороні. Де Голль зазначає у мемуарах: «Якщо західні країни Старого Світу будуть підкорятися Новому Світу, Європа ніколи не стане європейською й тим більше не зможе возз'єднати свій Схід і Захід». Він ясно вказує, що Холодна війна й, отже, європейський розкол є серйозною перешкодою для інтеграції країн Західної Європи тому що вони, віддаючи перевагу захисту з боку США, втягуються в інтеграцію атлантичну, далеку від інтересів Франції. Однак провал проекту не змінив позиції де Голля, який заявив на прес-конференції 15 травня 1962 року: «Тут не може бути іншої Європи крім «Європи Держав», поза міфами, вимислами та показухою».¹⁶⁵ Переконавшись у тому, що із всіх країн Західної Європи тільки Франція прагне до обмеження впливу США, де Голль бачив її єдиною західноєвропейською державою, здатною відстоювати безпосередньо європейські інтереси; державою, що здатна створити новий шлях розвитку Європи: «ми завжди хотіли незалежну Європу, Європу, що залишається собою, що забезпечує себе сама, котра не йде на буксирі англо-американців. Ми не хотіли смерті Європи, ми були єдиними, хто хотів, щоб вона жила». Він вважав, що Франція повинна замість США взяти «кермо влади» у справі розвитку Західної Європи.

Іншою геополітичною формулою, що відображає прагнення Шарля де Голля - забезпечити лідерство Франції у Європі стала «Європейська Європа». 29 липня 1963 року під час прес-конференції він заявив: «Франція хоче бути Францією в Європі, що повинна бути європейською».¹⁶⁶ У цій формулі, на думку автора, полягав глибинний зміст відділення європейського світу від англосаксонського, котрий, за де Голлем, представляють Англія й США. Західноєвропейське співтовариство, відмічає де Голль, було засобом, «щоб

¹⁶⁵ De Gaulle Ch. Discourse et messages: V.IV. - P.: Plon, 1970. - P.174

¹⁶⁶ De Gaulle Ch. Discours et messages. V.III. - P.,1970. - P.129.

деякі інші країни, насамперед Великобританія, перестали тягнути за собою Захід до атлантичної системи, несумісної з можливостями європейської Європи». Великобританію де Голль традиційно відносив до англосаксонського табору й завзято перешкоджав її вступу у Спільний ринок. Тут позначалися уроки Другої світової війни, коли де Голлю як керівнику руху «Вільна Франція» доводилося відстоювати інтереси своєї країни перед своїми західними союзниками. Висловлення У. Черчілля, що якщо доведеться вибирати «між Європою й морем», він вибере море, і його дії сформували у континенталіста де Голля стереотип, що Англія - «троянський кінь» США. Тому коли Англія піднімала питання про її вступ у Спільний ринок, Франція голосувала проти. У Спільний ринок Англія вступила лише при наступному президенті Франції Ж. Помпіду у 1973 році.

Останньою, проте, не менш важливою формулою Шарля де Голля у геополітичному кодексі, стала концепція «Континентальної єдності Європи». В її основі лежали формули: «Європа Держав» - «Європейська Європа» - «єдина Європа від Атлантики до Уралу». Ця концепція де Голля окреслила структурні, змістовні, геополітичні та інструментально - функціональні параметри єдиної Європи. В стратегічному плані цей проект мав на меті подолати розкол Європи, «Ялтинську змову», «Холодну війну» та блокове протистояння. Він мав сприяти зближенню Західної та Східної Європи, внутрішній еволюції країн Східної Європи, та поступовому формуванню на базі «західноєвропейського ядра» («третьої сили») «великої єдиної Європи», відновленню її лідерських позицій в сучасному світі.

На початку 70-х років коли президентом Франції став Ж. Помпіду він висунув формулу «наступність та оновлення», яка вказувала на прагнення керівництва держави дотримуватися теоретико – концептуальних настанов геополітичного кодексу де Голля, але з частковим переглядом його окремих положень. В його основі як і раніше були національні інтереси Франції та утвердження величі Франції перш за все у Європі. Зберігаючи пріоритет

національних інтересів та фактора сили у зовнішній політиці Франції, Ж. Помпіду був переконаний що лише сильна Франція здатна брати участь у європейському будівництві, не втрачаючи своїй самобутності і не приносячи в жертву свої національні інтереси. Визначаючи шляхи і засоби досягнення цієї мети, Ж.Помпіду виходив з того, що Франція є державою середніх розмірів. «Дії Франції, відзначав Ж.Помпіду, яка є сьогодні країною середнього типу, є простими й очевидними. Спочатку насамперед розвивати наш демографічний, економічний і військовий потенціал, достатній для того, щоб її поважали».¹⁶⁷ Одним із головних стратегічних завдань президента стало поглиблення відносин із західноєвропейськими сусідами Франції, про що свідчить його формула створення «європейської конфедерації». Вона передбачала об'єднання держав – членів Співтовариства на противагу наднаціональній федеративній Європі, на чому наполягали більшість партнерів Франції по ЄЕС.

Разом з тим, на зміну деголльвської політики формування «третьої сили» прийшло прагнення зміцнити відносини з обома наддержавами - США й СРСР. Визнаючи політичне лідерство США в західному світі, Ж. Помпіду вимагав від американського керівництва відмовитися від політики диктату відносно своїх союзників та партнерів.

Однак, потрібно зазначити, що корегування геополітичного кодексу Шарля де Голля, яке відбулося під час президентства Ж. Помпіду не означало, що один з головних його принципів – трансформація системи міжнародних відносин на основі багатосторонньої рівноваги був відсунутий на задній план. За час свого перебування при владі Ж. Помпіду забезпечив V Республіці одне з провідних місць у європейському та світовому міждержавному діалозі. Консолідація зусиль президента та політичної еліти дозволила Франції взяти участь у процесі європейського будівництва без нівелювання підвалин національних інтересів. Однак, його раптова смерть 2

---

¹⁶⁷ Pompidou G. Entertiens et discours. 1968-1974. - P.:Plon, 1975. - P. 123.

квітня 1974 р. поставила питання про майбутнє Франції у світовому геополітичному просторі. Обрання на президентську посаду Валері Жискар д'Естена, який не був голлістом, поставило питання про майбутнє геополітичного кодексу голлізму.¹⁶⁸

Таким чином ми бачимо, що геополітичний кодекс, створений де Голлем мав кардинальний вплив на еволюцію геостратегії Франції. Він призвів до піднесення ролі Франції у світі та зміцнив її позиції у європейському геополітичному просторі.

Необхідно також зазначити, що кодекс де Голля не втратив своєї актуальності і після того, як де Голль залишив політичну сцену. Стратегія реалізації національних інтересів, визначена де Голлем знаходить своє втілення в проектах «загальноєвропейського дому» М. Горбачова, «Європи концентричних кіл» Ж. Делора та Е. Балладюра, концепції «Федерації національних держав» Ж. Делора, Ж. Ширака та Л.Жоспена. Ідея національної незалежності пустила глибоке коріння у французькому суспільстві. Послідовники де Голля продовжили керуватись фундаментальними настановами його геополітичного кодексу.

3.2. Трансформація механізмів французької геостратегії

Починаючи з 1970 – х років, геостратегія Франції зазнала значних змін та перетворень. Заперечення та ігнорування Валері Жискар д'Естеном довгострокових завдань, закладених у геополітичному кодексі де Голля, не могли не позначитися на окремих положеннях геостратегії V Республіки. Розроблені республіканською партією, лідером якої був Валері Жискар д'Естен, зовнішньополітичні установки багато в чому суперечили деголівським принципам.

У роки правління В. Жискар д'Естена до Франції приходить розуміння неспроможності грати роль великої держави у світовому геополітичному

---

¹⁶⁸ Славенов В. П. Очерки внешней политики Франции 1974 -1981. - М., 1975. – С.12-14.

середовищі, як прагнув Шарль де Голль. В той же час В. Жискар д'Естен ставив доволі амбітне завдання: Франція має бути в «головній групі держав середнього рівня», інакше кажучи «Франція повинна стояти на чолі держав які безпосередньо йдуть за наддержавами». ¹⁶⁹

Переглядаючи французький геополітичний кодекс, республіканці стверджували, що Франція не може мати справді незалежну зовнішню політику в силу глибокої інтернаціоналізації економік країн Заходу, що припускає поглиблення їхньої взаємозалежності й кидає виклик національній відособленості. Одним із центральних тез зовнішньополітичної лінії Франції стає пошук компромісів і відмова від занадто незалежної політики на грані конфронтації, яка була характерна для де Голля. В. Жискар д'Естен пом'якшив національний акцент, характерний для голлістської геостратегії. Він висунув принцип «діалог замість конфронтації», здійснив спробу змінити стиль відносин із США та іншими партнерами по НАТО в сторону поліпшення відносин. Показовим у цьому стала заміна голлістської концепції «величі Франції» на лозунг її «впливу». На думку французького політолога Ш. Зоргбіба, зовнішньополітична стратегія Валері Жискар д'Естена, замінила захист національних інтересів мондіалізацією проблем. ¹⁷⁰ Завершена система фундаментальних настанов та принципів французької геостратегії зазнала серйозного корегування за час його президентства. Зовнішньополітичний курс Валері Жискар д'Естена став прикладом подвійної традиції: деголіської, відзначеної націоналізмом і прагненням до абсолютної національної незалежності; і космополітизму, що виразився в посиленні курсу правлячих кіл країни на зміцнення взаємозв'язку й солідарності зі своїми західними партнерами. Валері Жискар д'Естен відзначав, що французька «зовнішня політика керується двома положеннями: прагненням до незалежності, а

---

¹⁶⁹ Giscard d'Estaing V. Le pouvoir et la vie. - P. Compagnie, 1988. - P. 81.

¹⁷⁰ Zorgbibe Ch. La diplomatie giscardienne ou les contradictions du "mondalisme". - Le Monde diplomatique. - 1978, fevr., № 228. - P. 3.

також політикою солідарності й співробітництва».¹⁷¹ На думку автора, нова стратегія стала визнанням відносної слабкості французького керівництва, вимушеного пристосовуватися до нового балансу сил в системі міжнародних відносин.

Нове визначення, яке дав Жискар д'Естен, французькій геостратегії, виглядає наступним чином: «це європейське будівництво, це також «глобалізм», низка двосторонніх угод з країнами постачальниками сировини та енергії та роль Франції як посередника між промислово розвиненими країнами та третім світом. Це передбачає Росію, що йде на поступки, США, що не претендують на гегемонію, та віднині активний та потребує союзників третій світ».

Геополітична концепція французького президента отримала назву «Мондіалізм». Вона передбачала зміцнення атлантичного та європейського векторів зовнішньої політики Франції, а також пошук шляхів вирішення зовнішньополітичних проблем у світовому масштабі.¹⁷² Президент В. Жискар д'Естен пояснив свій підхід загрозою знищення життя на Землі, неправомірністю розподілення природних ресурсів, загрозою демографічного вибуху та прагненням до єдності держав на світовій арені. У своїх виступах президент Франції В.Жискар д'Естен неодноразово заявляв: «У плані зовнішньої політики ми переходимо від цивілізації груп до всесвітньої цивілізації. В силу цього необхідно, на мою думку, щоб зовнішня політика Франції була всесвітньою політикою та політикою примирення». Цей геополітичний напрямок був визначений Ш.Зоргбібом як лінія зовнішньої політики на переломі голлістської спадщини та неоатлантизму. У контексті вищесказаного, варто зазначити, що цю концепцію можна в повній мірі вважати геополітичною, оскільки вона була спрямована на постановку та вирішення зовнішньополітичних завдань у світовому масштабі. Вона

---

¹⁷¹ Giscard d'Estaing V. La democratie francaise. - P., 1976. - P.160.

¹⁷² Doly C. Strategie France-Europe. - P., 1977. - P.111.

знайшла своє відображення у відносинах Франції з державами третього світу. Розглядаючи їх крізь призму мондіалістського підходу, французький президент бачив завдання Франції у сприянні вирішенню глобальних проблем, в першу чергу енергетичних та сировинних, які виникли між західним світом та групою країн, що звільнилися. На це була спрямована концепція «нового економічного порядку». Вона передбачала встановлення нової рівноваги в торговельному обміні, активність у фінансових відносинах розвинених країн, і країн що розвиваються, на основі широкого консенсусу.¹⁷³

Ключовим положенням геостратегії Франції за президентства В. Жискара д'Естена було європейське будівництво. Переміщення європейського будівництва на перше місце в системі зовнішньополітичних пріоритетів, відображало в цілому наступність доктринальних установок геополітичного кодексу голлізму. Воно розглядалося президентом як засіб створення «силового полюсу у «багатополюсному світі. Цієї позиції дотримувався і де Голль. «Світова рівновага, - говорив В. Жискара д'Естен, - могла б краще підтримуватися, незалежною Європою, яка б могла виступати у якості незалежного фактору примирення та рівноваги в таких районах як, Південно – Східна Азія, Близький Схід або Африка».¹⁷⁴

В основі європейської політики Франції лежало прагнення подальшого розширення європейської інтеграції. При цьому був зроблений акцент в сторону атлантизму, тобто допущення активного залучення США у європейські справи. Відмова від конфронтації стає одним з головних гасел зовнішньої політики Франції наприкінці 1970 – х років. Побоюючись надмірної поляризації світових сил, загострення їхнього протистояння, французьке керівництво намагалося відігравати роль своєрідного «центра» на

¹⁷³ Тюлин И.Г. Внешнеполитическая мысль современной Франции. - М.: Междунар. отношения. - 1988. - С. 104 – 106.

¹⁷⁴ Giscard d'Estaing V. Le pouvoir et la vie.- P.Compagnie, 1988. - P. 32-64.

міжнародній арені, використовуючи таке положення для розширення свого впливу, особливо за межами сфер дії військових блоків.

За час президентства В. Жискар д'Естена особливого значення набула середземноморська політика Франції. Середземномор'я – традиційний напрямок геостратегії Франції. Як найбільша середземноморська держава Франція хотіла задавати тон у регіоні. Перепопу на шляху реалізації цієї мети вона бачила у наддержавках, які прагнули впливати на стан справ у Середземномор'ї. За час президентства В. Жискар д'Естена, Франція ще більше активізувала цей вектор своєї зовнішньої політики. Цьому сприяла низка обставин: падіння фашистських режимів Португалії та Греції, кіпрська криза та загострення греко – турецьких відносин у 1974 році, ліквідація франкістського режиму в Іспанії, посилення позицій лівих сил в Італії та в самій Франції, еволюція ситуації на Близькому Сході, конфлікт у Західній Сахарі. Все це вимагало визначення нових механізмів проведення зовнішньої політики Франції у регіоні Середземного моря. В. Жискар д'Естен запропонував свою середземноморську доктрину, яка передбачала проведення прибережними державами спільної політики миру. Мир у Середземномор'ї, вважав В. Жискар д'Естен, має будуватися за принципом незалежності, територіальної цілісності, рівноправ'я та регіональної солідарності прибережних держав, які покликані самостійно вирішувати проблеми Середземномор'я. Висуваючи принципи взаємовідносин держав Середземномор'я, Франція прагнула закріпити свою присутність у цьому регіоні та отримати можливість впливати на розвиток соціально – економічного та політичного становища в середземноморських країнах.¹⁷⁵

Отримала подальший розвиток та практичне втілення концепція розрядки необхідність якої базувалася, на думку керівництва Франції, на двох переконаннях: у тому, що ядерне зіткнення може закінчитися тільки

---

¹⁷⁵ Славенов В.П. Очерки о внешней политики Франции. (1981-1986). - М.: Междунар.отношения, 1986.- С.237

колективним самогубством та крахом цивілізації й у тому, що незважаючи на існуюче у світі протистояння, нормалізація відносин між державами, зменшення напруженості, розвиток багатопланових обмінів щонайкраще служать інтересам народів і підтримці миру.¹⁷⁶

В кінці правління В. Жискар д'Естена критики звинувачували його в авторитарному підході, відмові від дотримання національних інтересів, прагненні фактично перетворити уряд на своє «ближнє коло». Це відштовхнуло від нього більшість правих. У 1981 році він балотувався на другий термін, але в другому турі потерпів поразку від Франсуа Міттерана.

Прихід до влади соціаліста – Ф. Міттерана, підтверджений тріумфом Соціалістичної партії Франції на виборах до Національної асамблеї у червні того ж року, дозволила лівим силам очолити країну після перебування в опозиції протягом 23 років. У роки першого президентства Ф. Міттерана не відбулась кардинальна трансформація механізмів французької геостратегії. Проголошуючи себе прихильниками національної незалежності Франції та визнаючи внесок де Голля у справу її збереження, соціалісти виступали проти гегемонії наддержав та системи блоків, за багатополлярний світ, нову систему міжнародних відносин.¹⁷⁷ Незмінними залишилися установки на відмову від військової реінтеграції в НАТО, самостійність Франції в питаннях національної безпеки. Збереглася також і орієнтація на створення незалежного Західноєвропейського центру сили із Францією на чолі. «Тут і зараз» Ф. Міттеран писав: «збереження нашої самобутності й нашої незалежності... забезпечення наших життєвих інтересів і збереження в ім'я їхнього захисту нашої самостійності в прийнятті рішень ось головна мета Франції».¹⁷⁸ Вказуючи на принцип солідарності Франції з її союзниками, президент особливо відзначив, що «прийняття рішень залежить від нас і

¹⁷⁶ ¹⁷⁶ Нарочницкая Е.А. Франция в блоковой системе Европы, 1960-1980 гг. – М., 1993. – С.30.

¹⁷⁶ Франція. – М., 1982. – С.351.

¹⁷⁷ Wayne Northcutt. Mitterrand: A Political Biography. Holmes & Meier. - London 1992. - P. 321-342.

¹⁷⁸ Mitterrand F. Reflexions sur la politique exterieure de la France. - P.,1986. - P.29.

тільки від нас. Саме це й дає можливість визначити нашу зовнішньополітичну стратегію як самостійну».¹⁷⁹ Ф. Міттеран прагнув не тільки зберегти, голлістську спадщину але й примножити її, від чого ця традиція отримала назву «голлістсько – міттеранівської» (gaullo – mitterandienne). Вона будувалась на основі концепції національної величі та незалежності Франції в опорі на власну ядерну зброю, проголошуючи глобальний характер її зовнішньополітичних інтересів. При цьому для Ф. Міттерана було особливо важливо не військово–економічне, а моральне обґрунтування місії його країни в дусі доктрини республіканського месіанства, яка проголошувала Францію батьківщиною та захисницею великих демократичних принципів свободи, рівності й братерства.

В той же час французька геостратегія набула нових рис, про що свідчить висунута соціалістичним керівництвом теза про сумісність принципів національної незалежності з солідарністю Франції з Північноатлантичним Союзом. «Незалежність без будь – яких умов та солідарність з нашими союзниками доповнюють один одного» - підкреслював Прем'єр – Міністр Л. Фабіус.¹⁸⁰ Ще одним підтвердженням проатлантичних зрушень у французькій геостратегії став зафіксований закон про воєнну програму на 1984 – 1988 роки, в якому мова йде про фактичний перегляд концепції національної безпеки Франції, де разом з постійним її елементом, як незалежна оборона стала фігурувати вірність Атлантичному Союзу, а не розрядка міжнародної напруженості як це було раніше.

У роки першого президентства Ф. Міттерана в ранг найбільших стратегічних завдань Франції було покладено план піднесення на новий рівень політики «Тьєрмондизму» та «Франкофонії».¹⁸¹ Так, наприклад, політика «Тьєрмондизму» визначала необхідність постійного глобального

¹⁷⁹ Moreau Defarges Ph. Tenir son rang. La politique étrangère de F. Mitterand. P. La Découverte. 1996. - P.17-19.

¹⁸⁰ Védrine H. Le mondes de François Mitterand. - Paris, 1996. - P.7.

¹⁸¹ Ardagh J. France in the New Century. Portrait of a Changing Society. - New York: Penguin Books, 2000. – P. 242 -244.

залучення країн третього світу до світових процесів, де Франція виступала у ролі посередника міжцивілізаційного діалогу. Прагнучи взяти на себе відповідальність за налагодження масштабного, багатостороннього співробітництва промислово розвинених країн та країн, що розвиваються, забезпечити Франції місце привілейованого посередника між ними, офіційний Париж проголосив солідарність з національно – визвольними рухами.

Протягом 1980-х років Франція досить вдало проводила активну африканську політику. Віддаючи пріоритет розвитку зв'язків з колишніми колоніями, Франція вживала всі можливості для поширення свого впливу у Африці. Наряду з наданням допомоги профранцузьким режимам, Париж намагався зберегти контакти з прогресивними країнами, щоб мати можливість впливати на політичну ситуацію в цих державах. Франція запропонувала своїм колишнім колоніям договори про технічну допомогу, про військову допомогу і т.п. Для керівництва нових країн вони мали особливе значення в тому, що секретні статті цих договорів передбачали французьке військове втручання, як у випадку зовнішньої агресії, так і у випадку внутрішньополітичних конфліктів. Для Франції ці договори забезпечували постійну військову присутність у Чаді, Кот д'Івуарі, Габоні, Джибуті й інших країнах.¹⁸² Ф. Міттерану та його послідовникам вдалося провести введення африканського франка, прив'язаного до французького франка, у більшості франкомовних країнах континенту. Це дозволяло їй здійснювати контроль за фінансово-економічною діяльністю цих країн, впливати на процеси, що відбувалися в цих країнах.

Важливою складовою африканського вектору зовнішньої політики Франції у 80 – х роках став проект «Франкофонії», який передбачав об'єднання франкомовних країн навколо Франції на основі французької культури та цивілізації, орієнтований на західний спосіб життя. У 1960 – у

¹⁸² Védérine H. Les Mondes de François Mitterrand. - P. Fayard, 1996. - P.345.

році після того, як колонії позбулися залежності, такі відомі особистості як Амані Діорі (Нігер), Абіб Бургіба (Туніс) і Леопольд Седар Сенгор (Сенегал) запропонували об'єднати всі країни, які тільки що одержали національну незалежність, але хотіли б продовжити свої відносини з Францією, засновані на культурних і мовних подібностях. Проект «Франкофонії» поступово набув офіційного статусу. Поворот до більш чіткого оформлення руху розпочався у 1986 р., коли за сприяння Ф. Міттерана вперше відбулася зустріч глав – держав та урядів країн – учасниць. По суті, це означало перетворення Франкофонії, яка до цього складалася лише з окремих загальних інститутів, у потужне міждержавне співтовариство, яке прагне спільно вирішувати економічні та політичні завдання. Проте, ця політика Ф. Міттерана виявилася малоефективною, оскільки Франція була втягнута у громадянській конфлікт у Чаді. Крім того, надто тісне зближення із США, активізація співробітництва з НАТО, напруження у відносинах із СРСР звузили можливості Франції для маневрування на світовій арені. Успішно граючи на непослідовності її позицій, США фактично заблокували всі спроби Франції відігравати роль виразника та захисника інтересів країн третього світу. Така позиція країни на світовій арені мало відповідала традиціям П'ятої Республіки, що змусило Ф. Міттерана шукати шляхи виходу із кризи.

Однак, кінець 1980 – х років виявився для Франції новою точкою відліку: розпад звичного геополітичного порядку поставив під питання основні засади французької геостратегії. Після закінчення Холодної війни, Франції було важко розлучатися із статусом – кво ялтинсько – потсдамської системи, хоча саме на гаслі «подолання Ялти», Франція засновувала свою особливу геополітичну роль з часів де Голля. Країні належало переглянути свою геостратегію в умовах нової багатополлярної міжнародної системи.

На початку нового президентського строку Ф. Міттерану було важко передбачити, яким буде масштаб означених перетворень. Тому, період від – 1989 і до 1995 року, виявився для французької геостратегії часом інерційним,

реакційним, в тому сенсі, що вона була змушена реагувати на стрімкі геополітичні зміни, а не ініціювати їх, зберігаючи відданість попередній системі, яку сама закликала змінювати.¹⁸³ Прагнення президента зберегти міжнародну стабільність та зовнішньополітичні позиції Франції в умовах розпаду Ялтинсько-Потсдамської геополітичної системи стало причиною обвинувачень президента у консерватизмі, у прихильності віджитому світопорядку, що давало привід говорити, що «Париж відстає на одну війну». Зовнішня політика Ф. Міттерана, успішна протягом першого президентства все більше підпадала під вогонь критики.

Менш ніж через рік після переобрання Ф. Міттерана, Франція зіткнулася з новими проблемами геополітичного характеру. Перш за все, це було об'єднання Німеччини, що значно вплинуло на європейське будівництво в якому Франція прагнула відігравати провідну роль. По – друге, розпад Радянського Союзу спричинив докорінні зміни у відносинах між Сходом та Заходом, в яких Франція також відводила собі особливе місце. Нарешті, конфлікт у Перській Затоці у зв'язку з захопленням Кувейту Іраком виявив претензії США на одноосібне світове лідерство, ускладнивши політику Франції щодо арабських держав, яка наряду з особливими відносинами з африканськими державами, складала одну з головних підпор французької геостратегії поза межами Європи.¹⁸⁴

Переглядаючи геостратегію Франції, відповідно до нових геополітичних умов, Франція вважав Ф. Міттеран матиме вплив у новій постбіполярній структурі світу лише через сильну об'єднану Європу. Ключовими положеннями цього періоду стали гасла про «права людини», «захист національної самобутності й незалежності», необхідність подолання «наслідків Ялти» тощо. В умовах стрімких геополітичних змін Ф. Міттеран був переконаний, що Франція могла б протистояти «глобалізації по-

¹⁸³ Mitterrand F. Wiesel E. Mémoire à de voix. - P. Odille Jacob. 1995. - P. 218 -223.

¹⁸⁴ Moisi D. De Mitterrand à Chirac. - P.442-446.

американські». «Франція, говорив Ф. Міттеран, докладе всі зусилля щоб закласти основи єдиного світоустрою, здатного урівноважити, пом'якшити та зробити більш гуманним процес глобалізації в умовах однополярної (американської) системи, коли відсутні інші держави, здатні їй протидіяти».

З метою реалізації цієї стратегії, а також враховуючи стрімкі зміни в країнах Центральної та Східної Європи, Ф. Міттеран запропонував у своїй новорічній промові створити «європейську конфедерацію», яка буде відкрита для всіх народів, які прийняли багатонаціональну політичну систему. Її сенс полягав у формуванні на основі укладання низки міжурядових угод між країнами-членами Європейської Спільноти і країнами-кандидатами своєї системи нелінійних зв'язків, яка мала б функціонувати під контролем постійних спільних організаційних структур.¹⁸⁵ Таким чином, мета концепції мала дуалістичний відтінок: з одного боку спрямованість на збереження гарантій національного суверенітету, з іншого – констатувала необхідність делегації його частини загальноєвропейським інститутам. Згідно концепції французького президента – роль центральних інституцій обмежувалась контролюючою дією без реального трансферу національного суверенітету. Розглядаючи зміни на Сході та створення європейської конфедерації, міністр оборони Франції Жан-П'єр Шевенман у інтерв'ю політичному тижневику «Ле Пуан» висловив думку, що ідея конфедерації дозволяє побудувати Європу з європейськими перспективами.¹⁸⁶ Вона надасть можливість для розвитку країн, що сприятиме економічній та політичній інтеграції східної половини континенту. На думку дисертанта, геополітична концепція «європейської конфедерації», була своєрідною відповіддю на біфукарційні вибухи 1989р., які докорінним чином вплинули на систему європейської безпеки. У 1989 р. Ф. Міттеран був переконаний, що постсоціалістичні країни не швидко зможуть увійти до ЄЕС без ризику для

---

¹⁸⁵ Védérine H. Les Mondes de François Mitterrand. - P. Fayard, 1996. - P.325.

¹⁸⁶ After the Cold War. Edited by R. O.Keohane, J. S. Nye, S. Hoffman, 1994. - P. 162-235

себе в економічному плані й без ризику підірвати бюджет і інститути ЄЕС. Ф. Міттеран вважав, що, насамперед, для самих цих країн шкідливо будувати відносини з ЄЕС за принципом хтось дає/ хтось бере. Включення їх у європейський економічний простір під егідою Комісії Співтовариства може до того ж стосуватися тільки економічної сторони проблеми. Тому Ф. Міттеран пропонував, не чекаючи, поки всі країни Європи виявляться на одному рівні, включити їх до конфедерації європейських держав. У проекті Європейської конфедерації Ф. Міттеран бачив єдиний спосіб стабілізувати перехідну ситуацію у ЦСЄ, маючи на увазі відносини між колишніми соціалістичними країнами й відносини Європейських співтовариств із новими демократіями. Географічно було б логічно мати на увазі й можливість участі в конфедерації СРСР, а також виключити з нього США. Через два тижні Ф. Міттеран розвив цю думку під час свого візиту в Угорщину, але його проект не мав успіху.¹⁸⁷

14 січня 1990 р. Франсуа Міттеран зустрівся із канцлером Німеччини Колем. Він погодився діяти згідно з швидкими змінами на Сході та підтримав ідею створення європейської конфедерації, відкритої для молодих демократій Східної Європи.¹⁸⁸ За підтримки Німеччини, Ф. Міттеран здійснив низку практичних кроків, спрямованих сприяти розвитку країн Східної Європи. Він ініціював створення Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР). У січні 36 експертів із Західної та Східної Європи зустрілися у Парижі для підготовки структури цього банку, створеного для сприяння переходу Східної Європи до ринкової економіки. Плани ЄБРР вимагали від Європейської спільноти утримання щонайменше 51% контрольного пакету акцій від загального капіталу у розмірі \$16 мільярдів, але дозволили іншим країнам таким як Сполучені Штати Америки, Японія, та Радянський союз інвестувати в установу. Варто також зазначити, що

¹⁸⁷ Tibeaud P. *L'Europe par les nation. Le débat*, 1996. Septembre, № 91. - P.142-162.

¹⁸⁸ Mitterrand F. *De l'Allemagne, de la France*. - P. Odille Jacob, 1992. - P.98.

починаючи із 1989 року, Польща та Угорщина з ініціативи Франції отримали допомогу по програмі PHARE. Того ж року на саміті «Великої сімки» в Арше, обговорювалося питання надання допомоги Східній Європі і Франція високо оцінила пропозицію Дж. Буша щоб координація здійснювалася Європейською Комісією. Під час Ради ЄЕС в Дубліні у квітні 1990 р. було прийнято рішення розповсюдити допомогу не лише на Польщу та Угорщину, а також надати її Чехословаччині та Болгарії з Румунією. Франція не хотіла тоді щоб допомога розповсюджувалася лише на країни Центральної Європи. Ф. Міттеран прагнув надати допомогу Східній Європі для того щоб посилити в цих країнах прагнення до лібералізації та демократизації. У лютому та березні 1990 р., Франсуа Міттерана зацікавили політичні зміни не тільки в Європі, але й у Східній Азії, Латинській Америці, та на Середньому Сході. В той же час, коли він прибув з п'яти денним візитом у Пакистан та Бангладеш у лютому, Міністр закордонних справ Р. Дюма відвідав В'єтнам з метою відновлення відносин, обіцяючи надати допомогу країні для модернізації. Зокрема, у В'єтнамі Р. Дюма прокоментував важливі події у Східній Європі та зазначив, що європейська конфедерація має бути політичною моделлю для Європи, моделлю, що просуватиме співпрацю та єдність. Саме в цій системі ми разом зможемо побудувати майбутнє для миру та процвітання на континенті.¹⁸⁹

У листопаді того ж року Париж приймав представників 34 країн - членів НБСЄ. З ініціативи Франції вони підписали «Паризьку хартію», яка містила демократичні й ліберальні принципи, які повинні були стати загальними для всіх країн континенту. Французька дипломатія вважала її підписання своїм найбільшим успіхом. Президент Франції на цій зустрічі говорив про кінець поділу Європи, що відкриває шлях до Великої Європи "від Атлантики до Уралу", про яку мріяв де Голль. Що стосується ідеї

---

¹⁸⁹ Нарочницкая Е.А. Французская дипломатия и оборона после окончания "холодной войны": новое испытание голлистского наследия // Внешняя политика и безопасность европейских государств.- 2001. - № 4. — С. 43-59.

Європейської конфедерації, яку прагнув запровадити Ф.Міттеран то вона не одержала очікуваного відгуку з боку учасників цієї зустрічі.¹⁹⁰ Члени ЄЕС цілком задовольнялися досягнутими масштабами інтеграції, їхня система безпеки була вписана в НАТО й ЗЕС. Що стосується колишніх країн соціалізму, зміни в яких, і породили ідею конфедерації, то поділ конфедерації і ЄЕС, загальна невизначеність плану Ф. Міттерана стали причинами провалу цієї ініціативи серед нових керівників країн ЦСЄ. У червні 1991 р. президент Чехословаччини В. Гавел дав зрозуміти Ф. Міттерану, що без активної участі США європейська конфедерація була б небажаною, і неможливою. Міттерана порівняли з Міттерніхом, одержимим ідеєю збереження європейського status quo. Дорікали французькому президенту й у тому, що він бажав розділити континент на Європу першого і другого сорту. Пропозиція Ф. Міттерана привела до того, що Франція стала в очах посткомуністичних країн Східної Європи, що заявили про своє прагнення вступити до ЄС, захисником неприступного Західноєвропейського співтовариства, що залишиться оплотом «процвітання й егоїзму». Країни ЦСЄ боялися, що, утворивши конфедерацію - сурогат континентального європейського співтовариства, вони залишаться «штовхатися у приймальні» успішної Західної Європи. Крім того, для них було важливо, що в проекті не передбачалося участі США. Для країн Східної Європи США представлялися найкращим партнером і гарантом. У підсумку Французькій дипломатії не вдалося заповнити пробіл, який утворився у ЦСЄ після розпаду СРСР. На думку французького дослідника Бертрана Гале, Європейська конфедерація не була сприйнята через те, що вона становила гіпотетичну конкуренцію вже існуючим інститутам: Європейська Комісія вбачала в ній структуро-конкурента; США не хотіли вести мову про організацію політичного характеру, в якій вони не брали участь.¹⁹¹

¹⁹⁰ Зуева К.П. Эволюция восточной политики Франции// Новое в восточной политике стран Западной Европы: сб. статей. М.: МЭ и МО, 1991. - С. 73 -112.

¹⁹¹ Claude H. Mitterand ou l'Atlantisme masque. - P.:Ed.sociales, 1968. - P. 200.

Виходячи із сказаного, дисертант вважає, що головний сенс концепції «Європейської конфедерації» полягав у формуванні своєрідної системи взаємозв'язків, яка мала б функціонувати під контролем постійних спільних організаційних структур. Таким чином, можна сказати що мета концепції мала дуальний відтінок: з одного боку – спрямованість на збереження гарантій національного суверенітету, з іншого – констатувала необхідність делегування його частини загальноєвропейським інститутам. На відміну від політики, право побудовано на більш чіткому критеріальному фундаменті, тому дисертант вважає доцільним оцінити конфедеративну суть проекту Ф. Міттерана з правової точки зору. Згідно юридичному визначенню, конфедерація – це форма союзу, за якої держави, що в нього входять делегують виконання деяких компетенцій спільним органам. При цьому держави зберігають свій суверенітет у повному обсязі. Згідно концепції французького президента – роль центральних інституцій обмежувалась контролюючою дією без реального трансферу національно суверенітету. Безумовна наявність федеральних ознак ЄС в управлінні спільними ринками надто важко переносилась у політичну сферу, тобто конфедеративність економічного союзу не відповідала стадії розвитку союзу політичного. Тому, можна зробити висновок, що Ф. Міттеран прагнув інтегрувати політичну відмінність держав європейського регіону в ідентичність єдиної політичної спільноти шляхом сумарної взаємодії національно – державних механізмів в межах політичної системи ЄС.

У французькій науковій літературі геополітичний проект Ф. Міттерана представлений як суперечлива стратегія. Науковці, головним чином, фокусують увагу на недоліках концептуальної платформи Ф. Міттерана. На думку Поля Тібо, Франція часів президентства Міттерана не мала чіткого концептуального геополітичного проекту, утрималась від прийняття чи неприйняття німецької федеральної концепції, не розуміла, що є

Європою французьких очікувань чи можливостей.¹⁹² Представники другої позиції дотримуються більш зваженої точки зору. На думку Жана Лакутюра, незважаючи на очевидні вади європейської конфедерації Міттерана, її сенс був спрямований на збереження рівноваги між зовнішньополітичними амбіціями Франції та її реальними можливостями середньої потуги.¹⁹³

Отже, ми бачимо, що зникнення протистояння часів «Холодної війни» було вдало використано французьким президентом, для посилення позицій Франції на європейському континенті. Концепція європейської конфедерації за часів президентства Ф. Міттерана набула значення головного імперативу геополітичної стратегії Франції у кінці 1989 на початку 1990 – х років. Вона започаткувала опозиційність французького керівництва форсуванню процесу розширення союзної території до кордонів європейського геополітичного простору.

У 1995р. президентом Франції став Жак Ширак. До середини 90- х років міжнародна обстановка стабілізувалася після бурхливих подій 1989-1991 років. США залишилися єдиною наддержавою, у той час як Росія - спадкоємиця СРСР, продовжувала переживати «перехідний» період. Незважаючи на несприятливу ситуацію для французької геостратегії, Франція зберегла важливі важелі міжнародного впливу: постійне членство в Раді Безпеки ООН, ядерну зброю, участь в «великій сімці». Перед Ж. Шираком постало завдання збереження національних інтересів, незалежності зовнішньої політики та визначення місця Франції у новій геополітичній структурі світу. Виступаючи перед послами Ж. Ширак заявив: «Деякі вважають, що після розпаду біполярного порядку Франція втратила поле для маневрування. Це не так. Якщо кінець біполярного світу змусив її відмовитися від місця третьої сили на світовій арені, від ролі мосту між Сходом та Заходом, вона не залишила амбіційного прагнення зайняти місце

---

¹⁹² *Politique étrangère*. 1995, № 4. - P. 264.

¹⁹³ *Франция в поисках новых путей*. Под ред. Ю. И. Рубинского. - М.: Весь мир, 2007. - С. 482 – 485.

своєрідної світової «директорії», яка приймає рішення глобального характеру. Про високе значення проблеми світового визначення Франції для її керівництва говорить характерне висловлювання Ю. Ведріна, який перебуваючи на посаді міністра закордонних справ (1997 – 2002 рр.) неодноразово заявляв: « Як нам визначити своє місце у світі? Франція не є ані однією із великих країн, ані «середньою» державою. Це і неєдина держава – гегемон. Це також і не наддержава у класичному розумінні цього слова. Що ж вона собою представляє? Франція є однією із 7 або 8 держав із світовим впливом, тобто великих країн світу, які мають засоби для здійснення глобальної політики». Стратегія відповідного зовнішньополітичного курсу передбачає збереження та примноження економічного потенціалу та морального міжнародного престижу Франції, завдяки чому вона може виступати носієм привабливих гуманістичних ідеалів та сприяти їх поширенню у світі.¹⁹⁴

Перші президентські рішення Ж. Ширака були яскравою демонстрацією ідейної спрямованості нового президента на відродження голлістських національно – державних традицій. Його зовнішньополітична доктрина спиралась на традиційні принципи геополітичного кодексу голлізму - збереження незалежності й лідерства Франції в Європі, а також встановлення рівноваги між європейськими та національними інтересами.

Знову на повну силу зазвучала ідея про глобальну роль Франції. Але в цих міркуваннях постійно був присутній американський фактор. Францію не влаштовувало глобальне політичне лідерство США, вона не погоджувалася із глобалізацією «по-американски», з тактикою силового тиску й стратегією «превентивних ударів». Як і в часи Ш. де Голля, Франція за президентства Ж. Ширака пропагувала відмову від гегемоністської політики й закликала до торжества системи цінностей, яке поділяє все міжнародне співтовариство.

---

¹⁹⁴ Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире. - М.: МГИМО, 2004. - С. 275.

Причому, у пропаганді цих цінностей Франція, як і колись, бачила свою особливу місію, заперечуючи в цьому першість США.

На практиці це було продемонстровано конкретними зовнішньополітичними кроками Франції. З одного боку, Франція в 1999р. взяла участь в операції проти Югославії під командуванням США, що здавалося розривом з принципами геополітичного кодексу голлізму. Але з іншого боку, Франція прямо заявила, що умови участі в акціях її не влаштовували, оскільки односторонність рішень і дій американської адміністрації не дозволяє говорити про партнерські відносини, а тільки про співучасть. Після подій у Косово Ж. Ширак закликав до багатосторонніх дій, до підвищення ролі Ради Безпеки ООН у вирішенні міжнародних криз, до протидії одностороннім силовим рішенням США. Прагнучи пояснити участь Франції в сумнівній, і з погляду міжнародного права, і з позицій голлістської традиції, югославській операції 1999 року Ж.Ширак звернувся до ідеї захисту прав людини, до мотивації нападу НАТО на Югославію необхідністю боротьби з антигуманним режимом С. Милошевича.

Тому, на переломі 2 – го і 3 – го тисячоліть основою геостратегії Франції стала концепція багатопольного світу.¹⁹⁵ Ця місія глобального геополітичного характеру доповнювалася прагненням до постійної участі у визначальних міжнародних подіях, особливо у врегулюванні міжнародних конфліктів. Крім того, успіхи європейської інтеграції та членство в найбільших міжнародних організаціях дозволяло Франції компенсувати звуження її індивідуальних зовнішньополітичних можливостей багатосторонніми спільними діями. Традиційне для П'ятої Республіки неприйняття світової гегемонії США зробило Францію прихильником багатопольного світу. Головною опорою для реалізації французьких амбіцій стала єдина Європа як один із світових центрів сили. Тому, на думку

---

¹⁹⁵ Ardagh J. France in the New Century. Portrait of a Changing Society. - New York: Penguin Books, 2000. – P. 215-242

дисертанта, можна зробити висновок, що головним стратегічним завданням французької зовнішньої політики із встановленими рамками нового геостратегічного контексту, у другій половині 90 – х років стала визначена тактична лінія - утвердження планетарної ролі Франції. В цілому, її можна звести до наступних напрямків:

- вироблення «універсального послання», покликаного поширювати і стверджувати у світі французьке бачення організації міжнародного життя та її особливу концепцію глобалізації;

- постійна присутність під час визначних міжнародних подій, в тому числі і під час вирішення криз;

- вибір на користь багатосторонньої дипломатії та пропаганда ідеї багатополярного світу;

- боротьба за встановлення збалансованого діалогу з США, проти однополярності та тактики силового тиску.¹⁹⁶

В основі геополітичних поглядів Ж. Ширака лежала теза про те, що національна держава – основа європейської безпеки, тобто Франція переслідує мету європейської автономії на основі концепції «євроцентризму». Перші кроки лідера голлістської партії відповідали факту посилення «євроцентризму» серед більшості французьких виборців у середині 90 – х років. На думку автора, «євроцентризм» періоду президентства Ж. Ширака визначається особливою важливістю стану безпеки в Європі й участі в європейських справах, де Франція традиційно розглядає себе як регіонального лідера, стримуючи при цьому європейські апетити США, Великобританії (англосаксонська група), Німеччини й, у деяких випадках, Росії. Відновлення контролю на кордонах Республіки всупереч існуванню Шенгенської системи свідчило про вплив голлістського

---

¹⁹⁶ Farago B. Exorciser les vœux pieux// Le debat 1995, Novembre, № 87. - P. 77 – 85.

бачення ролі та статусу національної держави в системі європейських геополітичних взаємозв'язків.¹⁹⁷

У світлі європейського будівництва увага президента Франції була зосереджена навколо концепцій «Європа націй» та «Європа – потуга» («l'Europe-puissance»). Поняття «нації» як первинної складової формування архітектури єдиної Європи було ключовим положенням більшості геополітичних ідей Ж. Ширака. Проект «Європа–націй» найбільшим чином відповідав цим поглядам президента і дає підстави говорити про принциповий вибір французького президента на користь концепції проконфедеративної чи, профедеративної еволюції Європейського Союзу. Метою Жака Ширака було – створення єдиної Європи із світовою відповідальністю, «Європи – Націй», яка мала стати опорою французької стратегії багатопольярного світу. «Багатопольярний світ, до якого ми закликаємо, стане джерелом рівноваги та гармонії» - відзначав Ж. Ширак у своїх виступах. Концепція «Європа – Націй» зберігала національно державний принцип організації Союзу, що відповідало французьким національним традиціям і вимогам регіоналізації. За словами президента Франції «Європа є колективним проектом. Це безпрецедентна авантюра. Кожен сьогодні знає, що нашою спільною метою є, звичайно, «Європа націй». Актуальність концепції «Європа націй» у середині 90 – х років демонструє позицію французького геостратегічного вибору між федералізмом Німеччини та міждержавним співробітництвом Великобританії. Орієнтація на потужну і політично організовану Європу спільно з німцями поєднувалася з негативним ставленням до англійських поглядів на формування ЄС як наддержавної політичної системи. Англійське бачення майбутнього Європи як єдиного економічного простору «l'Europe espace» у Франції називають «безхребетною», оскільки вона не враховувала

---

¹⁹⁷ Chiraque J. L'Europe unie des Etats. Regard européen. 1998, № 8. - P. 7 – 16.

питання національного суверенітету та не передбачала посилення зовнішньополітичної могутності Європейського Союзу.¹⁹⁸

Першим реальним свідченням концептуального вибору Жака Ширака на користь «Європи – націй» стало введення до обігу у Франції єдиної європейської валюти «євро». Факт відмови від традиційного елементу національного суверенітету - національної монети, зафіксував президентський вибір на користь концепції «Європи – націй» та поглиблення співробітництва в рамках ЄС. На думку Д. Строс - Кана, міністра Економіки, Фінансів і Індустрії, введення «євро» — історична подія. «Євро» репрезентує подвійну перемогу: перемогу над суверенітетом у справі регіонального об'єднання в умовах глобальної економічної конкуренції і перемогу над ідентичністю як демонстрація конвергенції національних ідентичностей в європейську, виключним символом якої стає «євро».

У сучасному науковому дискурсі питання будівництва єдиної Європи націй як федеральної держави залишається дискусійним. На думку Б. Фараго, політична інтеграція європейського регіону не може мати фіналом класичну федеральну державу, бо специфічність і розмаїття національної мозаїки Європи є надто вагомою перепорою для народження європейської національної імперії на кшталт США, Японії чи Китаю, де базовими підвалинами організації є сильна ідентичність, проста політична структура, дійовий суверенітет і механізм швидкого реагування на «виняткові ситуації».¹⁹⁹ Європа поки що має ознакою свого формування процес концентрації, у тому числі і політичних концепцій, бо кожна нація має сталі традиції окремого національно - державного існування. Однак, Б. Фараго вважає, що Європа повинна винайти оригінальну модель нації та народу, що дозволить їй оперувати суперпозицією її політичного буття як Європи

¹⁹⁸ Elements de géostratégie et défense de la France. - Paris: Service d'Information et Relations publiques des Armées, 1995. - P. 202.

¹⁹⁹ Farago B. Exorciser les vœux pieux// Le debat 1995, Novembre, № 87. - P. 77 – 85.

націй На думку дисертанта, такий стратегічний підхід президента найбільш відповідав викликам часу. Однак, не слід забувати, що плани президента по організації європейського регіону вирішувалися з урахуванням національної гетерогенності континенту. Тому можна зробити висновок, що положення геополітичної концепції «Європа – Націй» відповідали національним інтересам Франції на сучасному етапі європейської інтеграції.²⁰⁰

Проте, головна увага президента Франції була зосереджена навколо концепції «Європа – потуга» («l'Europe-puissance»). Оскільки, на думку Ж. Ширака лише сильна Європа здатна утвердитися у якості центру сили та примножити можливості Франції на геополітичній карті світу. Ж. Ширак так само як і його попередники був переконаний, що лише Європа здатна надати Франції можливість відігравати роль у світі, відповідну до її амбіцій. Тому, як і де Голль, Ж. Ширак зосередив увагу саме на європейському будівництві. Для нього це будівництво повинно було реалізовуватися у прагненні урядів ЄС до «реальної колективної волі», у наданні Союзу атрибутів могутності «puissance». Однак відомо, що серед країн – членів ЄС не існує єдиного бачення політичного майбутнього союзу в інституційному плані. На думку французького дослідника Данієля Колара (Daniel Colard) «l'Europe-puissance» дозволить європейцям повернутися до історії, перейти від спостерігача до статусу дійового актора у період після закінчення Холодної війни та у XXI столітті. Крім того, ця концепція є центральною у французькій стратегії багатопольного світу.²⁰¹ Мета Франції, заявив Ж. Ширак, «зробити Європу гравцем першого плану у сучасному світі... Європа – держава? Політична Європа? Незалежно від формулювання мова йде про необхідність відігравати головну роль в ім'я миру у всьому світі».²⁰² При цьому, президент Франції неодноразово підкреслював, що мова йде передусім про перетворення Європи у центр сили – «державу», не в значенні державного об'єднання, а в

²⁰⁰ Girardet R. Problemes militaires et strategiques contemporains. - P. 187.

²⁰¹ Doly C. Strategie France-Europe. - P., 1977. - P. 111.

²⁰² La France du nouveau siècle. Sous la dir de Th. Montbrial. – P., 2002. - P. 502.

сенсі володіння світовими важелями впливу, здатності самостійно захищати свої економічні та політичні інтереси, свою безпеку і свою систему цінностей. Проте, концепція «Європи – держави» («l'Europe-puissance») висунута Францією у середині 2001 року, не знайшла підтримки як серед країн – членів ЄС так і серед країн кандидатів, які були проти перетворення Європи у державу, якщо це означало послаблення стратегічного альянсу із США.

У контексті вищесказаного, дисертант вважає доцільним пояснити зміст визначення «l'Europe-puissance», перекладене попередньо як концепція «Європи – потуги». В історико–політичному контексті поняття «puissance» зазвичай закликає до образу великих держав XIX століття або двох наддержав «Холодної війни». А неологізм «Європа - держава» у французьких словниках 90 – х років представлений як географічно детерміноване поняття або образ з невизначеними контурами. Також, поняття «Європа - держава» часто використовується у контексті визначення сучасної зовнішньої політики ЄС.

Ключовим моментом розвитку концепції «l'Europe-puissance» стало проголошення 18 червня 2004 року главами держав та урядів 25 країн ЄС Європейської Конституції. Урочисте підписання Конституційного договору відбулося 29 жовтня 2004 року в Римі. Він мав набути чинності після ратифікації в усіх країнах Європейського Союзу. Конституційний договір був покликаний спростити правовий доробок Спільноти шляхом заміни всіх попередніх договорів єдиним, узагальнення законодавчої процедури, зменшення правових інструментів та уточнення повноважень Союзу. Серед головних нововведень Конституції – юридичний статус ЄС, запровадження посади президента Європейської Ради та міністра закордонних справ ЄС, включення до самого договору Хартії основних прав, яка, таким чином, стає обов'язковою для виконання, вдосконалення інституційної структури, подальше обмеження застосування права вето за ухвалення рішень;

залучення до ухвалювання рішень в ЄС національних парламентів тощо. Однак, провал ратифікації проекту Європейської Конституції на референдумі у Франції, яка була її ініціатором, завдав важкий удар по політиці Ж. Ширака, щодо будівництва «Європи – потуги» («l'Europe-puissance») як одного із полюсів сили в системі міжнародних відносин постбіполярного світу. В таких умовах центр тяжіння французької геополітики на початку ХХІ століття почав переміщуватися з Європи до африканського континенту, на Близький Схід та у Південно – Східну Азію.²⁰³

Претендуючи на глобальну присутність, Франція особливо зважає на свій вплив у найближчих до Європи регіонах, де традиційні сфери французької глобальної відповідальності включають Середземномор'я та Африку. Першим кроком у цьому напрямку стала пропозиція президента Ж. Ширака своїм партнерам по ЄС про проведення спільної африканської політики.²⁰⁴ У цьому контексті, французький президент намагався залучити ЄС до реалізації великих економічних проектів, особливо до тих, де намічалася серйозна конкуренція з боку США. У першу чергу це відноситься до розробки нафтових родовищ зони Гвінейської затоки, запаси яких порівнюють з регіоном Перської затоки. Для більш надійного забезпечення економічної присутності французьке керівництво виробило низку нових напрямків, які вона намагалася реалізовувати поряд з тими, що активно використовувалися протягом десятиліть. У першу чергу, це стосується зовнішньополітичної активності в напрямку тих країн, де французька присутність була нетрадиційною: ПАР, Камерун, Ефіопія. В економічній сфері була переглянута політика надання позик і вкладення інвестицій. З одного боку, уряд Франції заохочував своїх підприємців, розвивати відносини з африканськими країнами. З іншого, надання позик відтепер носили більш цільовий характер. Інвестиції у державний сектор зводилися

---

²⁰³ Chirac J. Notre Europe. - P. 3-12.

²⁰⁴ La France en quête d'une nouvelle politique africaine//Politique étrangère. 1995, № 4. - P. 904.

до мінімуму і, навпаки, у приватний бізнес, особливо пов'язаний з місцевим капіталом, збільшувався. В цілому, африканська політика Франції здійснюється у трьох основних напрямках: сприяння економічному розвитку, франкофонія та військово-сприяння безпеці та стабільності. Планетарний вплив Франції передбачав також воєнну присутність у Африці. До початку 1995 р. вона розташовувала там десятитисячний контингент. Жак Ширак був першим президентом, який проголосив новий принцип франко – африканського партнерства. Відтепер, підтримання миру - це перш за все справа самих африканців. Ж. Ширак переконав африканських лідерів, що Франція не поступиться «афропессимізму», запропонувавши трансформувати борги африканських країн у інвестиції. У вересні 1995 р. відповідне рішення було прийнято по відношенню до чотирьох країн «із середніми доходами» (Камерун, Того, Кот-д'Івуар, Габон), яким Париж запропонував інвестувати в проекти розвитку в обмін на еквівалентне списання зовнішнього боргу. На Брюссельській конференції ЄС по відновленню Ломейської конвенції в листопаді 1996 р. Франція виступила проти Великобританії, яка домогалася зменшення європейської економічної допомоги, і Німеччини, яка бажала утримати її на колишньому рівні.

Запорукою збереження свого впливу в Африці, на думку дисертанта, Франція вважає нарощування активності дій ЄС на континенті. У той же час, Франція не відмовилася від допомоги своїм колишнім колоніям. Як заявив Ж. Ширак на всесвітньому саміті по стійкому розвитку в Йоганнесбурзі 2 вересня 2002 р., пріоритетом цієї політики є «подолання бідності». Міністерська нарада міжнародного співробітництва і розвитку визначила контури зони пріоритетної солідарності в якій включені країни, відібрані відповідно до двох критеріїв: по їх економічному і фінансовому положенню і політичному значенню. Перший критерій указує на країни з найнижчими доходами, що не мають доступу на ринок капіталів, другий - враховує

історичну солідарність Франції з франкомовними країнами, що розвиваються.

У середині 90 – х років, особливу роль у поширенні планетарного впливу Франції відіграла середземноморська політика країни. Франція запропонувала створити особливу архітектуру середземноморського співробітництва.²⁰⁵ Мова йде про просування в ЄС (у союзі з Іспанією та Італією) ідеї європейського середземноморського партнерства. З цією метою восени 1995 р. у Барселоні була скликана конференція країн Західного Середземномор'я. Її основними темами стали економічне співробітництво, діалог у сфері політики і безпеки, співробітництво у сфері культури. Завданням конференції було подолання зростаючої психологічної прірви між європейським та арабо-мусульманським світом. Франція наполягала на необхідності створення «простору солідарності» із усіма країнами Середземномор'я. Франція вважає, що Європа повинна грати там роль, яка відповідає її можливостям й амбіціям. Хоча інтереси Франції у роки президентства Ж. Ширака були зосереджені головним чином навколо Західного Середземномор'я, вона виявляє високу активність та увагу до проблем Близького Сходу. У дусі класичної голлістської традиції Париж зберігає власну лінію у близькосхідному врегулюванні, відмінну від США та від інших країн ЄС, але намагається діяти разом з ними. Це пояснюється тим, що він розвивається в зоні її стратегічних інтересів. Франція завжди прагнула відігравати активну роль в урегулюванні цього конфлікту.

З приходом до влади Ж. Ширак заявив про підтримку мирного процесу на Близькому Сході й осудив тероризм у будь – якій формі. «Я хотів би надати свою підтримку цьому напрямку, розпочатому генералом де Голлем», - сказав він, виступаючи в Каїрському університеті. Разом з тим Ширак закликав збільшити фінансову допомогу палестинцям, оскільки «мир

---

²⁰⁵ Leveau R. La France, l'Europe et la Méditerranée: un espace a construire// Politique étrangère. 2002.№ 4. - P. 1019-1032.

досягається в результаті економічного розвитку». Він також підтримав принцип «мир до обмін на землю» і став першим з керівників Заходу, хто відвідав палестинську автономію. Активізація «арабського вектора» у французькій геостратегії ускладнила її відносини з Ізраїлем.

Прагнучи стати лідером мирного процесу на Близькому Сході, Париж наполягав на тому, що він може посприяти нормалізації відносин Ізраїлю з його сусідами. Разом з Росією у вересні 1997 р. Франція висунула ініціативу про скликання міжнародної конференції по Близькому Сході, яка вимагала б від конфліктуючих сторін взяти на себе чіткі зобов'язання відносно врегулювання. США виступили проти такої ініціативи. Прагнучи підкріпити свою позицію в цьому питанні авторитетом Євросоюзу, Франція здійснила низку кроків, спрямованих на залучення до цієї ініціативи своїх європейських партнерів.

У своєму виступі перед послами Франції в 2002 р. Ж. Ширак констатував, що новий виток близькосхідної кризи загальмував політичну складову барселонського процесу. Але це не повинно перешкодити прогресу економічного співробітництва, збагаченню діалогу культур і виробленню «середземноморської стратегії стійкого розвитку». Французький президент виступав з ініціативою скликати підготовчу зустріч за участю провідних експертів для аналізу основних проблем регіону та перспектив їх рішення. Стратегічна мета такого діалогу полягає в тому, щоб забезпечити європейську безпеку з півдня, мир та політичну стабільність у Південному та Східному Середземномор'ї через економічне процвітання.

Франція намагається, хоча і не завжди успішно, зберігати відносну рівновагу у відносинах як з Палестиною, так і з Ізраїлем на відміну від США, які завжди займали послідовно про ізраїльську позицію. При цьому Ж. Ширак вважав, що ЄС не повинен обмежуватися в цьому конфлікті лише роллю пасивного спостерігача й економічним сприянням. Багато в чому

завдяки ініціативі Франції ЄС став, поряд зі США, Росією та ООН, одним з чотирьох спонсорів плану врегулювання, відомого як «Дорожня карта».²⁰⁶

Значні труднощі для середземноморської політики Франції створюють періодичні конфлікти між Алжиром і Марокко через прикордонні території, багаті корисними копалинами, і проблема колишньої Іспанської Західної Сахари, яку марокканська монархія вважає частиною своєї території. Французькому президенту доводилося маневрувати між Рабатом та Алжиром, ретельно уникаючи відкритої підтримки тієї чи іншої сторони. Проблеми Алжиру вписувалися французьким керівництвом у широкий контекст розвитку країн Магрибу. Французький президент був стурбований питанням дотримання прав людини в Алжирі, Тунісі та Марокко, де становленню правової держави загрожувала небезпека ісламського фундаменталізму. Про це заявив Ю. Ведрін після поїздки до країн Магрибу влітку 1997 р., що економічна допомога є не тільки моральним обов'язком країн ЄС, але і необхідною перешкодою поширенню ісламського тероризму у Середземномор'ї».

Настільки ж збалансовані відносини Париж прагне підтримувати з країнами Південно – Східної Азії. Мова йде про регулярні міжурядові контакти та створення ефективних механізмів економічного співробітництва. Одним з нових азіатських векторів французької політики стало співробітництво з Японією, особливо з питання набуття останньою міста постійного члена Ради Безпеки ООН. Щодо відносин з КНР, варто зазначити, що Ж. Ширак виступав за економічне поглиблення двосторонніх зв'язків, оскільки китайський ринок стає привабливим для Франції. Мова йшла не лише про економічні зв'язки. Курс на розширення відносин із КНР вписувався у логіку голлістської дипломатії, яка бачила у Пекіні

---

²⁰⁶ H. Védérine. Continuer l'histoire. Fayard. - Paris. - P. 77.

об'єктивного союзника у боротьбі проти гегемонізму двох наддержав під час біполярної системи та після її розпаду за багатополярний світ.

Таким чином, дослідження механізмів трансформації геостратегії Франції доводить, що попри ті зміни, які зазнала французька геостратегія за роки існування V Республіки, її основні риси залишилися незмінними: захист національних інтересів Франції на локальному, регіональному та глобальному рівнях, продовження європейського будівництва та прагнення Франції відігравати особливу роль на міжнародній арені. Ці риси були характерні для французької геостратегії протягом майже піввікового періоду історії.

3.3. Ядерний фактор в еволюції французької геостратегії

Створення ядерного потенціалу та його перетворення в один з найважливіших державних елементів визначили еволюцію геостратегії Франції та призвели до появи якісно нових досліджень у французькій геополітичній думці, спрямованих на аналіз значення силового та ядерного фактора у зовнішньополітичних пріоритетах Франції.

Найбільш яскраво особливість французьких стратегічних досліджень проявляється в підході й оцінці наслідків військово-технічної революції, появи ракетно-ядерної зброї, вступу людської цивілізації в ядерну еру. Ядерний фактор є для французьких дослідників не тільки знаменням революції у військовій справі, але кардинальним поворотом у міжнародних відносинах у цілому, що змушує піддати глибокому переосмисленню традиційні погляди про війну й мир, просторову організацію світової політики, проблеми безпеки й стабільності, про військові доктрини та ядерні стратегії і їхнє співвідношення із зовнішньою політикою, проблеми обмеження й скорочення озброєнь та нерозповсюдження ядерної зброї. У колективному дослідженні «Війни й цивілізації» (1979 р.) співробітники французького інституту полемології підкреслюють, що поява ядерної зброї

це «не просто модифікація в безперервній еволюції озброєнь, а справжня революція, глибока та тотальна» і роблять висновок про відкриття «нової ери» в історії людства, стверджуючи, що земна цивілізація переживає «потрійний вибух» ядерний, космічний та демо-економічний, французькі дослідники визначають сучасний етап розвитку цивілізації як «демо – ядерну – космічну еру».²⁰⁷

Французькі фахівці виходять із тривалої перспективи ядерної зброї та її впливу на міжнародні відносини. Тому мова повинна йти не про утопічні плани повного ядерного роззброювання, а про найбільш раціональні шляхи інтеграції ядерного фактора в життя сучасної цивілізації, у тому числі в питаннях безпеки й стабільності. «Людство винайшло ядерну зброю й воно повинне навчитися жити із цим засобом, який вже не зникне, відзначали Фр. Ейсбург та П.Боніфас, неможливо винайти навпаки те, що винайдено».²⁰⁸ Французькі теоретики критикують різноманітні тези про кінець «тиранії ядерної зброї», настання «постядерної епохи», вважаючи їх не тільки утопічними, але й небезпечними, через можливу дезорієнтацію суспільної думки й політичних лідерів.

Аналізуючи вплив ядерного фактора на структуру просторової ієрархії сучасних міжнародних відносин, французькі науковці прагнуть довести, що наявність або відсутність ядерної зброї у тієї або іншої держави рішуче впливає на положення цієї держави в системі міжнародних відносин, визначити характер міждержавних відносин й співвідношення сил на міжнародній арені. Ядерна зброя відкрила «нову еру в співвідношенні сил між народами», зазначає французький дослідник з питань стратегії Р.Жирарде. Висуваючи тезу про те, що, що ядерний фактор визначає статус держави, П. Галлуа стверджує, що «може бути знайдено співвідношення між місцем країни у світовому таблиці про ранги й потужністю сил стримування,

²⁰⁷ Guerres et civilisations: de la prehistoire a l'ere nucleairo-spatiale. - P., 1976. - P. 141.

²⁰⁸ Boniface P. Heisbourg Fr. La puce, les hommes et la bombe.- P., 1986. - P. 182.

які вона зможе створити». У своїй роботі «Парадокси світу» він висуває теорію «трьох держав», відповідно до якої ядерний фактор привів до розподілу всіх країн на три категорії.²⁰⁹ До першої категорії П.Галлуа відносить США й СРСР, ядерні потенціали яких забезпечують їхню недоторканність, їх територіальний і соціальний «статус-кво». У другу категорію держав П.Галлуа включає країни, що володіють тільки засобами своєї власної оборони, захищаючи їхню територію від загрози силою й війни. До цієї категорії держав П.Галлуа відносить Францію, Великобританію й Китай. Між державами другої категорії, а також між ними й наддержавами підтримується стабільний «статус-кво». До третьої групи держав П.Галлуа відносить всі неядерні країни, відносини між якими визначаються за законами доядерної епохи. Теза про ядерний фактор як основний критерій визначення статусу держави вже протягом багатьох років слугує офіційним виправданням Франції на користь створення й розвитку ракетно-ядерної зброї, яка є для неї своєрідним «гарантом» перебування у клубі великих держав. Упродовж десятиріч ця теза слугує вагомим аргументом в ядерних змаганнях багатьох держав світу.

Велика частина французьких теоретиків при оцінці фактору сили буде своє трактування «могутності» практично винятково на ядерній зброї, принижуючи значення інших елементів військової сили та звичайної сили. У концептуальному плані це знаходить своє втілення у тезі про «зрівняльну» силу атомної зброї, тобто її здатності зрівнювати, нівелювати військово-політичну могутність держав, які відрізняються своїм потенціалом, розміром території й геополітичним положенням.

Абсолютизація ядерної зброї як вирішального компонента оцінки сили тієї або іншої держави, приводить П.Галлуа до висновку про те, що володіння атомною зброєю дозволяє середній державі врівноважувати сильну, а слабкій середню за потенціалом країну. Таким чином, теза про

---

²⁰⁹ Gallois P. Paradoxes de la paix.- P.,1965.- P.165.

«зрівняльну силу» атомної зброї була покликана дати теоретичне обґрунтування необхідності створення Францією ядерного потенціалу й використання його для компенсації відносної економічної та військової слабкості. «Зрівняльна» або «компенсаторна» сила атомної зброї, підкреслює Ж.-Ф. Дагузан «дозволяє середній державі забезпечувати свою оборону майже на тому ж рівні, що й наддержави, які володіють навіть тисячократною перевагою руйнівної сили».²¹⁰ Л.Пуарье дає більш стриману оцінку можливостей ядерної зброї й військової сили в цілому як одного із сукупних факторів, що визначають співвідношення сил і складових системи засобів зовнішньополітичної діяльності держави.

Одним з найважливіших наслідків появи ядерної зброї, на думку французьких фахівців, стало те, що вона спричинила істотні зміни природи й ефективності військово-політичних союзів у сучасному світі. Прихильники тези про «роз'єднувальну» силу атомної зброї (П.Галлуа, К.Дельмас, А.Санґінетти, Л.Пуарье, Р.Жирарде та ін.) стверджують, що союзи втратили своє значення в атомне століття й що «логіка ядерного стримування знецінила й навіть відкинула поняття військового союзу».

Не заперечуючи важливості союзів Л.Пуарье вважає, що існують «певні рамки союзів між ядерними й неядерними державами... через надмірні масштаби ядерного ризику ядерні сили можуть захистити тільки національну територію, у рамках стратегії стримування такий захист не може поширюватися на територію союзника, навіть сусіда».²¹¹ Теоретичне положення про атомну зброю як про «роз'єднувач блоків» значно вплинуло на політику Франції щодо НАТО й призвело до виходу країни з військової організації блоку. Обґрунтування цієї тези відбилося в політиці Франції щодо проектів багатосторонніх ядерних сил, відносно різних проектів створення

---

²¹⁰ La pensee strategique. - P.,1991. - P. 191.

²¹¹ Poirier L. Des strategies nucleaires. - 1977. - P.37.

європейських ядерних сил, а також у висновку про неможливість надання Францією ядерних гарантій іншим країнам.

Важливою особливістю французької геополітичної думки стала ідея про «санктуарізацію» національної території ядерної держави. Відповідно до неї, ядерна зброя й відповідна стратегія ядерного стримування перетворюють територію тієї держави, що їм володіє у «санктуарій», у своєрідне «святилище». Поняття «санктуарій» було покликано визначати повну недоторканність території ядерної держави, від нападу або від інших дій, що зачіпають життєві інтереси даної держави. Ядерне «стримування» покриває тільки простір національного «санктуарія» і поза цим простором повністю або частково втрачає своє стримуюче значення. Володіння державою ядерною зброєю, підкреслював Х.Салантен, надає йому особливий політичний статус, що «поєднують у собі суверенітет та санктуарізацію».²¹² Незважаючи на те, що ідея «санктуарізації» подекуди зазнавала гострої критики, вона лишається однією з фундаментальних основ не тільки ядерної й військової, але й всієї геостратегії Франції.

Особливий геостратегічний статус «недоторканності» («санктуарія») території ядерної держави у поєднанні із нерівномірністю географічного поширення ядерної зброї в сучасному світі становить, на думку французьких дослідників, одну з найважливіших особливостей системи міжнародних відносин в ядерну епоху. Ядерний фактор створює неоднорідність геостратегічних просторів в світовій політиці, що володіють своєю специфікою, своїми особливостями функціонування й розвитку. Французькі науковці виокремлюють низку таких просторів. Насамперед, це «санктуарізований» простір територій ядерних держав. Між національною територією й «іншим» світом, підкреслює Л.Амон, ядерна зброя проводить «розподільчу лінію, глибоку прірву».²¹³ Одним із принципів ядерної теорії,

---

²¹² Sallantin X. Douze dialogues sur la defense. - P., 1978. - P. 30.

²¹³ Hamon L. Le sanctuaire desenclave? - P., 1982. - P. 15.

відзначає Л.Пуарье, є чіткий розподіл між «санктуаризованим» простором, де діє ядерна стратегія й неядерний простір, де діє стратегія «керування кризою» та прямих дій». Л. Пуарье виділяє геополітичні зони як для стратегії ядерного стримування, так і для стратегії зовнішніх дій шляхом застосування звичайних збройних сил. Він представляє воєнну стратегію як стратегію «абсолютного стримування», завданням якої було «стримувати будь яку агресію,» і яка складалася з двох компонентів: радикального ядерного «стримування» (по відношенню до національного санктуарію) і обмеженого неядерного «стримування» (для європейської зони та інших зовнішніх зон).

Двоїстість національної стратегії, згідно з Л. Пуарье, є природною й відповідає фундаментальним політичним установкам: забезпечення автономії прийняття рішень і забезпечення підтримки зовнішньої політики. Двоїстість стратегії виражається в двоїстості характеру, організації, застосування збройних сил і також у неоднорідності геополітичних зон їхнього застосування. Таких зон, або «кіл» Л.Пуарье виділяє три: I національні території метрополії; II Європа і її підступи; III інший світ. У першому колі діє стратегія ядерного стримування, а в другому й третьому стратегія зовнішніх дій, що взаємодіє з військовими стратегіями інших країн відповідно до союзних зобов'язань.²¹⁴

При цьому підкреслювалося, що незважаючи на географічну суміжність першого й другого кола, їхні простори є неоднорідними в стратегічному плані. Наявність у Франції ядерної зброї перетворює національну територію країни в «санктуарій», тоді як території європейських союзників Франції залишаються «несанктуаризованими», тому між першим і другим колами існує радикальне розходження. Це розходження, ця прірва, вважає Л.Пуарье, що розділяє несанктуаризований й санктуаризований простір, пропонують дві послідовні й різні стратегії. У першому колі стратегію автономного ядерного «стримування», а в другому стратегію

---

²¹⁴ Poirier L. Essais de strategie theorique. - P. 289.

ведення воєнних дій класичними збройними силами. Саме для другого кола, підкреслює Л.Пуарьє, і призначається одна із центральних концепцій голлізму концепція погодження національної стратегії Франції зі стратегією її союзників. Стратегія в другому колі є міжсоюзною, але для Франції, строго обмеженою, тому що її «внесок» в оборону союзників не повинен підривати ефективність французької автономної ядерної стратегії. «Коротше кажучи, пише Л.Пуарьє, передбачувані дії в другому колі повинні бути задумані й підготовлені таким чином, щоб наша можлива участь у воєнній дії не компрометувала стримування слабким сильного».²¹⁵ Зокрема, це виключає можливість застосування ТЯС поза національною територією, що могло б викликати небезпеку відповідного ядерного удару.

«Взаємодія в Європі чотирьох з п'яти ядерних держав світу, своєрідна й непереборна «ядерна тінь», що нависла на багато десятиліть над європейським континентом, призвела до формування в цій частині світу характерного ядерного середовища, так званого «нукліаризованого» простору, який характеризується певним рівнем помірності, стабільності й солідарності в запобіганні будь-яких конфліктів, що несуть у собі ризик ядерної ескалації», пише Д. Давід. Специфічним геополітичним простором, з погляду французьких авторів, є «ядерна периферія».²¹⁶ Вилучені від існуючих ядерних держав, такі зони чреваті неконтрольованою ескалацією збройних конфліктів, здатних втягти у війну ядерні держави, а також появою нових ядерних країн (наприклад Близький Схід та Середній Схід. В цілому Д.Давід розділяє увесь світ на ядерну Північ та без'ядерний Південь. Несумісні один з одним саме у вигляді наявності або відсутності ядерного фактора, у той же час ці простори неподільні й утворюють єдину стратегічну систему Північ - Південь, в основі якої перебувають ядерні держави. Ідея про ядерну неоднорідність сучасного світу заслуговує, на думку автора,

---

²¹⁵ Poirier L. Des strategies nucleaires. - P.134.

²¹⁶ David D. Conflits, Puissances et strategies en Europe. - Bruxelles, 1992. - P. 119.

особливої уваги й може слугувати у якості одного з методологічних підходів до вивчення проблем міжнародної й регіональної безпеки. Разом з тим, варто підкреслити, що пропонована французькими дослідниками стратегічна модель ядерного світу спрямована на обґрунтування й зміцнення провідної ролі ядерних держав у системі сучасних міжнародних відносин.

Крім того, французькі фахівці приділяють велику увагу питанням трансформації фактора сили в ядерну епоху, нової діалектики її економічного, військового, політичного, психологічного й іншого компонентів, пошуку шляхів найбільш ефективної й безпечної інтеграції ядерного фактора у світову політику, військову й зовнішньополітичну діяльність Франції.

Французькі автори вважають себе інтерпретаторами «щирого» або «чистого» стримування як миролюбної, превентивної, оборонної стратегії, якій далекі військове насильство й агресивність. «Стимування» вони підносять як оборонну стратегію заборони, що є повним антиподом стратегії «примусу». За визначенням генерала Л. Пуарьє «стратегія ядерного стримування має на меті створити ефект заборони шляхом загрози такого рівня ядерної відплати, що змусив би супротивника оцінити можливі втрати й руйнації як неприйнятні в порівнянні з вигодами від конфлікту».²¹⁷ Абсолютизуючи ефект заборони ядерної стратегії, частина французьких теоретиків (П.Галлуа, Л.Пуарьє, Л.Амон та інші) стверджують, що вона охороняє ядерну державу від замахів із застосуванням як ядерної так і звичайної зброї. Інша частина французьких авторів (П.Лелуш, П.Асснер, Т. де Монбріаль) вважають, що стратегія ядерного стримування ефективна тільки проти запобігання ядерної агресії, але не може бути використана, як засіб запобігання агресії із застосуванням звичайних озброєнь.

Французькі фахівці вважають, що, як у матеріальному, так і психологічному плані стратегія «стримування» перебуває в межах

---

²¹⁷ Poirier L. Des strategies nucleaires. - P. 324.

доступності не тільки для великих, але й для середніх держав, тому що для її забезпечення потрібно набагато менше витрат ніж для стратегії «примусу». У психологічному плані, пише Л.Пуарье, «менш важко втримати іншого від дії, ніж примусити, переконати його відмовитися від факту, що відбувся, або скоритися чужій волі».²¹⁸ Що стосується матеріального фактора, то, П.Галлуа стверджує, для «стримування» досить «бути здатним зруйнувати частково матеріальні багатства й населення супротивника», тоді як примус з боку держави, що володіє ядерними засобами «припускає можливість попередньо знищити або паралізувати всі його збройні сили». Проводячи аналогію з тезою Клаузевіца про перевагу оборони над атакою, Л.Пуарье робить висновок про те, що при «сучасному стані речей ядерне стримування являє собою більш сильний стратегічний засіб, ніж примус».

Отже, ми бачимо, що дослідження значення силового та ядерного фактору є ваговою складовою цілісного аналізу французької геополітики, геостратегії та зовнішньої політики в цілому. Французькі дослідники виробили досить стійку систему науково-пізнавальних, пояснювальних і аналітичних схем, що містять погляди й судження про закономірності, властивості й функції ядерного фактора в сучасних міжнародних відносинах. Вони склали фундаментальну основу зовнішньополітичної стратегії й геостратегії Франції та обґрунтували важливість використання ядерного потенціалу на міжнародній арені.

***

Прихід до влади Шарля де Голля та встановлення режиму П'ятої Республіки визначили розвиток геостратегії Франції на нових засадах. У грудні 1959 року Шарль де Голль заявив: «У тому, що представляє собою нація, і насамперед у тому, що представляє собою наша нація, немає нічого більш важливого, ніж її оборонна сила». Таким чином, президент прагнув підкреслити, що фактор сили є необхідним атрибутом нації й визначає її

---

²¹⁸ Так само. - Р. 323-325

долю та закони її життя. Сам факт існування зброї масового знищення й наявності її в інших країн були для де Голля підставою для створення Францією власного ядерного потенціалу. Франція, відзначав де Голль, «повинна придбати ядерну зброю, тому, що інші її мають, інакше вона не зможе розпоряджатися власною долею, існувати як сучасна, суверенна нація».²¹⁹

Ядерний курс де Голля переслідував певні стратегічні цілі. Генерал був переконаний, що в умовах «ядерного пата», стратегія США та НАТО неефективна, ядерні гарантії США ненадійні, що ставить під загрозу долю Західної Європи та Франції. Звідси робився висновок про те, що воєнно–стратегічна система Заходу, заснована на американській ядерній стратегії та НАТО, повинна доповнюватися незалежною воєнно–стратегічною системою Франції та автономною воєнною організацією Західної Європи, в основу яких була б покладена ядерна зброя та ядерна стратегія. Мова йшла про заміну єдиної інтегрованої атлантичної воєнної системи на ешелонну воєнну систему Заходу, яка б містила в собі автономні національні, західноєвропейські та атлантичні «ядерні» ланки. Встановлення ешелонної системи оборони Заходу мало сприяти зміні співвідношення сил, зміцненню незалежності Західної Європи від США. Говорячи про майбутнє Європи, де Голль відзначав, що вона буде насправді незалежна лише тоді, коли матиме власну оборону, що включатиме ядерну зброю.

Ядерна зброя розглядалася у геополітичному кодексі голлізму як гарант національної незалежності, що представляє країні повний суверенітет, свободу в прийнятті рішень як у політичному, так і у військовому плані. Володіння ядерним потенціалом, підкреслював Р.Жирарде, «є для сучасних націй єдиною вірним критерієм повноти її суверенітету».²²⁰ Ядерний статус Франції, відзначав інший французький фахівець Н.Гнесотто прискорив і

---

²¹⁹ Duroselle J.-B. *Tout empire perira.* - P., 1982. - P. 139.

²²⁰ Girardet R. *Problemes contemporains de la defense nationale.* - P., 1976. - P.25.

закріпив «процес ототожнення поняття суверенітету з поняттям військової сили».²²¹ У своїх мемуарах колишній прем'єр-міністр Франції Кув де Мюрвиль відзначав, що проблеми безпеки й незалежності були для країни невід'ємними один від одного. Проблема національної безпеки за геополітичним кодексом де Голля, вирішувалася шляхом створення ядерного потенціалу й проведення незалежної національної стратегії ядерного стримування. Виступаючи на прес-конференції 28 жовтня 1966 р., де Голль стверджував: «Безсумнівно, перетворення Франції в ядерну державу, є для неї безпрецедентним гарантом її власної безпеки».²²²

Уявлення про національну незалежність і безпеку Франції були концептуально взаємозалежні й багато в чому зводилися до двох факторів: володіння ядерним потенціалом, проведення стратегії стримування для забезпечення оборони й недоторканності території країни й повна самостійність у питаннях використання ядерної зброї, автономність стратегії ядерного стримування. Таким чином, концепції «стримування у питаннях оборони» та «санктуаризації» національної території поєднувалася із концепцією національної незалежності в сфері зовнішньої політики.²²³

Таким чином, ядерна стратегія Франції формувалась під безпосереднім впливом подій, що відбувались на міжнародній арені. Ядерні плани Парижу яскраво відображали зовнішньополітичний курс де Голля на досягнення незалежної та ключової позиції Франції в Європі. Ядерні сили були покликані надати Франції можливість вільно діяти в умовах стратегічного паритету між США та СРСР, а також слугували засобом досягнення зовнішньополітичних інтересів.

Так, вихід Франції із воєнної організації НАТО багато в чому був продиктований незалежною ядерною стратегією, сумнівами у ядерних гарантіях США. Із завершенням територіального та організаційного

---

²²¹ Gnessotto N. *Defense europeene: pourquoi pas les Douze? Politique etrangere.* - 1990, № 4. - P. 877-886.

²²² De Gaulle Ch. *Discours et messages.* V.III. - P., 1970. - P.129.

²²³ Euroshima. *Construire l'Europe de defense.*- P., 1979. - P.27.

відокремлення Франції від НАТО та з прийняттям доктрини «оборони по всім азимутам» відбулося і відокремлення країни від НАТО і у політико – стратегічному плані. На відміну від натовської воєнної доктрини, доктрина «оборона по всім азимутам» проголошувала відмову від орієнтації французьких збройних сил на одного заздалегідь відомого супротивника. На це вказував Ж. Б. Дюрозель, вказуючи на те, що потенційним супротивником віднині є не лише Радянський Союз, а можливо і Сполучені Штати.²²⁴ В 60 – ті роки свою матеріалізацію отримала концепція «двоповерхової Європи». Перший поверх – територія Франції; завдяки ядерній зброї Франція перетворювалася у «санктуарій», застрахований від зовнішнього нападу. Другий поверх – територія західноєвропейських союзників та сусідів Франції, не застрахованих від можливої агресії. Такий поділ Західної Європи виключав застосування ядерної зброї поза рамками завдання забезпечення територіальної цілісності країни. Однак, передбачалось, що ядерний потенціал Франції, безпосередньо сприяє безпеці всієї Західної Європи. Американський дослідник П. Берже писав: «В силу свого географічного положення, стратегічна «санктуаризація» Франції сприяє безпеці Західної Європи».²²⁵

Французька політика рівноваги проклала початок процесу розрядки міжнародної напруженості, становленню французької концепції розрядки як важливого принципу геополітичної стратегії Франції. Розрядка представлявся як антипод блоковій політиці, що веде до гегемонії наддержав у сучасному світі, як шлях до реалізації основних принципів голлістського геополітичного кодексу. Професор Паризького інституту політичних досліджень Девіллер відзначав, що «розрядка у відносинах зі Сходом постала перед де Голлем як необхідна умова відвоювання французької незалежності

---

²²⁴ Duroselle J.-B. La France et les Etats des origines a nos jours. - P.: Seuil, 1976. - 285 p.

²²⁵ Манжолла В. А. Ядерное оружие Франции и вопросы европейской безопасности. - К.: Вища школа, 1989. С.55 – 79.

й бажаної свободи дій, як дипломатичної, так і військової».²²⁶ Розрядка вписувалася в загальну філософію французького геополітичного кодексу, засновану на приматі національного інтересу й національній величі. Як відзначав англійський дослідник політики де Голля Ф.С.Серні : «Де Голль став першим великим лідером Заходу, що послідовно намагався порвати порочне коло Холодної війни і ясно продемонстрував, що у світі, який характеризується пом'якшенням міжнародної напруженості й розрядкою, роль держав - націй і концепції національного інтересу ставатимуть все більш важливими».²²⁷

П'ятирічне президентство Ж. Помпіду мало у стратегічному плані проміжний характер. Воєнна доктрина Франції змінила питання про застосування ядерних сил у глобальному масштабі («по всіх азимутах») перенаціливши їх на Схід. Визначились три кола оборони: національна територія, Європа з її підступами та Середземномор'ям, віддалені території у Африці. Основним театром війни розглядалась Європа – зона життєвих інтересів. Ж. Помпіду був переконаний що лише сильна Франція здатна брати участь у європейському будівництві, не втрачаючи своїй самобутності і не приносячи в жертву свої національні інтереси.²²⁸

На початку 70 - х років у зв'язку з нормалізацією радянсько-американських відносин, відбувається відоме корегування політики пошуку рівноваги й розрядки, у політику боротьби проти «гегемонії наддержав». У французькій політиці з'явилася теза про «кондомініум» США й СРСР, що є для середніх і малих держав ще більш небезпечним, ніж лідерство цих наддержав у конфронтуючих блоках і веде до нового розподілу світу між ними. Теза про «кондомініум» був розвинений міністром закордонних справ Франції М.Жобером. Відкидаючи «кондомініум», М.Жобер відзначав, що Європа й Франція не повинні погоджуватися «бути принесеними в жертву

²²⁶ Gallois P. Adieux aux armées. - P., 1976. - P.186.

²²⁷ Cerny Ph. The politics of grandeur. - Cambridge, 1980. - P. 270.

²²⁸ Nuclear weapons in a changing Europe./ Ed. by Harle V., Sivonen. - P.- L., N.Y. Pinter publ., 1991. - 210 p.

рівноваги, проти якої вони, як видно, нічого не можуть сказати». У зв'язку з небезпекою «кондомініуму» були вжиті заходи по подальшому нарощуванню ядерного потенціалу Франції. З іншої сторони, були здійсненні кроки по активізації відносин Франції як із США, так і Радянським Союзом, по стимулюванню політичної інтеграції в рамках «Спільного ринку» з метою прискорення створення «третьої світової сили» на європейському геополітичному просторі. Національна стратегія стримування розглядалася як засіб подолання протиріч між політикою розрядки й блоковою стратегією.²²⁹

Під час правління В.Жискар д'Естена активна дипломатія, свобода прийняття рішень та незалежна оборона залишилися найголовнішими та взаємодоповнюючими засобами геостратегії Франції. Пошук компромісів, відмова від конфронтації в ядерну епоху стали одними з найважливіших гасел французької зовнішньої політики. Свій підхід до ядерної проблематики у сучасному світі В.Жискар д'Естен вписував у рамки проголошеної ним концепції «мондіалізму».

Питання про оборону Європи було одним з ключових для зовнішньої та воєнної політики Франції у роки президентства В.Жискар д'Естена, а її безпека безпосередньо пов'язувалася з безпекою Західної Європи. Саме в контексті такого взаємозв'язку Францією була визначена роль та місце тактичної ядерної зброї, яка створювалася. В лютому 1975 року прем'єр – міністр Ж. Ширак заявив, що французька тактична ядерна зброя є європейською зброєю, а її значення для Західної Європи покаже майбутнє.²³⁰

В документах 1974 року (воєнно-політичному комюніке президентів Франції та США та в Отавській декларації) була визначена геополітична зона, в рамках якої планувалося посилення воєнного співробітництва Франції, в тому числі і у ядерній сфері, з США, НАТО та Європою. В рамках

---

²²⁹ Doly C. Strategie France-Europe. - P., 1977. - P.111.

²³⁰ Giscard d'Estaing V. Deux francais sur Trois. - P.: Fayard, 1984.

забезпечення «оборони» Західної Європи були проведені важливі заходи, покликані досягти певної відповідності та узгодженості воєнно–стратегічних концепцій Франції та НАТО. Нові концепції «розширеного санктурія» та «битви на передових рубежах» на стороні НАТО підводили своєрідну теоретичну базу під прагнення французьких правлячих кіл досягти такого рівня координації та співробітництва між воєнними системами Франції та НАТО, які б забезпечили створення «єдиної воєнної системи» в Західній Європі.²³¹ Концепція «розширеного санктурія» передбачала можливість надання Францією певних ядерних гарантій своїм західноєвропейським сусідам. Разом з тим Париж уникав чіткого визначення умов та форм надання таких гарантій. При цьому французьке керівництво намагалося закріпити за Францією особливе місце в цій системі ролі «резерву» НАТО, що знаходиться у другому ешелоні оборони. Завдяки наявності у Франції системи «стримування», стверджував В.Жискар д'Естен, вона опиняється у становищі зони, що знаходиться у безпосередньому тилу частин, що ведуть боротьбу, тобто у тилу НАТО. Таким чином, НАТО розглядалося французьким президентом у якості «буфера» у Західній Європі. Цей буфер вона планувала укріпляти безпосередньо своїми класичними та тактичними ядерними силами.²³²

Нова воєнна доктрина - «розширеного санктурію» була сформульована влітку 1976 року начальником генерального штабу збройних сил Гі Мері та схвалена особисто президентом.²³³ На словах підтверджуючи голлістські принципи незалежності французьких засобів «ядерного стримування», вона разом з тим проголошувала неможливим для Франції обмежуватися забезпеченням безпеки лише власної території. Тому висувалося поняття «розширеного санктурія», яке включало територію не

---

²³¹ Zorgbibe Ch. La diplomatie giscardienne ou les contradictions du "mondalisme". - Le Monde diplomatique.- 1978, fevr., № 228. - P. 3.

²³² French security policy in disarming world. /Ed.by le Prestre. -Boudler, 1989. – VII. - 152 p.

²³³ Тюлин И.Г. Внешнеполитическая мысль современной Франции. - М.: Междунар. отношения. - 1988.- С.68.

лише Франції, але й Європи з її підступами. Більш того, в доктрині прямо вказувалося на можливість участі Франції спільно з іншими державами Північноатлантичного Союзу у «битві на передових рубежах». В ній також зазначалося, що у випадку збройного конфлікту між Сходом та Заходом, територія Франції неминуче вступить у єдиний європейський «стратегічний простір» і буде з самого початку складати частину поля бою, що викликає необхідність створення єдиної військової системи та будівництва оборони в рамках об'єднаної Європи. Разом з тим, в доктрині відмічалось, що «важко уявити європейську оборону без американців». В новій військовій доктрині прозвучала ідея поетапності, певної «гнучкості» в реалізації стратегії французького «стримування». Її важливими компонентами поряд зі стратегічними силами проголошувались тактичні ядерні озброєння та потужні звичайні сили: «ядерне стримування» доповнювалося стратегією бойових дій. Нові елементи стратегії «стримування» представляли відвертий поворот у бік співробітництва з союзниками Франції по Північноатлантичному блоку.

Наприкінці 1970 – х років французьке керівництво бере курс на досягнення проміжних цілей у справі консолідації воєнних зусиль західноєвропейських країн, на формування своєрідної гібридної євроатлантичної системи оборони, яка б, на думку П. Леллуша, відповідала історичній реальності сучасної Західної Європи, яка знаходиться на шляху від ослабленої атлантичної системи, до нової європейської системи, що зароджується.²³⁴

У своєму виступі у Вищому інституті національної оборони 11 жовтня 1988 р. Ф.Міттеран визначив головні цілі стратегії Франції: «збереження нашої самобутності й нашої незалежності... забезпечення наших життєвих інтересів і збереження в ім'я їхнього захисту нашої самостійності в прийнятті рішень». Вказуючи на принцип солідарності Франції з її союзниками,

---

²³⁴ Lellouche P. L'Avenir de la guerre. - P.:Mazarine, 1985. - 334 p.

президент Франції особливо відзначив, що «прийняття рішень залежить від нас і тільки від нас. Саме це й дає можливість визначити нашу стратегію як самостійну стратегію стримування, і точніше, ядерного стримування». Відзначаючи в бесіді з журналістом П.Фавьє (квітень 1989 р.), що безпека Франції заснована на ядерному озброєнні, президент констатував, що вона «також є прекрасним інструментом дипломатії й нашої присутності у світі. Це реальність, це престиж, це фактор нашого впливу».²³⁵ Як і генерал де Голль, Ф.Міттеран виходив з наявності прямого взаємозв'язку між міжнародним статусом Франції та її статусом ядерної держави. На думку Ф.Міттерана, відзначали журналісти Д.Жамбур і Ш.Макаріан, «для майбутнього Франції, її ролі і її місця на міжнародній арені, немає нічого більше важливого ніж її оборона та її ядерне озброєння». Національна незалежність та «санктуаризація» національної території завдяки стратегії ядерного стримування, підкреслював Д.Давид, продовжують становити дві основні категорії зовнішньо стратегічного планування Франції.²³⁶

З початком 1990 – х років у Франції підіймається нова хвиля дебатів навколо стратегічних питань, в центрі яких знову знаходиться доктрина ядерного стримування та засоби її реалізації. Події, які відбулися на перетині 1980 – х та на початку 1990 – х років, відзначав один із лідерів Французької соціалістичної партії Л. Фабіус, повністю перегорнули «геополітичні реалії на яких базувалася наша стратегія та організація оборони».²³⁷ Перед Францією постало питання, що має бути збережено, а що змінено в системі оборони, розробленої в часи, коли існувала перспектива зіткнення Сходу та Заходу. Дебати навколо цих питань розгорнулися по ініціативі колишнього директора Лондонського інституту стратегічних досліджень Ф. Ейсбурга, а потім і за вимогою Ф. Міттерана, набувши широких масштабів під час

²³⁵ Mitterand F. Ici et maintenant. - P.:Fayard, 1980. - 309 p.

²³⁶ David D. La force d'action rapide en Europe: Le dire des armes. - P.:FEDN, 1984. - 31 p

²³⁷ Fabius L. Le coeur du futur. - P.: Calman-Levy, 1985. – 263 p.

підготовки до засідання Ради оборони та розробки нової воєнної програми на 1992 – 1994 роки, прийнятою Радою Міністрів 1 липня 1992 року.

Під час дебатів французькі фахівці та політики виокремлювали низку фундаментальних змін політико – стратегічного становища в Європі та світі, які мали серйозні наслідки для французької політики безпеки та ядерної стратегії. По – перше, в наслідок розпаду ОВД та СРСР, Франція вперше з 1945 року має значний стратегічний потенціал глибини в оборонній сфері, що є новим та важливим елементом переосмислення воєнної політики та стратегії стримування. По – друге, закінчення Холодної війни, зміни в СРСР та Росії призвели до значного, якщо не повного зменшення загрози безпосередньої агресії проти Франції, зникненню потенційного супротивника, на якого орієнтувалася ядерна стратегія Франції останні десятиріччя. По – третє, війна у Перській затоці, піднесення націоналізму та релігійного фундаменталізму, розгортання регіональних та локальних конфліктів, розповсюдження ядерної зброї та проблема ядерної безпеки на території колишнього Радянського Союзу, приводять до підвищення невизначеності, фактора нових викликів, ризиків та загроз, до можливості появи нового на сьогодні невідомого потенційного супротивника та агресора. По – четверте, прогрес у сфері європейського будівництва, ставить на нову основу питання про місце та роль ядерного стримування в рамках процесу побудови європейської єдності.²³⁸

Розглядаючи питання європейської єдності, Ф.Міттеран неодноразово підкреслював «взаємодоповнюваність незалежності Франції й європейського будівництва» в тому числі й у військовій сфері. Назвавши будівництво європейської опори Північноатлантичного Союзу великою метою, президент Франції відзначив, що «саме економічне, валютно-грошове, технологічне, культурне й політичне середовище Європи забезпечить зміст її військового

---

²³⁸ Манжол В. А. Ядерное оружие Франции и вопросы европейской безопасности. - К.: Вища школа, 1989. - С.82.

середовища. Зі створенням після 1992 р. Європейського Союзу змінюються всі відомі нам параметри, включаючи параметри спільної оборони Європи. Ми зрозуміємо тоді, що Європа не зможе існувати, не будучи здатною забезпечити сама свою оборону». Одним з провідних пріоритетів із центральних місць у європейських планах Парижа належить французькому ядерному потенціалу як «фактору стабільності й миру в рамках Європейського континенту в цілому», покликаному стати основою західноєвропейського «осередку стримування». «У цій перспективі, підкреслював Ж.-П.Шевенман, Франція покликана зіграти стабілізуючу роль. Як ніколи, військовий інструмент невіддільний від політичного проекту».²³⁹

Значимість цих слів можна було оцінити вже через місяць після підписання Маастрихтських угод (грудень 1991), що відкривають дорогу тісному економічному й політичному союзу країн ЄС, включаючи сферу зовнішньої політики й безпеки, а у перспективі й сферу оборони. Виступаючи 11 січня 1992 г на форумі «Національні зустрічі за Європу», Ф.Міттеран порушив питання про розробку європейської ядерної доктрини, підкресливши, що це питання стане одним з найважливіших у справі будівництва європейської оборони. Таким чином, ядерна зброя виступає у якості козирної карти Парижу на європейському напрямку її геостратегії. Як підкреслював П. Боніфас «розповсюдження наших ядерних гарантій на наших європейських партнерів є одночасно передчасним і в той же час невідворотним у можливо досить близькій перспективі. Таким є «джокер» Франції у справі європейського будівництва».²⁴⁰ За допомогою «ядерного щита», переконаний П. Боніфас, Європа зможе стати дійсно самостійною на світовій арені.

Кардинальні зміни у світі поставили питання про переосмислення ядерної стратегії Франції у середині 1990 – х років. На думку французьких

---

²³⁹ Chevenment J.-P. La France et la securite de l'Europe.- Politique etrangere, 1990, № 3 - P. 525-531.

²⁴⁰ Boniface P. Vive la bombe. - P., 1992. - P.161.

фахівців роль ядерної політики Франції не тільки не знизилася, але й відкриває перед нею нові перспективи. Французькі керівники неодноразово давали зрозуміти, що ядерне озброєння і ядерне стримування на доступну для розгляду перспективу залишається одним із пріоритетів і непохитних основ зовнішньополітичної стратегії Франції. Відзначаючи важливість стратегії автономного стримування колишній прем'єр-міністр Франції М.Рокар підкреслював, що «вона представляє собою елемент стабільності нашої міжнародної політики, дозволяє нашій країні відігравати важливу роль у підтримці міжнародної рівноваги і є важливим чинником нашого впливу».²⁴¹

Відтак, ядерна стратегія продовжує залишатися основним фундаментом геополітичної стратегії Франції розглядаючи її як фундамент своєї безпеки і військової політики. У 1995 році, коли президентом Франції став Ж. Ширак він проголосив основою ядерної стратегії Франції першочергові принципи геополітичного кодексу голлізму:

1. Захист життєво важливих інтересів країни. Вони включають населення, цілісність території, економічні ресурси, засоби комунікації Франції, а також її підданих за кордоном.

2. Захист стратегічних інтересів країни. Збереження миру в Європі, Середземномор'ї, ряді регіонів, економічно й політично пов'язаних із Францією, захист морських комунікацій.²⁴²

З урахуванням значних змін воєнно-стратегічного становища у світі у Франції відбувався процес уточнення окремих положень військової доктрини, напрямків розвитку й принципів бойового застосування національних ядерних сил. При цьому військові експерти виходили з того, що в сучасних умовах ядерні сили П'ятої республіки повинні розглядатися як засіб стримування не тільки супротивника, ядерний потенціал якого

²⁴¹ Rocard M. Un pays comme le notre: Textes politiques. 1986-1989. - P.: Ed. du Seuil, 1989.

²⁴² Буланов Д. Ядерная стратегия Франции // Зарубежное военное обозрение. 1996, № 4. - С. 3.

перевершує французький, але й стримує потенційних власників зброї масового знищення.²⁴³

Наприкінці 1990-х рр. військово-політична стратегія Франції набула нового змісту. Держава не має певного визначеного ворога, але використання звичайної та ядерної зброї залишилося у арсеналі прихильників «доктрини стримування». Оборонна стратегія побудована на стримуванні загрозою використання ядерної зброї. Збалансована модель гарантує незалежність Франції та безпосередньо сприяє її участі у міжнародній інтеграції у сфері безпеки. Стратегічні геополітичні інтереси Франції зараз вже не знаходяться безпосередньо під загрозою, і тому ядерне стримування починає відігравати роль загальноєвропейського чинника безпеки. Ці настанови знайшли своє втілення у проекті європейської ядерної доктрини, що базується на ядерній зброї Франції. Французька оборонна стратегія передбачає, з одного боку, успішний розвиток європейської оборони, а з іншого - активну участь Франції у створенні безпекового простору, що поширюється на весь континент.

Одним з найбільш важливих нових елементів ядерної стратегії, стало чітке формулювання положення згідно з яким, країни, що є спонсорами тероризму, можуть стати об'єктами ядерної відповіді, якщо вони будуть зачіпати життєві інтереси Франції. Положення про протидію тероризму зі сторони Франції було висловлено ще після вересневих подій 2001 року, і вже тоді говорилося про те, що антитерористичні дії повинні бути направлені не тільки проти терористичних угруповань, а й проти держав, що заохочують тероризм (однак, в той час про ядерну відповідь мова не йшла). Одним з принципових положень, на якому неодноразово наголошував Ж. Ширак після 2006 року, є наступне: країни, що заохочують тероризм, не повинні сподіватися на те, що вони зможуть «обійти» ядерне стримування шляхом

---

²⁴³ Рубинский Ю. И. Внешняя политика Франции между преемственностью и переменами. Космополис. 2004, № 2. - С. 67 – 83.

використання терористичних засобів. При цьому Франція буде виходити з права на самозахист згідно з статтею 51 Статуту ООН. Крім того, Франція висловлює занепокоєння можливістю взяття під контроль терористичними організаціями території тієї або іншої країни, в якій присутня зброя масового знищення. У випадку загрози для Франції з боку такої країни, буде застосовано ядерну зброю, при чому лише для знищення центрів політичного, економічного та військового впливу. Таке твердження повинно переконати, терористичні групи та держави, що їх підтримують в тому, що Франція з великою ступеню вірогідності піде на ядерний удар проти таких країн саме для знищення вищезгаданих цілей.

Однією з найбільш цікавих інновацій в ядерній стратегії Франції з 2006 року стало твердження про те, що ядерна зброя може слугувати засобом для гарантування стратегічних поставок до країни, припинення яких може за певних умов розглядатися як загроза життєвим інтересам Франції. Міністр оборони Франції за президентства Ж. Ширака дещо звузив поняття поставок, що є життєво важливими для Франції, включивши в число таких перш за все поставки енергоносіїв. Крім того, було зазначено, що ядерна зброя Франції також буде слугувати для захисту країни від непередбачуваних змін в системі міжнародних відносин, а також від «стратегічних несподіванок». Отже, Франція покладає на ядерну зброю стримуючу роль на випадок будь – яких подій. Також, особливого наголосу дістав той факт, що нові ракети М – 51 для підводних човнів тепер стали міжконтинентальними та зможуть підтримувати логіку стримування в більших географічних масштабах.

На сьогоднішній момент відбувається певні зміни у ядерній стратегії Франції. Предметом подальшого обговорення залишаються три проблеми: 1) європеїзація ядерної зброї; 2) доля авіаційного або «другого» компоненту (адже його вважають не настільки важливим і у 1996 році Франція вже відмовилася від традиційної «тріади»); 3) президентська монополія на ядерну політику.

В перспективі наступні тенденції будуть визначати подальші зміни у ядерній стратегії:

Особливої уваги буде потребувати розповсюдження ядерної зброї (особливо на Близькому Сході). Це сприятиме посиленню консервативних тенденцій та подальшій модернізації ядерних сил. Крім Ірану, особлива увага приділятиметься намірам Алжиру, Російської Федерації та КНР.²⁴⁴

Продовження інтеграційних процесів в ЄС буде вимагати вирішення оборонних питань, куди увійде і ядерне питання. Але поки що, в умовах відсутності єдиної політичної влади в ЄС, Франція не готова делегувати частину своїх повноважень щодо можливості застосування ядерної зброї іншими країнами чи інституціями. Можливі подальші обговорення створення об'єднаних франко – британських ядерних сил.

Аналіз місця й ролі ядерного фактора в процесі становлення й розвитку геостратегії Франції із часів генерала де Голля до президентства Ж. Ширака свідчить про прихильність «ядерному мисленню» вищого політичного й військового керівництва Франції, а також про наявність ефективного механізму взаємозв'язку між військовою силою в її ядерному вираженні й зовнішньополітичною стратегією країни. Ядерна зброя представлялася керівництвом країни єдиним засобом, здатним з однієї сторони компенсувати більшу вразливість такої середньої країни, як Франція перед ядерними наддержавами, а з іншої сторони скоротити розрив між великими зовнішньополітичними інтересами Парижа й порівняно скромними матеріальними можливостями й військово-економічним потенціалом країни шляхом активного використання «зрівняльної» здатності ядерного потенціалу у воєнно-стратегічній сфері й непрямих, політико-дипломатичних і політико-психологічних функцій ядерної зброї в зовнішньополітичному маневруванні Франції на міжнародній арені. У ядерній зброї й стратегії

---

²⁴⁴ Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире. - М.: МГИМО, 2004. - С. 169.

стримування французьке керівництво бачила уособлення фактора сили в сучасних умовах, здатного захистити національні інтереси країни. Володіння ядерною зброєю й проведення самостійної ядерної стратегії були найважливішими передумовами й одночасно засобами досягнення основних цілей французької геостратегії: гарантування самого існування (виживання) і самобутності націй, забезпечення автономності прийняття політичних рішень і свободи дій на міжнародній арені, підтримки статусу великої світової держави й забезпечення лідерства на європейському континенті. Опираючись на широку й різноманітну концептуально-теоретичну базу, ядерний фактор глибоко інтегрується в геополітичний кодекс Франції, пустив глибокі коріння у зовнішньополітичному менталітеті політичного керівництва сучасної Франції. Ядерний фактор і ядерна стратегія набули власного політичного значення у визначенні й забезпеченні зовнішньополітичних інтересів, принципів, цілей і пріоритетів зовнішньої політики Франції.

***

В результаті дослідження визначено, що основним постулатом геостратегії Франції став геополітичний кодекс голлізму. Він визначив принципи цілі та завдання геостратегії Франції, а також обґрунтував її діяльність на міжнародній арені.

Наріжним каменем геополітичного кодексу голлізму, витoki якого можна побачити у концепції «Поссібiлiзму» Відаля де ла Бланша, став безумовний пріоритет національних інтересів як найвищої цінності. Такими інтересами було визначено ствердження національної величі, збереження національної незалежності й суверенітету, забезпечення національної безпеки. У процесі їх практичної реалізації здійснювалося завдання посилення ролі і впливу Франції на міжнародній арені, забезпечення її статусу великої світової держави.

Представлений геополітичний кодекс відображає зміст зовнішньої політики Шарля де Голля. Необхідно підкреслити, що всі концепції та

настанови де Голля були підпорядковані вищій ідеї ствердження «величі Франції» у світі. Глобальне геополітичне мислення і переконання в тому, що у світових справах Франція повинна проводити «світову політику» і практична діяльність у цьому плані сприяли значному підвищенню ролі й авторитету держави у міжнародному співтоваристві.

Таким чином геополітичний кодекс, створений Шарлем де Голлем, мав кардинальний вплив на еволюцію геостратегії Франції. Він призвів до піднесення ролі Франції у світі та зміцнив її позиції у європейському геополітичному просторі.

Дослідження механізмів трансформації геостратегії Франції, дозволяє говорити, що за піввіковий розвиток історії вона зазнала істотних змін та перетворень. Було визнано, що Франція є державою середнього рівня, яка повинна стояти на чолі держав які безпосередньо йдуть за наддержавами, проголошувалась відмова від конфронтації та укріплення атлантичного вектору зовнішньої політики Франції, відбулась заміна голлістського гасла величі Франції на лозунг її впливу. Проект «Тьєрмондизму», який передбачав залучення країн третього світу до світових процесів, де Франція виступала у ролі посередника міжцивілізаційного діалогу, був доповнений проектом «Франкофонії», який передбачав об'єднання франкомовних країн навколо Франції на основі французької культури та цивілізації, орієнтований на західний спосіб життя.

Разом з тим основні положення геополітичного кодексу голлізму у доповненому та оновленому вигляді зберігають актуальність і в наші дні. Захист національних та геополітичних інтересів Франції, проведення активної європейської політики складають основу сучасної геостратегії Франції. Відтак, основний зміст геополітичного кодексу голлізму врешті решт не змінився. Він і сьогодні продовжує відігравати важливу роль у геополітичній та зовнішньополітичній стратегії Франції.

Ядерний фактор є одним з базових основ геостратегії Франції. З'ясовано, що створення ядерного потенціалу призвело до появи якісно нових досліджень у французькій геополітичній думці, спрямованих на аналіз значення силового та ядерного фактора у світовій політиці. Французькі дослідники визначили вплив ядерного фактора на структуру просторової ієрархії сучасних міжнародних відносин. Вони доводили, що наявність або відсутність ядерної зброї у тієї або іншої держави рішуче впливає на положення цієї держави в системі міжнародних відносин, визначає характер міждержавних відносин й співвідношення сил на міжнародній арені. Вони показали, що ядерна зброя й відповідна стратегія ядерного стримування перетворюють територію тієї держави, що їм володіє у «санктуарій», у своєрідне «святинище», а ядерний фактор створює неоднорідність геостратегічних просторів в світовій політиці. Французькі фахівці виокремлюють «санктуаризовану» територію ядерних держав, «нуклеаризований» простір Європи та ядерну периферію.

Дослідження ролі ядерного фактора в процесі становлення й розвитку геостратегії Франції із часів генерала де Голля до президентства Ж. Ширака свідчить про прихильність «ядерному мисленню» вищого політичного й військового керівництва Франції, а також про наявність ефективного механізму взаємозв'язку між військовою силою в її ядерному вираженні й зовнішньополітичною стратегією країни. Ядерна зброя представлялася керівництвом країни єдиним засобом, здатним з однієї сторони компенсувати більшу вразливість такої середньої країни, як Франція перед ядерними наддержавами, а з іншої сторони скоротити розрив між великими зовнішньополітичними інтересами Парижа й порівняно скромними матеріальними можливостями й військово-економічним потенціалом країни. У ядерній зброї й стратегії стримування французьке керівництво бачила уособлення фактора сили в сучасних умовах, здатного захистити національні інтереси країни. Володіння ядерною зброєю й проведення самостійної ядерної стратегії були найважливішими передумовами й одночасно засобами

досягнення основних цілей французької геостратегії: гарантування самого існування (виживання) і самобутності націй, забезпечення автономності прийняття політичних рішень і свободи дій на міжнародній арені, підтримки статусу великої світової держави й забезпечення лідерства на європейському континенті. Опираючись на широку й різноманітну концептуально-теоретичну базу, ядерний фактор глибоко інтегрується в геополітичний кодекс Франції, пустив глибокі коріння у зовнішньополітичному менталітеті політичного керівництва сучасної Франції. Ядерний фактор і ядерна стратегія набули власного політичного значення у визначенні й забезпеченні зовнішньополітичних інтересів, принципів, цілей і пріоритетів геостратегії та зовнішньої політики Франції.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження геополітики та геостратегії Франції автор дійшов наступних висновків:

1. Своєрідність французької геополітичної думки віддзеркалюється в її внутрішній структурі та подвійній спрямованості – глобальній та континентальній:

- антропологічна школа «посіблізму» ставить в центр геополітичних досліджень відносини між людиною та простором, акцентуючи увагу на тому, що саме людина відіграє провідну роль в активізації простору та здійснює контроль над ним. Таким чином окреслились гуманітарні пріоритети французької геополітики, що сприяли доповненню геополітики простору, геополітикою людини;

- розгалужена регіональна геополітика включає ідеї європейського континенталізму, географічної, економічної та політичної інтеграції регіонів, геополітику кордонів та внутрішню геополітику в якості механізмів синергії національних, регіональних та континентальних просторів;

- геополітика комунікацій розширює горизонти традиційної геополітики, постулюючи комунікації, поширення свободи слова та засобів масової інформації в якості специфічних геополітичних категорій та факторів, що впливають на трансформацію сучасного геополітичного середовища;

- глобальна геополітика та геоekonomіка виступають в якості особливих версій мондіалістської геополітики Франції. Загальнопланетарна геополітика орієнтована на подолання глобальних викликів військово-технологічної, інформаційної революцій, сучасних інтеграційних процесів, фінансових потоків, загрози екологічної катастрофи та має на меті прогнозування світового розвитку. Французька геополітична думка доходить до висновку,

що геополітика перестає бути долею окремих держав та набуває світового характеру.

2. Геополітичні погляди, уявлення і концепції французьких науковців створюють комплексну систему стійких геополітичних традицій, які мали безпосередній вплив на формування геостратегії та геополітичного кодексу Франції. Основний постулат геостратегії V Республіки – пріоритет нації та національних інтересів знаходить своє теоретичне обґрунтування в пріоритетності фактору людини французької школи «посібілізму». Ідеї європейського континенталізму та регіональної інтеграції становлять теоретичне підґрунтя різноманітних геостратегічних концепцій та доктрин – Великої Європи, Європи держав, Європи – потуги тощо. Концепції глобальної геополітики та геоекноміки знайшли своє віддзеркалення в офіційних французьких стратегіях мондіалізму та багатополярного світу.

Такий взаємозв'язок концептуальних засад французької геополітики з офіційною геостратегією Франції свідчить про глибоку інтегрованість геополітичного мислення в процес формування та еволюції політико – стратегічних та зовнішньополітичних концепцій V Республіки.

3. Геополітичний кодекс голлізму є одним з найважливіших системоутворюючих факторів геостратегії та зовнішньополітичної стратегії Франції. Він визначив місце і роль країни в геополітичній структурі світу на планетарному, континентальному та регіональному рівнях. Основною метою геополітичного кодексу голлізму стало посилення ролі і впливу Франції на міжнародній арені шляхом забезпечення статусу великої держави в світовій ієрархії геополітичних просторів та закріплення лідерських позицій в європейському геополітичному середовищі. Саме в цьому полягає особливість геополітичного кодексу Франції – він є прикладом подвійної спрямованості – глобальної та континентальної.

Наріжним каменем геополітичного кодексу голлізму стала ідея відновлення «національної величі» Франції, досягнення статусу великої

держави зі «світовою відповідальністю» на основі пріоритету національних інтересів та абсолютизації фактору сили, зокрема в її ядерному вимірі.

Геополітичний кодекс голлізму став системним викликом біполярності геополітичної структури світової політики, спонукав до формування багатополюсного світового порядку, подолання конфронтації та блокового протистояння, поділу Європи, досягнення рівноваги та стабільності на європейському континенті.

4. Визначальною складовою геополітичного кодексу голлізму, базовою одиницею геополітики та геостратегії Франції стала ідея європейського континенталізму. В основі голлістського проекту континентальної єдності Європи лежала геополітична формула: Європи від Атлантики до Уралу, Європейської Європи, Європи держав. Основна мета концепції «Великої Європи» полягала у становленні єдиної цілісної Європи в якості «третьої сили» у світовій політиці, подоланні її стратегічної залежності від наддержав.

Відправні ідеї європейського континенталізму знайшли своє віддзеркалення в різноманітних концепціях та доктринах щодо структурування європейського геополітичного простору та забезпечення лідерства Франції на європейському континенті: від європейського федералізму В. Ж. д'Естена, Європейської конфедерації Ф. Міттерана, Європи концентричних кіл Ж. Делора, до сучасної концепції Європи – потуги.

5. Наступність та оновлення стали двома визначальними характеристиками процесу еволюції геостратегії Франції у постголлістський період. Збереження фундаментальних засад геополітичного кодексу голлізму – пріоритет національних інтересів та силового фактору, забезпечення незалежності та свободи дії на міжнародній арені, закріплення статусу світової держави та лідерства в Європі – доповнювалось постійним оновленням концептуальних основ та механізмів реалізації геополітичних

інтересів Франції в умовах трансформації геополітичної структури світу на глобальному та регіональному рівнях.

Голлістське гасло «національної величі» поступово було трансформоване у тезу забезпечення впливу Франції в світовій політиці з метою підтримання статусу великої держави. За часів В. Ж. д'Естена мова йшла про статус лідера групи великих держав, які безпосередньо йдуть після наддержав, про виключну роль мосту між Заходом та Сходом, посередника між Заходом і третім світом. За президентства Ф. Міттерана - про виключну цивілізаційну роль Франції, про роль посередника між цивілізаційного діалогу. За часів Ж. Ширака – про забезпечення місця в «світовій директорії», статусу однієї з великих світових держав з глобальною політикою.

Традиційна орієнтація геостратегії голлізму на подолання біполярності світового устрою та боротьбу за гегемонію наддержав у 1990 – ті роки набула характеру протистояння можливості встановлення однополюсного світу американської гегемонії. Основою геостратегії Франції стає концепція багатопольного світу на засадах кооперативності та мультілатералізму як найбільш оптимальної моделі геополітичного устрою планети для утвердження глобальної ролі Франції.

«Тьєрмондизм», «Франкофонія», Африканський континент та Середземномор'я визнавалися зонами виключної уваги французької геостратегії. Проект «Тьєрмондизму» передбачав залучення країн третього світу до світових процесів, де Франція виступала у ролі посередника міжцивілізаційного діалогу, був доповнений проектом «Франкофонії», який передбачав об'єднання франкомовних країн навколо Франції на основі французької культури та цивілізації, орієнтований на західний спосіб життя.

6. Проведений у дисертаційному дослідженні аналіз дозволяє зробити висновок про те, що ядерний фактор є одним з базових основ геостратегії Франції, її воєнної політики та політики у сфері безпеки на всіх рівнях від

теоретичної розробок до доктринального оформлення та практичної реалізації. Опираючись на широку й різноманітну концептуально-теоретичну базу, ядерний фактор глибоко інтегрується в зовнішньополітичній стратегії Франції, пустив глибокі коріння у зовнішньополітичному менталітеті політичного керівництва сучасної Франції. Ядерний фактор і ядерна стратегія придбали власну політичну значимість у визначенні й забезпеченні геополітичних інтересів, принципів, цілей і пріоритетів геостратегії Франції. Він вплинув на визначення її основних напрямків, концепцій та методів реалізації геополітичних інтересів країни у європейському геополітичному середовищі та світовому просторі.

Дослідження місця та ролі ядерного фактора у процесі становлення та розвитку геостратегії П'ятої республіки дозволяє говорити про наступність французького керівництва у ядерному мисленні. Ядерна зброя продовжує розглядатися французьким керівництвом як гарант збереження національної незалежності та самобутності Франції, як головний фактор досягнення геополітичного інтересу країни, спрямованого на встановлення і збереження провідного місця країни у світових процесах.

Список використаних джерел

Документи

1. Le Livre blanc sur la défense et la sécurité nationale, 1972. - P. 48.
2. Le Livre blanc sur la défense et la sécurité nationale. 1994. - P.84.
3. Gaulle Charles de. Lettres, notes et camels. - Paris, 1971. - P. 217.
4. De Gaulle Ch. Discourse et messages: V.IV. - P.: Plon, 1970. - P. 174.
5. De Gaulle Ch. Discours et messages. V.III. - P., 1970. - P. 129.

Монографії російською та українською мовами

6. Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. - К.: Логос, 2005. – 286 с.
7. Аттали Ж. Линии горизонта // Европа и вызовы XXI века: Реферативный сборник / Т. Г. Парлахина (ред.); РАН ИНИОН. – М., 1993. – С. 446.
8. Аттали Ж. На пороге нового тысячелетия. – М.: Международные отношения 1993. – 266 с.
9. Адрианова Т.В. Геополитические теории XX века // М.: ИНИОН, 1996. – 178 с.
10. Арзаканян М.Ц. Генерал де Голль и голлисты на пути к власти. - М., 2001. – 240 с.
11. Арзаканян М.Ц. План “Единой Европы” де Голля и СССР (1958—1962)// История европейской интеграции 1945-1994. - М: ИВИ РАН, ИЕ РАН, 1995. – 198 с.
12. Арсеньев Э.А. Франция под знаком перемен. - М.: Политиздат, 1984. - 336 с.
13. Базив Д.П. Геополитическая стратегия Украины. – К., 2000. – 192 с.
14. Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 2004. – 288 с.

15. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. – Львів – Івано – Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
16. Витвер И.А. Французская школа «географии человека» // Витвер И. А. Избранные сочинения / Под ред. В. Вольского, А.Е. Слуки. – М.: Изд. МГУ, 1998. – 546 с.
17. Василенко И.А. Геополитика. – М.: Логос, 2003. – 205 с.
18. Гальчинський А.С. Україна на перехресті геополітичних інтересів. - К.: Знання України, 2002. – 178 с.
19. Галлуа П. Стратегия в ядерный век. - М.: Воениздат, 1962. – 208 с.
20. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. – М.: Логос, 1998. – 304 с.
21. Глобалізація та безпека розвитку/ О.Г. Білоус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко та ін.; О.Г. Білоус (наук. ред.); НАН України Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – Київ: Національний економічний університет, 2001. – 734 с.
22. Голль Ш. Де. Мемуари надій 1958-1962. – М., 2000. - 531с.
23. Голль Шарль де 1890 – 1970. /Сборник статей под ред. М. Ц. Арзаканян, А. О. Чубарьяна. - М., 2000. – 204 с.
24. Деев А.С. Современная Франция: Механизм формирования внешней политики. - М.: Международные отношения, 1985. – 208 с.
25. Дергачов В. А. Геополитика. - М.: ЮНИТИ, 2004. – 526 с.
26. Дергачов О.П., Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. - К.: МАУП, 2002. – 488 с.
27. Доленко Д.В. Геополитика в XXI веке / Саранск, 2004. – 140 с.
28. Дубинина Л.З. Выход Франции из военной организации НАТО (1958-1967 гг.). - М., 1971. – 110 с.
29. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством. - М.: "АРКТОГЕЯ-центр", 1999. - 608 с.

30. Жискар д'Эстен В. Французы: Размышления о судьбе народа: Пер. с фр. - М.: Ладомир, 2004. – 248 с.
31. Жовква І. І. Стратегічне партнерство України. Теорія і практика. – К.: Євроатлантикінформ, 2006. – 156 с.
32. Жовква І. І. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. – К.: Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2007. – 88 с.
33. Классики геополитики : Английская, американская, французская, русская школы / под ред. Б. А. Исаева . – С - П.: Издательский дом «Питер», 2004. – 203с.
34. Колосов В.А. Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. - М.: Аспект-пресс, 2001. – 478 с.
35. Колосков И.А. Внешняя политика V Республики. Эволюция основных направлений и тенденций. 1958 -1972. - М.: Наука, 1976. – 303 с.
36. Ковалев А.А. Франция на перепутьях мировой политики. - М.: Междунар. отношения, 1983. – 182 с.
37. Константинов В.Ю. Регіоналізм та регіоналізація в міжнародних відносинах. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2006. – 200 с.
38. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини. ХХ століття: навчальний посібник. – 3-є видання. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – 280 с.
39. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи та глобальний розвиток. 2-е видання. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2006. – 316 с.
40. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: Навчальний посібник. – К.: Видавничий дім “Ін-Юре”, 2001. – 448 с.

41. Крушинський В.Ю. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: Монографія. – К.: Київський університет, 2003. – 214 с.
42. Лотоцький С., С. Трохимчук. Україна в світовому геополітичному просторі. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Факультет міжнародних відносин. – Львів, 2002. – 192 с.
43. Мадіссон В.В., Шахов В.А., Сучасна українська геополітика. - К.: Либідь, 2003. – 172 с.
44. Максимова М. «Кризис доверия» в европейском сообществе// Международная жизнь, 1966. – 265 с.
45. Манжола В.А. Ядерное оружие и вопросы европейской безопасности. – Киев: Вища школа, 1989. - 165 с.
46. Михайлов Т.А. Эволюция геополитических идей / Т. А. Михайлов. - М.: Весь мир, 1999. – 184 с.
47. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич. - К.: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 356 с.
48. Молчанов Н.И. Генерал де Голль. - М.: Международные отношения. 1973. – 496 с.
49. Монбриаль де Т. Память настоящего времени / Т. Де Монбриаль. - М.: Международные отношения, 1996. – 232 с.
50. Мухаев Р.Т. Геополитика. - М.: Юнити, 2007. – 623 с.
51. Нартов Н.А. Геополитика. - М.: Юнити, 2004. – 544 с.
52. Новиков Г. Н. Два этюда о де Голле и голлизме / учеб. пособие к курсам новейшей истории Европы и Америки, а также политологии. - Иркутск : Отгиск, 2001. – 56 с.
53. Нарочницкая Е.А. Франция в блоковой системе Европы. - М., 1993. 236 с.

- 54.Обичкина Е.О. Франция на рубеже XX – XXI веков: кризис идентичности. - М.: МГИМО, 2003. – 137 с.
- 55.Обичкина Е.О. Франция в новом мировом порядке: внешняя политика конца 80-х – 90-х годов: Учебное пособие / Е.О. Обичкина. – М.: МГИМО, 2000. – 164 с.
- 56.Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире. - М.: МГИМО, 2004. – 486 с.
- 57.Пархалина Т.Г. Франция и Средиземноморье/ Т.Г. Пархалина. – К.: Наука, 1987. – 190 с.
- 58.Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі. – К.: Київський університет, 2004. – 432 с.
- 59.Пархомчук О. С. Системна еволюція міжнародних відносин і проблеми демілітаризації та конверсії». Монографія. - К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”. 2006. - 289 с.
- 60.Пейрефит А. Таким был де Голль/ сост. рус. изд. и пер. В. И. Божовича - М.: Моск. шк. полит. исслед., 2002. - 694 с.
- 61.Перепелиця Г. М. Без'ядерний статус і національна безпека України / Національний ін – т стратегічних досліджень. – К., 1998. –108 с.
- 62.Платонов Ю. П. Народы мира в зеркале геополитики: структура, динамика, поведение / Учеб. пособие Ю. П. Платонов; С.-Петербург. гос. ун-т.- СПб.: Изд-во С.-Петерб. гос. ун-та, 2000. – 430 с.
- 63.Прат А. Франция в Европе. - М.: Воскресенье, 1996. - 103 с.
- 64.Рейно Поль. Внешняя политика голлизма. - М., 1964. – 208 с.
- 65.Рубинский Ю.И. Политические перемены во Франции, причины и следствия / Ю.И.Рубинский; РАН. Институт Европы. - М., 1997. - С. 212.
- 66.Рубинский Ю. И. Пятая Республика (политическая борьба во Франции 1958 – 1963 гг.). - М., 1964. – 387 с.

67. Славенов В.П. Внешняя политика Франции. 1974-1981. - М.: Междунар.отношения, 1981. – 239 с.
68. Славенов В.П. Очерки о внешней политике Франции. (1981-1986). - М.: Междунар.отношения, 1986. – 327 с.
69. Смирнов В.П. Франция в XX веке / В.П.Смирнов. - М.: Дрофа, 2001. – 352 с.
70. Сороко-Цюпа А. Проблема «национального интереса» в исследованиях французских теоретиков международных отношений // Национальные интересы: теория и практика: (Сб. ст.) / АН СССР, Институт мировой экономики и международных отношений; [Под ред. Э. А. Позднякова] – М.: ИМЭМО, 1991. – 127 с.
71. Тихонравов Ю. В. Геополітика. - М.: Интел – Синтез, 1998. - С. 368.
72. Тюлин И.Г. Внешнеполитическая мысль современной Франции. - М.: Междунар. отношения., 1988. – 183 с.
73. Уильямс Ч. Последний великий француз. Жизнь генерала де Голля / Пер. с англ. – М.: АСТ: Ермак, 2003. – 606 с.
74. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 – х т./ Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. - Т.1. – 759 с.
75. Фуше М. Европейская республика: исторические и географические контуры. - М., 1999. - 168 с.
76. Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть. - Т. 2. – 404 с.
77. Шадурский В.Г. Внешняя политика Франции 1945-2002. - Минск.: БГУ, 2004. – 175 с.
78. М. А. Шульга. Російський дискурс геополітики. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 524 с.
79. Юрченко С.В. Геостратегические императивы во внешнеполитической традиции США. - Севастополь: Флот Украины, 2001. – 76 с.
80. Франция в поисках новых путей. Под ред. Ю. И. Рубинского. - М.: РАН Институт Европы 2007. – 624 с.

81. Яценко Б.П. «Політична географія та геополітика». - К.: Либідь, 2007. – 256 с.

Монографії на іноземних мовах

82. Atkinson D., Dodds K. Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought. London. - New York: Routledge, 2000. - 297 p.

83. Ancel J. Geopolitique. — P. : Librairie Delagrave, 1936. - 109 p.

84. Ancel J. Géographie des frontieres: - P. Galemmand, 1938. - 151 p.

85. After the Cold War. Edited by R. O. Keohane, J. S. Nye, S. Hoffman, 1994. – 324 p.

86. Attali J. Lignes d'horizon. Paris Fayard, 1990. - 214 p.

87. Attali J. Une brève histoire de l'avenir Paris. Le Livre de Poche. 2008. – 312 p.

88. Aron R. Paix et guerre entre nations. - P.: Calman-Levy, 1962. – 794 p.

89. Aron R. Le Grand Debat. Initiation a la strategie atomique.- P.: Calman-Levy, 1963. - 277 p.

90. Ardagh J. France in the New Century. Portrait of a Changing Society. - New York: Penguin Books, 2000. – 244 p.

91. Brunhes J. La géographie humaine, 4 éd., t. 1—3, P., F. Aclan, 1934, t. 2. – 383 p.

92. Brunhes J. Géographie humaine de la France, t. 1-2, P., Renaissance du Livre, 1920. - 445 p.

93. Brunhes J., Vallaux C. La Geographie de l'Histoire.— P.: F. Aclan. – 432 p.

94. Beaufre A. Introduction a la strategie. - P.: Collin, 1963. – 192 p.

95. Buckholts P. Political geography. - New York: Ronald Press, 1966. – 290 p.

96. Boniface P. Heisbourg Fr. La puce, les hommes et la bombe.- P., 1986. – 182 p.

97. Boniface P. La France est-elle encore une Grande puissance / P. Boniface. - P.: Presses de Sciences Po, 1998. – 139 p.

98. Bozo F. La politique étrangère de la France depuis 1945 / F.Bozo. - P.: La Découverte, 1997. – 122 p.
99. Caldwell Cr. Vedrinism: France's Global Ambition. Policy Review. Heritage Foundation. – 179 p.
100. Claude Henri . Mitterrand ou l'atlantisme masqué. - Paris. Messidor , 1986. – 221 p.
101. Chirac J. Oui a l'Europe. - P., 1984. – 161 p.
102. Chirac J. Une ambition pour la France. - P. Albin Michel, 1988. – 281 p.
103. Claval P. Géopolitique – Géostratégie. – Paris, NATHAN. - 224 p.
104. Couve de Murville M. Une politique étrangère 1958 — 1969. – 221 p.
105. Celerier P. Geopolitique et geostrategie. - P., 1961. – 124 p.
106. Carmoy G. Les politiques étrangères de la France. - P., 1967. – 474 p.
107. Carmoy Gui de. Les politiques étrangères de la France 1944-1966. - Paris, 1967. - 265 p.
108. Cerny Ph. The politics of grandeurs. Ideological aspects of de Gaulle's policy. Cambridge univ. press. – 1980. – XI. – 122 p.
109. Claude H. Mitterrand ou l'Atlantisme masque. - P.: Ed.sociales, 1968. – 200 p.
110. Daniel Jean. Les religions d'un président Regards sur les aventures du mitterrandisme. - Paris. Grasset, 1988. – 352 p.
111. Demanegon A. Le declin de l'Europe. — P.: Payot, 1922. - 149 p.
112. De Gaulle Ch. Mémoires d'espoir. Omnibus. - Paris. – 1163 p.
113. De Gaulle Ch. Mémoires du guerre. Le Salut, 1944 - 1946. - P.: Plon, 1959. – 492 p.
114. Duroselle J.-B. Tout empire perira. Une vision théorique des relations internationales. - P.:Sorbonne, 1982. – 357 p.

115. Duroselle J.-B. La France et les Etats des origines a nos jours.-P.: Seuil, 1976.- 285 p.
116. Dodds K. Geopolitics in a changing world.L. University of London Press, 2000. – 215 p.
117. Derluguian. J. Questioning Geopolitics in a Changing World-System. - Praeger, 2000. – 369 p.
118. Dreyfus f. De Gaulle et la gaullisme. – P.: PUF, 1982. – 319 p.
119. Duroselle J.-B. Histoire diplomatique de 1919 a nos jours. - P., 1978. – 163 p.
120. Doly C. Strategie France-Europe. - P., 1977. – 111 p.
121. David D. Conflits, Puissances et strategies en Europe. - Bruxelles, 1992. – 119 p.
122. Eurosima. Construire L'Europe de la defence (Cagnat R., Doly G., Fontaine P.). - P.: Media, 1979. - 175 p.
123. Fabius L. Le coeur du futur. - P.: Calman-Levy, 1985. – 263 p.
124. Foucher M. Fronts et frontières : un tour du monde géopolitique – Paris. Fayard, 1988. reed 1991. - 691 p.
125. Foucher M. L'invention des frontieres. - P.: Fond pour les etudes de defense nationale (FEDN) 1986. – 328 p.
126. Fevre L. La Terre et l'Evolution Humaine. Introduction géographique a l'Histoire. P. Renaissance du Livre, 1922. - 383 p.
127. Flint C. Introduction to geopolitics: tensions, conflict and resolutions. – Routledge, 2006. – 219 p.
128. Friedrichs Jörg. European Approaches to International Relations Theory: A House with Many Mansions. - Routledge, 2004. - 142 p.
129. Ffrancis P. Sempa. Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century. Transaction Publishers. 200. – 189 p.

130. French security policy in disarming world. /Ed.by le Prestre. - Boudler, 1989. – VII. - 152 p.
131. Gallois, Pierre-Marie, Geopolitique: les voles de la puissance. - Paris. Plon, 1990. – 474 p.
132. Gallois Pierre-Marie.Paradoxes de la paix. - Paris. Presses du Temps presen, 1967. – 369 p.
133. Gallois P. Le Renoncement de la France defendue a l'Europe protegee. - P.:Plon, 1977. – 275 p.
134. Gallois P. L'Europe Change de Maitre. - P.:Plon, 1977. – 178 p.
135. Gallois P. Adieux aux armees. - P., 1976. – 364 p.
136. Gaddis J. Strategies of Containment: a critical appraisal of postwar American national security policy. – New York, 1982. – 512 p.
137. Gottmann J. La politique des Etats et leur geographie. — P. : A.Colin, 1952. – 289 p.
138. Gottmann J. Elements de geographie politique. - P.: Les Cours du Droit, 1956. – 318 p.
139. Gottmann J. Doctrines geographiques en politique // Les doctrines politiques modernes. — N.Y.: Brentano's inc., 1947. - 337 p.
140. Gottmann J. The Political Partitioning of Our World. An Attempt at Anlysis // Politics and Geographic Relationships. Toward a New Focus. Ed. by W.A. Douglas Jackson and Marwyn S. Samuels. - N.Y. 1971. – 233 p.
141. Grosser A. La politique exterieure de la V-eme Republique. - P., 1965. – 23 p.
142. Grosser A. Affaires exterieures: la politique de la France. - P.: 1984. – 271 p.
143. Giscard d'Estaing V. La democratie francaise. - P., 1976. – 160 p.
144. Giscard d'Estaing V. Deux francais sur Trois. - P.: Fayard, 1984. 190 p.

145. Giscard d'Estaing V. Les Français, réflexions sur le destin d'un peuple. - Paris. Plon. – 340 p.
146. Giscard d'Estaing V. Le pouvoir et la vie. LGF. - Paris. – 792 p.
147. Girardet R. Problemes militaires et strategiques contemporains. - 258 p.
148. Girardet R. Problemes contemporains de la defense nationale. - P., 1976. – 238 p.
149. Girardet R. Guerres et civilisations: de la prehistoire a l'ere nucleairo-spatiale. - P., 1976. – 141 p.
150. Garcin T. La France dans un nouveau desordre international / T.Garcin. Bruxelles, 1992. – 182 p.
151. Gueldry M. France and European Integration: Towards a Transnational Polity? - London. Praeger, 2001. – 237 p.
152. Jauvert Vincent. L'Amérique contre de Gaulle : Histoire secrète (1961-1969). - Paris : Éd. du Seuil , 2000. – 279 p.
153. Hamon L. Le sanctuaire desenclave? - P., 1982. – 419 p.
154. Kramer Steven Philip. Does France still count?: the French role in the New Europe/ Washington papers; 1994. – 164 p.
155. Lacoste Yves. (ed.) Dictionnaire de geopolitique. - Paris. Plammarion, 1993. - 1728 p.
156. Lacoste Y. La geographie, ca sert d'abord a faire la guerre. - Paris. Francois Maspero, 1976. - 213 p.
157. Lacoste, Yves, Paysages politiques, Paris, Le Livre de poche, «Biblio-Essais», 1990. – 282 p.
158. Lacoste Y. Questions de geopolitique. - Paris. Le Livre de poche. Biblio-Essais. 1988. - 268 p.
159. Lacoste, Yves, Geopolitique des regions. Le Livre de poche. Biblio-Essais, 1991. – 1114 p.

160. Lacoste Yves. Questions de géopolitique: l'Islam, la mer, l'Afrique. - Paris. Le livre de poche, 1988. – 251 p.
161. Lacoste Y. Ibn Khaldoun, Naissance de l'histoire, passe du tiers-monde. - Paris. Francois Maspero, 1966. - 266 p.
162. Lévy J. From geopolitics to global politics: a French connection. - London, Frank Cass. 2001. - 217 p.
163. Larot P.Thual F. Géopolitique. Montchrestien. – Paris, 1997. – 117 p.
164. Lacoste, Yves, Geopolitique des regions. Le Livre de poche. Biblio-Essais, 1991. – 488 p.
165. Lellouche P. L'Avenir de la guerre. - P.:Mazarine, 1985. –334 p.
166. Montbrial Th. de La revanche de l'histoire. - P.:Juillard, 1985. - 199 p.
167. Moreau Defarges P. Introduction à la géopolitique. - P.Seuil, 1994. - 242 p.
168. Moreau Defarges. La mondialization. - P. Hachette, 2000. – 127 p.
169. Moreau Defarges Ph. La Géopolitique pour les Nuls . Editions Générales First. 2008. – 326 p.
170. Moreau Defarges Ph. Les institutions européennes. Dalloz-Sirey, 2005 – 248 p.
171. Mitterrand F.Réflexion sur la politique extérieure de la France, Fayard, 1986. - 441 p.
172. Mitterrand F. Wiesel E. Mémoire à de voix. - P. Odille Jacob. 1995. – 223 p.
173. Mitterrand F. De l'Allemagne, de la France. - P. Odille Jacob, 1992. - 198 p.
174. Mitterrand F. Ici et maintenant. - P.:Fayard, 1980. – 309 p.
175. Moisi D. De Mitterrand à Chirac. – 852 p.
176. Northcutt W. Mitterrand: A Political Biography. Holmes & Meier. - London 1992. - 342 p.

177. Nuclear weapons in a changing Europe./ Ed. by Harle V., Sivonen. - P.- L., N.Y. Pinter publ., 1991. – 210 p.
178. Poirier L. Des Strategies Nucleaires. - P.: Hachette, 1977. - Paris. – 406 p.
179. Poirier L. Essais de strategie theorique. – 289 p.
180. Pompidou G. Entertiens et discours. 1968-1974. - P.: Plon, 1975. – 397 p.
181. Pompidou G. Le noeud gordien. - P.: Plon, 1974. – 206 p.
182. Singer Daniel. Is socialism doomed? The meaning of Mitterrand. New York; Oxford : Oxford univ. press, 1988. – 324 p.
183. Sutton M. France and the construction of Europe : the geopolitical imperative. – 306 p.
184. Scheibling, Jacques, Ou'est-ce gue la geographie? - Paris, Hachette, 1994. – 235 p.
185. Sanguinetti H. La France et l'arme atomique. – P.: Juillard, 1964. – 376 p.
186. Sallantin X. Douze dialogues sur la defense. - P., 1978. – 530 p.
187. Tibeaud P. L'Europe par les nation. - Paris. Calmanne – Lévy, 1992. – 378 p.
188. Taylor P.J. Political geography in the twentieth century. - L. Belhaven 1993. – 416 p.
189. Tuathail O. Rethinking Geopolitics. - Routledge, 1998. – 352 p.
190. Tiersky Ronald. François Mitterrand: The last French president. - New York: St. Martin's press, 2000. – 384 p.
191. Vidal de la Blanche P. Tableau de la Geographic de la France. Table ronde (3 novembre) 1994. – 559 p.
192. Vidal de la Blanche P. Principes de geographic humaine, publiés d'après les manuscrits de l'auteur par Emmanuel de Martonne. Colin. - Paris. – 327 p.

193. Vidal de la Blanche P. La France de l'Est. — P.: A.Colin, 1919. — 478 p.
194. Vaïsse M. La grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle. 1958-1969. - P., 1969. — 682 p.
195. Védrine H. Les Mondes de François Mitterand. - P. Fayard, 1996. - 345 p.
196. Védrine H. Continuer l'histoire. Fayard. - Paris. — 200 p.

Статті українською та російською мовами

197. В. Борисов. Атлантизм во внешней политике Франции. Советско – французские отношения. Дипломатический вестник 1985.
198. Богославская О.В., Наумова Н.Н. Де Голль и проблема создания политического союза Европы («планы Фуше» 1961-1962 гг.) // Вестник МГУ. Серия 8. — 2000. - №6. - С.84.
199. Буланов Д. Ядерная стратегия Франции // Зарубежное военное обозрение. 1996, № 4. - С. 3.
200. Василенко С.Д. Українська геополітика та її європейський напрямок // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. пр. — Одеса: Астропринт, 1999. — Вип. 6-7. — С. 199-208.
201. Василенко С.Д. Європейський вектор української геополітики // Людина і політика. — 2000. — № 2. — С. 57-61.
202. Василенко С.Д. Українська геополітика. Вектор визначено // Віче. — 2000. — № 9. — С. 62-71.
203. Гаджиев К.С. Геополитика: история и современное содержание дисциплины //Полис, 1996, № 2.
204. Гончарук А. Від геополітики до геоекономіки. Особливості сучасного розвитку суспільства та навколишнього середовища // Політика і час. — 1998. - № 11 – 12.

205. Дергачёв А. Украина–российские отношения – европейский и евразийский контекст // Полис. – 2000. - № 6. – С. 110-121.
206. Дергачов О. Україна в сучасних геополітичних перетвореннях // Політична думка. 1998 №2. - С. 186-200.
207. Жовква І.І. Стратегічне партнерство – особливий вид міждержавного співробітництва // Україна - НАТО. – 2006. - № 3 (13). – С. 11–18.
208. Зуева К. «Эра Миттерана» и после ... // Международная жизнь. 1996. - № 2. - С. 23-30.
209. Зуева К.П. Внешняя Политика Франции в эпоху «неоголлизма». МЭиМО № 1. - С. 70-79.
210. Зуева К.П. Эволюция восточной политики Франции// Новое в восточной политике стран Западной Европы: сб. статей. - М.: МЭ и МО, 1991. - С. 73-112.
211. Кожемяков А. Внешняя политика Франции в период «сосуществования». - МЭ и МО - 1990, № 4. - С. 36-47.
212. Кудрявцев А. Франция и некоторые военно-политические вопросы. Мировая экономика и международные отношения. 1984. - № 2. - С. 64–71.
213. Кузнецов В. Французские учёные о глобализации / МЭ и МО. 1986. - № 4. - С. 29-32.
214. Лозовицький О.С. Еволюція ядерної політики і стратегії Франції // Людина і політика. 1999. - № 2. - С. 26-33.
215. Максимова М. «Кризис доверия» в европейском сообществе// Международная жизнь, 1966. - С. 65.
216. Манжола В.А., Шаповалова О. І. Перегляд голлістської спадщини. // Політика і час. - № 6. 2007. - С. 8-12.
217. Манжола В.А. Проблеми регіональної безпеки. / Європейська безпека: порівняння досвіду Балтійського та Чорноморського регіонів. –

- Матеріали шведсько-українського форуму з безпеки. – CIRS. – № 6, липень, 2007. – С.17-23.
218. Манжола В.А. Мегарегіон “Велика Європа” у зовнішній політиці України. // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб.наук.пр. – К.: ІМВ, 2006. – Вип. 62, ч.1. – С.7-13.
219. Нарочницкая Е.А. Французская дипломатия и оборона после окончания "холодной войны": новое испытание голлистского наследия // Внешняя политика и безопасность европейских государств. - 2001. - № 4. - С. 43-59.
220. Парахонський Б. О. Міжнародне право, геополітика та національна безпека// Стратегічна панорама. – 1999. - № 10. – С. 37-45.
221. Рубинский Ю. И. Внешняя политика Франции между преемственностью и переменами. Космополис. 2004, № 2. - С. 67- 83.
222. Рубинский Ю.И. Внешняя политика Франции: между преемственностью и переменами / Ю.И.Рубинский // Космополис. - 2004. - № 2 (8). - С. 67-83.
223. Рубинский Ю.И. Франция без де Голля //Мировая экономика и международные отношения.-1969. - № 9. - С. 73-80, № 10. - С. 82-89.
224. Суботін А.А. Європейські теорії міжнародних відносин. // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб.наук.пр. – К.: ІМВ, 2007. – Вип.68, ч.1. – С.21-33.

Статті на іноземних мовах

225. Boniface P. La revolution strategique et la doctrine francaise. - Defense nationale. - 1990, mai. - P. 187.
226. Boniface P. Introducton au Dossier special: La politique etrangere du president Chirac / P.Boniface // RI et S - Printemps 1997. - № 2.
227. Brzezinski. Z. Living with a new Europe. National interest. – 2000, № 60 – P. 17 – 33.

228. Charillon F. Peut-il encore y avoir une politique étrangère de la France? / F.Charillon // PE. - Hiver 2002-2003. - № 4. - P. 915-930.
229. Charillon F. politique étrangère de la France de la France : l'heure des choix. // PE. 2007. - № 1. - P. 138-150.
230. Chevenement J.- P. La France et la sécurité de l'Europe.- Politique étrangère, 1990. - № 3. - P. 525-531.
231. Chirac J. L'Europe unie des États. Regard européen. 1998, № 8. - P. 7- 16.
232. David D. La force d'action rapide en Europe: Le dire des armes. - P.:FEDN, 1984. – P.31
233. Farago B. Exorciser les vœux pieux// Le débat 1995, Novembre, № 87. - P. 77-85.
234. Foucher M. La fin de la géopolitique ? Réflexions géographiques sur la grammaire des puissances // PE. – 1997. - № 1. - P. 20-28.
235. Gallois P. La France, sort-elle de l'histoire: Superpuissances et déclin national: essai (Mobiles géopolitiques). - P. L'Age d'Homme, 1998. - P. 103-110.
236. Géopolitique de la méditerranée // Hérodote. – 2001. - № 103.
237. Gnessotto N. Défense européenne: pourquoi pas les Douze? Politique étrangère. - 1990, № 4. - P. 877-886.
238. Gueldry M. La Présidence Française Du Conseil De L'union Européenne. French Politics, Culture and Society. Volume: 19. Issue: 2. Berghahn Books. 2001. - P. 2-5.
239. Gouttebrune F. La France et l'Afrique: le crépuscule de l'ambition stratégique? / F.Gouttebrune // PE. - Hiver 2002-2003. – № 4. - P. 1033-1050.
240. Gordon Ph. Globalization and French Cultural Identity. French Politics, Culture and Society. Volume: 19. Issue: 1. Berghahn Books, 2001. - P. 22.
241. Juppe A. Quel horizon pour la politique étrangère de la France? // PE. - 1995. - № 1. – P. 245-259.

242. Heisbourg F. La France et sa defense / F.Heisbourg // PE. - 1995. - № 4. - P. 91.
243. Heisbourg F. Reflexions sur la politique de defence de la France.- Politique etrangere. – 1990. - № I. - P. 157-170.
244. Hoffmann S. La France dans le monde 1979-2000 / S.Hoffmann // PE. - 2000. - № 2. - P. 307-317.
245. Holm U. The old France, the new Europe and a Multipolar World. Perspectives on European Politics and Society. Koninklijke Brill, NV, Leiden, The Netherlands, 2004. - P. 460-491.
246. H. van der Wusten, G. Dijkink. German, British and French Geopolitics: The Enduring Differences. Geopolitics, 7:3, Routledge. 17 June 2008. - P. 19-38.
247. Huntzinger J. Defense de la France, securite de l'Europe.- Politique etrangere.- 1983. - № 2. - P. 395-402.
248. Kuisel R. What Do the French Think of Us? the Deteriorating Image of the United States, 2000-2004. French Politics, Culture and Society. Georgetown University Volume: 22. Issue: 3. 2004. - P. 91.
249. Lacouture J. Charles de Gaulle et l'Europe// Lettres internationales. - Paris, 1990, № 1. - P. 12.
250. La France en quête d'une nouvelle politique africaine//Politique étrangère. 1995, № 4. - P. 904.
251. Lévy. J. Geopolitics after geopolitics: A French experience, Geopolitics, 5:3. 2000. - P. 99-113.
252. Lévy. J. France, une géographie à inventer. French Politics, Culture & Society, Vol. 25, №. 1, Spring 2007. - P. 71-94.
253. Leveau R. La France, l'Europe et la Mediterranee: un espace a construire / R. Leveau//PE. - 2002. - № 4. - P. 1019-1032.
254. Moisi D. De Mitterrand a Chirac / D. Moisi // PE. - 1995. - № 4.

255. Moreau Defarges Ph. La France et L'Europe: l'inevitable debat/ Ph.MoreauDefarges // PE. - Hiver 2002-2003. - № 4. - P. 951-966.
256. Moreau Defarges Ph. La France et l'Empire / Ph.Moreau Defarges// PE. - 2000. - № 2. - P. 333-343.
257. Vedrine H. La politique etrangere de la France de 1981 a 1995 // RI et S. - Hiver 1996. - № 24. - P. 15-25.
258. Vernet D. The dilemma of French foreign policy //International Affaires. 1992. - № 4. - P. 657-673.
259. Vernet D. La France et l'Allemagne / D.Vernet // PE. - 1995. - № 4.
260. Wauthier C. La politique africaine de J.Chirac / C.Wautier // RI et S. - 1997. - № 25.
261. Zorgbibe Ch. La diplomatie giscardienne ou les contradictions du "mondalisme". - Le Monde diplomatique.- 1978, fevr., № 228. - P. 3.

Автореферати

262. Лозовицький О.С. Чинник глобального лідерства США у формуванні військово-політичної та оборонної стратегії Франції. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. - К., 2001. – 19 с.
263. О. Митрофанова «Безпекова політика Франції в контексті сучасних європейських геополітичних трансформвань» Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. - К., 2002. – 20 с.
264. Мирхан Б. Европейская политика Франции: 80 - нач. 90-х годов: Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.03 / Киев. Ун-т им. Т. Шевченко; Укр. ин-т междун. отношений. - К., 1993. – 24 с.
265. Халецька Л.П. Франція в європейському інтеграційному процесі (к.1980-1990-і роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київ. нац.ун. ім. Т. Г. Шевченка. - К., 2001. – 19 с.

266. Шаповалова О.І. Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 . - К., 2009. – 20 с.
267. Котенёва М. В. Эволюция современной европейской идентичности : Геополитический аспект : Автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 Дипломат. акад. МИД РФ. - М., 2004. – 24 с.
268. Погорська І. Євроінтеграційна політика Франції: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин — К., 2002. – 20 с.

Періодичні видання

журнали

269. Мировая экономика и международные отношения.
270. Вопросы истории.
271. Международная жизнь.
272. Новая и новейшая история.
273. Полис.
274. Політика і час.
275. Людина і політика.
276. Нова парадигма.
277. Нова й Новітня історія
278. Актуальні проблеми міжнародних відносин.
279. Foreign Affairs.
280. Geopolitique.
281. Hérodote.
282. Politique étrangere.
283. Politique internationale.
284. Revue française de science politique.
285. Relations internationales et strategique.

газети

286. Le Monde.
287. Le Monde diplomatique.
288. Le Figaro
289. L'Express

Джерела Internet

290. <http://www.larousse.fr/LaroussePortail/encyclo/XHTML/EUL.Online/explorer.aspx>.
291. <http://www.persee.fr/>
292. www.ebsco.com
293. www.diplomatie.gouv.fr
294. http://www.ambafrance-ru.org/france_russie/
295. <http://www.persee.fr/web/guest/home/>
296. www.politstudies.ru
297. <http://www.elysee.fr/accueil/>
298. <http://www.ieras.ru/>
299. <http://www.diss.rsl.ru>
300. www.inion.ru